

Eduard Vilde

Külmale maale

Romaan

See e-raamat on skaneeritud ja toimetatud Tartu
Linnaraamatukogus

E-raamatu aluseks on Eesti Raamatu 1976. a. väljaanne

Tartu Oskar Lutsu nimeline
Linnaraamatukogu

2013

SISUKORD

	Lk
1.....	3
2.....	15
3.....	25
4.....	31
5.....	41
6.....	48
7.....	54
8.....	59
9.....	66
10.....	73
11.....	81
12.....	89
13.....	97
14.....	107
15.....	117
16.....	123
17.....	129
18.....	134

1

Juba esimesed orelihääled tõid Jaanile pühalikult liigutatud tuju. Tema rinda asus see lapselik haledus iseendast, mis tuleb raskest haigusest toibunud inimesele peale, kui ta tunneb oma kehanõrkust, oma väetisust. Ja Jaani meelest oli, kui peaks ta teisteltki, kes tema lähedal olid, kes tema otsa vaatasid, tasast kaastundmust paluma — nagu väeti lapsuke kunagi oma haleduses. Ta laskus väsinult istmele ja kuulas oreli eesmängu ja kuulas koraali kaeblikku viisi ja silmad läksid tal niiskeks. Ta süda sulas lapselik-palavas tänutundmuses selle nägematu abimehe vastu, kes tema noort elu närtsimise eest oli kaitsnud, kes tema selle tumeda kolli küüsisist oli vabastanud, keda ta, kui inimeselaps kunagi, harjunud oli kartma. Jaan palvetas kaua ja härdal õhinal, esmalt tumma südamega, siis sosistavate huultega. Ta palus ja tänas, tänas ja palus, kuni ta meel sai vagusaks ning väsinuks. Ja siis, kui ta oma kohuse tundis täitnud olevat, kui tal enam midagi ei olnud meelde tuletada ega soovida, tõmbus ta kõssi pingi nurka ja püüdis jutlust kuulata. Aga ta mõtted olid nii laiali ja nii udu sarnased, et ta mingit ainet ei suutnud kinni pidada. Õpetaja kõneles ühetoonilise, laulva naisehäälega, mis kodus koguduse üle elustuse asemel nagu igavuse- ja unevõrku. Asjata võitles Jaan mõni aeg oma raskete laugudega, aga ikka jälle langesid nad loiult maha ja tinane väsimus roomas kogu ta keha üle — ta tukkus, tukkus ja jäi siis magama. Sest ep olnud viga — ta ei olnud ainus magaja.

Nad kõik siin olid väsinud tööinimesed, hommikul vara üles tõusnud, pika tee ära käinud — Jaan pealegi jala. Keegi ei pannud neile seda pahaks ja õpetaja, hea mees, oli sellega harjunud.

Jaan ärkas alles, kui orel uuesti hüüdma hakkas. Tal oli üsna häbi. Niisugusel pühapäeval, kus ta enese terveksaamise eest oli tulnud jumalat tänama, jääb inimene kirikus magama! Ta piilus naabrite poole ja püüdis nägu näidata, kui poleks ta tukkumise peale mõtelnudki.

Kui kirik välja läks ja Jaan külma, selge õhu ning särava päikesepaiste kätte astus, selle lainetava valguse sisse, mis helevalge värske lume peal otse silmipeletavaks sai, tundis ta äkilist uimastust; ta põlved nõtkusid, ta oimud tuksusid peaaegu kuuldavalt. Ruttu otsis mees tuge — seljaga vastu kiriku müüri taganedes... Polnud ka ime: kodus kella viie ajal hommikul paluke kuiva leiba — ja kurnatud keha, millest pikaldane tõbi iga üdiraasu oli välja imenud! Jaan pigistas silmad kinni ja ootas, kuni pööritus möödub.

Korraga tajus ta enda ees nagu varju. Kui ta silmad lahti lõi ja neid käega varjates vaatas, seisis ta juures üks naisterahvas. See vahtis ainiti, nagu mureliku kartusega ta otsa. Jaan ei tundnud teda esimese pilguga veel ära — nii suur oli virvendus ta silmade ees. Siis aga nägi, et see oli Virgu Anni.

Natuke aega ei lausunud kumbki sõna. Tummalt andsid nad teineteisele kätt. Jaan võitles oma närvetuse vastu, astus müürist sammu teisale, vajab aga ikkagi

veel tuge ja taganes jälle müüri vastu, kuna ta oma jõuetuse üle häbelikult naeratas.

«Küll sa oled otsas, Jaan,» ütles viimaks Anni.

Vastuse asemel jätkas Jaan naeratamist.

«Ei taha enam ära tunda — pole enam see nägugi.»

Jaan vahtis maha.

«Nagu hauast tõusnud,» lisas tüdruk juurde.

Seejuures viibisid ta hallid, niiskelt läikivad suured silmad selle januneva õrnusega, mis ainult naisterahva hingest vahel pilku tõuseb, noormehe näo küljes kinni. Ja see õrnus, see halastus-õhin värises ka tema tasasest häälest ja pani ta sõrmed räti all kramplikult tuksuma.

«Su peagi on paljaks läinud.»

Seda öeldes pööras ta näo järsku kõrvale, ta ripsmetel rippus kaks pisarat.

Jaan aga tõstis käe häbelikult üles kõrva juurde, vajutas vana pleekinud suvemütsi alamale ja tähendas: «Küllap kasvavad jälle.»

Nad hakkasid nüüd pikkamisi kiriku külge mööda edasi kõndima, kusjuures Anni noormeest murelikult ühtelugu salaja silmas pidas. Kõike ta uuris ja tähistles.

Ta nägi, kuidas külmavärin Jaani paar korda vapustas, sest tal ei olnud kasukat seljas; ainult kerge ja kaunis kulunud hall kuub, rihmaga vöötatud, ning jalas vanad lapitud vene saapad. Anni pani tähele, kui jõuetult lonkiv oli ta käik ja kui sinised ta huuled, kui aukus ta silmad. Ja siis mõtles järele, miks ta nii sagedasti sülitab ja suud matsutab. Kui Jaan uuesti keha väristas, jäi tüdruk seisma ja ütles:

«Kuule, sa pead sooja otsima — mine leerituppa.»

Jaan ajas vastu: tal ei olevat põrmugi külm, soe kamsik seljas, paks sall kaelas — teel olnud tal, hoolimata külmast ilmast, otse higi otsmikul.

Anni kandis pisikest kompsu käes, mille seest ta näpud midagi nabistasid. Ta tõmbas suure saia välja ja hakkas selle otsast oma valgete tugevate hammastega isukalt kinni.

«Kõht läks kirikus tühjaks, pugessin välja ja ostsin saiad ära,» rääkis ta ise naerdes.

Esiotsa ei pakkunud Jaanile ühti; loomusundlik õrnus keelas teda, sest ainult Jaani pärast, kelle kõhu tühjust ta tema sülgamisest teravmeelselt oli järeldanud, oli talle saiarätt meelde tulnud, mille isa juba teel, trahteris, oli täitnud.

«Küllap sinugi süda on vesine — pikk tee käidud, — säh, hammusta kah, — värske soolasai.»

Jaan tõrkus; ta tahtnud ise just praegu minna saia ostma. See oli õige, aga Jaan jättis juurde lisamata, et tal ainult kolm kopikat raha taskus oli ja et ta kuuest pisikesest timpsaiast, mis ta selle eest oleks saanud, ainustki ei oleks raatsinud ise suhu pista, nutku kõht kui palju tahab, — saiad oleks ta lastele koju viinud. Jaan tõrkus veidi, siis aga, saiamaiast nägu nähes, läks tal suu vesiseks, nii et ta kauemini vastu ei seisnud.

Isukalt süües jalutasid mõlemad viitlemisi ümber kiriku. Seejuure vaatasid tihti poolviiliti teineteise otsa — Anni tema isu pärast rõõmsa näoga, Jaan sellesama pärast häbelikult. Peaaegu vägisi tuupis tüdruk talle veel teise pätsi pihku, ja seegi kadus noormehe nägalate hammaste taha.

Jaanil oli piinlik tundmus, kui vilksaks tüdruku pilk sageli tema poolpalja pea poole, millelt kuri soetõbi juuksed salkade kaupa oli maha katkunud, nii et praegu ainult udusulgede sarnased uidud tuule käes värisesid. Seepärast pööras ta parem täie näo Anni poole ning püüdis talle julgelt silma vaadata.

Kui ilus oli ta tüdruk! Jaani liikmeist käis kuum vool läbi ja ajas talle silmapilguks vere palgesse. Külmalvine õhk oli neiu põskedel sundinud roosid õitsema, ta otsmik võistles helevalge säriseva siidrätiga, mis ta prisket, lahedat nägu ümbritses. Ja ta suured hellad silmad — kuidas võisid need vahtida, kuidas läikida! Anni jaolt linnamoelised tuliued riided, mis tema nägusust soodsalt aitasid nähtavale tõsta, lasksid märgata, et ta on jõuka talu tütar.

«Ehk su omaksed otsivad sind taga?» ütles Jaan.

«Otsigu peale — ma olen isaga üksi.»

Ja nad jäid veel tükiks ajaks kokku, seisid kiriku taga lume sees, tuginedes ühe mõisniku haua raudvõre vastu, ning Anni küsis ja päris ja uuris nii, et Jaan üsna ära tüdis. Oli tal ju nii raske, nii piinlik oma kodusest viletsusest teistele teatust anda, olles veel selles eas, mil vaesus annab häbeneda, mil nälga peetakse teotuseks. Ta kohmas neiule pealiskaudseid, lühikesi vastuseid ning tuletas talle varsti jällegi meelde, et isa teda ehk otsivat.

«Sa oled jala kirikus,» ütles Anni, kes end eksitada ei lasknud, «kas jaksad ka tagasi minna?»

«Kuula nüüd juttu!» püüdis noormees naerda.

Anni andis talle tungivalt nõu mõnelt külamehelt küüti nõutada; siis tähendas: «Ma tulen teid vaatama. Vii emale palju terviseid ja lastele — säh, vii lastele minu poolt need saiad...»

«Ära nüüd tembuta!» hüüdis Jaan päris pahaselt vastu. «Ma ütlesin sulle ju, et ise tahan osta.»

«Vait! Ma võin lastele saata, mis tahan, see pole sinu asi.»

Ta toppis saiad vägisi Jaani laiaks veninud kuuetaskuisse. Siis tegid mõlemad minekut ning Anni lahkus temast kirikuesisel pika pealevaate ja tugeva käeandega.

Jaanil ei olnud palju lootust küüti saada; ta oli hommikul näinud aina mõnda vähest oma nurga inimest hobusega kirikuteel, sest tee oli halb, ja igaühe peale ei tahtnud ta ennast pakkuda, kuna teiste saanides jälle ruumi ei olnud. Seepärast hakkas parem aegsasti kodu poole kõmpima.

Paar päeva ennemalt oli kange tuisk möllanud, ajades teed umbe, aiaääred hange. Seejärel tuli kõle külm, täna puhus vinge tuul. Lumi oli nagu liivsuhkur, mida tuul taoti sammastena või pilvedena üle lagendiku keerutas. Helevalged väljad sätendasid ja virvendasid talvise päikese kahvatul helgil nagu tuliuus atlasi-siid. Piirita vaikus laial laotusel, mille valendav sõõr ühest küljest

tinakarva taevaga liitub, teisest aga tumeda männiku alla poeb, mis paistab kui valge surnulina must palistus. Ainsaks tasaseks kahuks on, kui tuul tee peal mõne keerleva suhkrusamba püstitab, mil lumekübemed nagu nõõpnõelad peene kõlaga klõbisevad.

Pikkamisi, lontival sammul rühkis Väljaotsa Jaan tuhkjat teed mööda edasi, millesse jalg sisse vajus nagu tangusalve. Hangedest üle ja hangedest läbi ronis ta, nii et varsti kattis haiglane higi ta keha ja rind hakkas lõõtsutama. Seejuures sõi Jaan ühtesoodu edasi. Ta oli oma kolme kopika eest veel saia ostnud, sellest sai lastele küllalt; Anni saiadest jäi paari kopika eest ka veel emale, kõik muu aga pidi kustutama ahnet isu, mida tervisele kosuv mees korraga tundis, mis sai tast otse metsiku võimuse. Jaan sõi ja higitas ja lõõtsutas. Seejuures ei näinud ega kuulnud ta midagi, nii et keegi hobusemees, kes tagant tulles temast mööda tahtis sõita, täiest kõrist mitu korda pidi hüüdma, enne kui ta kõrvale astus.

Hoolimata halvast teest ja üle välja puhuvast karedast tuulest, mis näkku lõikas kui soolvesi, läks Jaani meel rõõmsaks, kui ta kõhu tundis täis saavat. Ta nägi enese ees lühikest, vimmas turjaga meest kõndivat, ja et tal himu tuli juttu ajada, siis püüdis teda kätte saada. See ei olnud raske, sest väike mees sammus pikkamisi. Jaan tundis ta juba eemalt ära — ta küürakast kuklast ja lõdvast, õõtsuvast kõnnakust, mis nõrkenud jõuga inimesele külge harjub suurte ja raskete saabaste kandmisest. Üksik kirikuline oli va Mädasoo Mihkel, vaene pops ja Jaaniga ühest vallast. Norus peaga, jalgade ette maha vahtides, kängus nagu rasket koormat kuklal kandes, õõtsus mees tasakesi edasi, otsekui veaks rasket kolki jalgadega järele, ja seejuures olid tal praegu pastlad jalas ja ainult väike silgupütt käes.

«Tere ka, Mihkel!»

Hüütav jäi seisma, vaatas aeglaselt üle õla tagasi, ootas siis teise liginemist ja andis talle sõna lausumata kätt.

«Noh, vennas, mis sa muretsed?»

«Rasked ajad,» oleks Mädasoo vanamees muidu kostnud, sest seda sõnakõlksu tarvitab ta alati jutujätkuks, olgu sündsäl või sündmatul kohal; aga seekord ohkas ainult, norutas pead ja komberdas Jaani kõrval tummalt üle hangede.

Noormees vahtis kõrvalt talle näkku. Ta pisikesed, arad, alati vesised silmad vilksusid kui otsides lume peal ringi, ühtesoodu kiiresti pilutelles, nagu see Mihklil omapärasuseks oli. Alati paistis kaeblik haledus selle mehe pisikesest kõhnast näost, mille tõmmu-kollakale nahale vaesus ja mured tähnilise kaardi olid joonistanud. Mihkli hale nägu sundis nägija vägisi kaastundmusele, ka siis, kui seks mingit nähtavat põhjust ei olnud.

Jaan tundis seda igavesti kurtvat nägu, tundis neid niiskeid pilusilmi, aga ta meelest oli, nagu oleks Mihkli haledus täna iseäralikum ja nagu ei tuleks piiskadeks täienenud märgus ta punastel laugudel vingest talvetuulest, ei, vaid need olid ju nagu nutetud pisarad, mis juba mõlema põsegi üle olid veerenud ja sinna jäätuseks külmunud.

Jaani küsimuse peale, mis tal viga olevat, hakkas popsike jutustama.

Ta läinud hommikul rõõmsa meelega kirikuteele, nelikümmend kopikat raha pungas, silguriist käes; tahtnud kirikupoest mõnda naela soolast tuua, sest kuiva leiba närvides ja magedaid kartuleid nosides hakkavat ihujõud juba lõppema. Et tal mõlemad püksitaskud läbi kulunud olnud, siis pistnud vaeseke rahapunga kasuka välimisse taskusse, hoidnud aga käe hoolsasti peal, kaitstes oma neljakümmend kopikat kui vaese kohta ilmasuurt vara. Ei mäletavat mees põrmugi, et käsi kord pungast oleks lahkunud. Ainult kirikus pannud näpud issameie lugemiseks paar korda risti, esmalt siis, kui sisse astunud, teiseks siis, kui kirikuõpetaja seda palvet lugenud. Esimese issameie järel — seda arutas Mihkel väga põhjalikult — leidnud ta oma vara alles olevat. Aga kui ta peale jumalateenistust kirikust lahkunud ja ukse ees taskut katsunud — läinud! Tühi mis tühi! Ja seegi nelikümmend kopikat olnud laenatud, Kapa-Kaarli käest suure nutu ja nurumisega laenatud, päris näljakopikad!

Ja kuna ta nõnda jutustas, olid Mihkli silmad uuesti jooksma hakanud. Suured pisarad vilasid kiiresti ta kollaste nurgeliste põskede üle ja nende niisked jäljed jäätusid varsti. Ta nuttis oma haleda, abipaluva näoga nii härdasti, nagu leinaks mõnd kallist surnut või tervet oma maapealset varandust taga.

«Jah, vaata, vend, kuidas inimesed praegusel ajal hukka on läinud,» nuuksus ja nooskus Mihkel. «*Kirikuski* juba hakkavad varastama ja röövima, kirikus, jumala palge ees! Inimene ei ole enam pühakojaski nende saadanahingede eest julge! Ja oleks ta põrguline siis mõne jõuka mehe tasku kallale tükkinud, — mind näljakonna, mind vaest näljast popsi tuleb riisuma!»

«Rikas mees hoiab oma raha paremini,» tähendas Jaan; «ta taskud on terved ja tal ei ole vaja issameiet lugedes käsi risti panna.»

«Mis ma vaene hing pean nüüd peale hakkama?» kaebas Mädasoo taat edasi. «Mul on päris nälg majas, pere suur, naine sängis haige. Peremehe käest enam midagi loota ei ole, kõik tööpäevad on juba pandiks pandud, ja teiste vastu pean petiseks jääma, sest ma olen päevi rohkem panti pannud, kui neid tööajal on! Mis siis vaesel maata inimesel muud on anda kui päevad ja ikka jälle päevad, ja kõik nõuavad päevi kõige kibedamal tööajal; kolmveerand aastat ei taha su päevi keegi ja paari kuuga pead nii palju tööd tegema, et saaksid aasta ümber elada! — Jah, oleksin ma üksinda, aga viis näljast last ja halvatud puusaga naine! Jumal ka annab vaesele lapsi kui mudilasi, aga tema ega keegi ei õpeta, kuidas neid peab toitma. Ja kui pikkamisi nad kasvavad! Oota ja oota, asja neist ei saa! — Mis seal küll imeks panna — kui isal toitu pole anda, kuis siis laps võib kasvada! — Oi äh! Rasked ajad!»

Ta nuuskas nina ja äigas käega niiskest põsest üle.

«Sul kuulukse aga pütis midagi loksuvat,» ütles Jaan.

«Silgu soolvesi, mõned pead sees. Tülitasin oma nurumisega nii kaua kaupmeest, kuni süda teisel täis sai ja sulane mulle tühjast silgupoolikust paar toopi soolvett pütti pidi kallama. Ei julge ju päris tühjalt koju minna, veel vähem öelda, et raha lasksin ära varastada. Nad oleksid oma nutuga mu metsa

hurjutanud! Kõik ootavad suuril silmil ja suud ammuli kodus: «Isa toob soolast, isa toob süüa!» Mine siis tühja pütiga ja vahi neile silma ja — suhu! Aga või ma sedagi muidu sain — pean kaupmehele luudasid tegema. Oi äh, oi äh, küll on ajad!»

Ta jäi vait. Nad kõndisid tüki teed tummalt, nukralt maha vahtivate silmadega kõrvuti edasi. Mihkli harvakas habemekõrs suu ümber ning lõua otsas oli härmas, ta vana määrdinud, riideta kasukas kobises käiste ja silgupüti vastu ning tuhkjas lumi tolmas kui püülijahu ta pastelde all. Järsku, kui tuleks hirmus õnnetus uuel võimul talle meelde, purskusid taas pisarad tal silmist, veeresid ja veeresid, kuna mehike ise kobas parema käega kasuka taskuid, otsides ikka veel kadunud punga, otsimisest kasu lootmata. Ta tatsutas neidki taskuid kasuka all, kuhu ta rahapunga meelega ei olnud pistnud, nagu ta selgesti teadis. Kui kõik jäi asjatuks, ohkas ainult raskest rinnast ja kitsenes imelikult lidusse, otsekui nüüd juba püüdes peituda nende eest, kes teda kodus suuril silmil ootasid.

Saan saani järel sõitis vaheajal popsidest mööda. Et tee oli väga hanges, siis pidid jalamehed iga kord kas paremat või pahemat kätt kõrvale astuma, vajudes sageli põlvini ja niueteeni lunde. Kuidas nad toredasti sõitsid, need uhkustavad hobusemehed, kuidas nad jalameestele upsakalt «eest ära!» kuklasse karjusid ja vaevakski ei võtnud tagasi vaadata, kui sügavale need oma pasteldes ja «kalavinskites» hange olid vajunud. Albikad noored, iseäranis need, kellel tüdrukud kõrval, hoidsid käed «trois» ja ohjad kutsarite kombel hästi pingul, nagu kipuks hobune iga silmapilk rammu ja nooruse tuhinal lõhkuma, mille peale tark loom aga ei mõtelnudki; nägemata pilgul löödi tuimale hobusele ohja või piitsaga hea napsak selga, et ta mitte ei raueks sammu sõitma, nii et käed üsna silmakirjaks nii suurepäraselt õieli aetuna tundusid...

Jaani põue kõrvetas iga kord, kui niisugune uhkuse alpuusest juhm külaisand teda sundis teelt kõrvale sügavasse hange astuma, mõru tundmus, mille kohta ta aga selgusele ei saanud, kas tekkis see põlastusest, kadedusest või lihtsalt tusast käimise takistuse üle, sest tunduv väsimus hakkas ta liikmeis võimust võtma.

Vaene Mädasoo Mihkel aga ei pannud hobusemeeste kihutamist tähele, veel vähem hangepõikamist pahaks. Ta mõtles nähtavasti üksnes oma tühja silgupüti, oma haige naise ja poolpaljaste laste peale, kes küll praegu särgiväel lumise läve ees kükitasid ning külma käes lõdisedes sinistel huultel ja igatsevatel pilkudel isa ootasid. «Isa tuleb kirikust, toob saia! Isa tuleb kirikust, toob saia! — Kas tuleb juba? — Ei tule veel! — Näe, nüüd tuleb! — Isa tuleb ja toob saia, toob süüa!»

Mihkel jäi järsku seisma, teist kätt põue pistes, nagu oleks tal hing kinni jäänud, nagu kisuks tal süda rinnus kokku. Siis pööras oma haleda näo Jaani poole ja küsis ärarääkimata alandliku palvega:

«Ehk viid rohkesti saia koju?»

Vaesus teeb südame kõvaks ning Jaan kostis ruttu, pea pahasel kartusel:

«Ei või ära anda midagi.»

Mihkli pea vajus longu, ta kõndis jälle edasi. Jaani olukorda tundes ei olnud tal raske teda uskuda. Tummalt sammusid taas teineteise kõrval, möödasõitjaile ühtepuhku teed andes. Jaan hoidis käe taskus, kus saiad sees, ja näis neid salaja lugevat, kuna ta pilk taoti Mihkli hädalise näo poole piilus. Viimaks ütles:

«Ühe või kõige rohkem kaks timpsaia võiksin ära anda, mitte rohkem — jumala eest, mitte ainust rohkem.»

«Kaks? Siis jäävad kolm ilma. See oleks veelgi hullem. Jäägu peale! Või ehk võiksid mulle paar kopikat raha laenata? Uduvere trahterist saaksin veel saia...»

Noormees kostis midagi, mis aga kuulmatuks jäi, sest aisakellade parin, mis sumedalt juba kaugelt eemalt oli kostnud, muutus nende selja taga ikka valjemaks. Pulmalised tulid. Tuul kandis laia lumekeeru ja hobuste seljast kogusa aurupilve põigiti üle välja. Vahused hobused puristasid, piitsad plaksusid, karedad viinakõrid nõõtasid ja hõissatasid, pruuttüdrukute vallatut naeru oli siin ja seal kuulda. Päikese paistel läikis haljaks nühitud valge vask jõukamate peiupoiste hobuseriistadel, saani otsa üle tolgendas mõnel kirju vaip maha, hobuste sabad olid enam või vähem kunstlikult üles sõlmitud ja ägedal kihutusel lehvisid nende soetud lakad nagu loorid naisterahvaste kübaratelt.

Et tee siitkohalt veidi laiem oli, siis algas pöörane võiduaju tuhatnelja. Varsti olid mõlemad jalamehed, kes hirmuga tee kõrvale kraavi olid hüpanud, paksu kihutuisu ja aurupilve sees, kuna lumi neile all peaaegu vööni ulatus. Üks hõissataja lõi piitsaga neile järele ja nahkse pihu otsasõlm käis Mihklile valusalt näkku, nii et ta tükk aega midagi ei näinud ja viimaks seltsilisele veripunast silmalaugu näitas. Marukiirusel oli kihutajate käratsev rong nendest mööda; Jaan sai neile löömise pärast ainult veel rusikat näidata, mida aga keegi tähele ei pannud.

Sõitjate hulk hakkas aegamööda vähenema ja mõlemad popsid said paar versta kaunis rahulikult sammuda. Viimaks lähenes lendamisi veel üks läikiv härrasaan kahe suure toreda hobusega ja vene mundris habemiku kutsariga, kes kaugelt eemalt juba igale eeskõndijale lõhestava häälega kõrva kriiskas: «Prigiis!» Mustad traavlid hõbedast läikivate riistade all söötsid kui marutuul üle tuiskava lume, mille saanipildumist keelas sinine hõljuv kaitsevõrk, ulatudes hobuste seljast saanipeani. Saanis istus kaks kallite soojade kasukate ning pehmete vaipade sisse mähitud inimest — pikkade vurrudega ja kongis ninaga mõisnik ning looritud näoga noor daam.

Jaan ja Mihkel astusid teelt aegsasti kõrvale, kiskusid mütsid aegsasti peast, ja vihinal kui nool sähvas sõiduriist nendest mööda; vaevalt tundis noorem pops härra ära, kes oli Naarikvere noor parun.

Mõnisada sammu eemal oli kaunis laial saanil veel ühest jalakäijast mööda sõita. Kutsari «prigiis» kajas mitu korda järgemööda, viimaks nii ägedalt ja vihaselt, et Jaan ja Mihkel jäid teravamini vahtima. Sel silmapilgul nägid nad, kuidas mustad hobused ühe halli koguga ühinesid, kuidas kutsari käsi korraks tõusis ja vajus ja kuidas siis see hall tomp maantee kõrvale lunde veeres. Vali

vandepraga kutsari suust, hele kiljatus ja selle järel kajav lühike naerulagin lõpetasid silmapilkse juhtumuse — siis kadus saan teekühmu taha.

Kui mõlemad külamehed sündmuspaigale jõudsid, istus seal soldatisineliga hall vanamees lumes, hoidis käega selga ja aietas ning kirus ühest suust nutuse häälega. Tal oli punasekirju lõhkinge sitsrätik üle mütsikõrvade pea ümber seotud ja ta lõpmata pikka peent kaela kattis mitmekordselt vana kirju sall. Ta sinel oli igast nähtavast kohast mitmevärviliste lappidega paigatud, ja kust ta seda ei olnud, sealt haigutasid lõhed ja augud. Pikad hallid juuksesalgud tungisid räti ja mütsi alt välja, nägu oli mehel suurekondiline, kõhn ning kimar ja ta silmad avaldasid tõntsi, peaaegu totrat meelt. Tema kõrval lume peal mustas kaunis suur ja nähtavasti mitte just kerge kaelkott, mis tal kukkumisel seljast maha oli sadanud.

Jaan võttis oigava kerjuse kätest kinni ja aitas ta jalule. Kumbki ei rääkinud temaga, sest — nad tundsid teda — ta oli kurt. Sel põhjusel oli vanamees küll hobustegi jalgu sattunud ja kutsarilt kuklasse saanud: viimase hüüded olid talle kuulmatuks jäänud. Seda jutukam oli aga va Karja-Madis ise. Kurtide inimeste kombel rääkis ta väga valjusti, otse karjudes, ning hoidis kätt toruna kõrva ääres, ehk ta küll teadis, et see midagi ei aidanud, pealegi praegu, kus tal rätik kõrvade ümber oli mässitud. Oma küsimuste peale vastas Madis enamasti ise, oskas aga ka, kui tahtis, rääkija huultelt kõik laused osavasti ära lugeda. Ta oli selle valla vaene, kust mõlemad popsidki pärit. Suvel tarvitati teda mõnes talus karjaseks.

«Issand, halasta ise, jumal, heida armu meie peale,» pasundas Madis nutlikult ja tõstis jalgade peal vaarudes koti jälle selga. «Mis maksab minusuguse sandikese elu! Keegi ajab selga, oledki valmis! Ja oleks va kutsari-kurivaim sõnagi lausunud — muudkui kihutab aga, olgu ees mis tahes! Oh, me vaesed vanad! Ei kutsu jumal meid ka juba ära, laseb aga järjest vanemaks ja väetimaks saada! — Näe, sina ka siin —» pöördus mees Jaani poole, ja ta nägu helkis nagu veidi rõõmsamaks. «Sina loed ju neid lehti — kas on hingemaast juba midagi kuulda? — Ei ole?» — kostis kohe ise. «Siis sa ei loe head lehte. On ju ammu kuulda olnud, et antakse hingemaad, aga sinu lehes ei seisa midagi! Loe ometi «Pärnu Postimeest», Jaan, seal olla kõik sees, ütles juba meie vana koolmeister.»

Jaan ja Mihkel lasksid oma seltsilist vadida, ilma et nad suu või käega oleksid vahetähendusi teinud; tema lobin hingemaast, tema põhjamine ja sajatamine oli neile niisama kaua tuttav kui vanamees isegi. Ta nägi Jaani tihti, ja ikka oli ta esimene küsimus, kas lehes midagi hingemaast seisvat. Ta teadis ka ainult ammu kustunud ja nooremale soole tundmatust «Pärnu Postimehest» kuulu järgi midagi, muude lehtede nimed olid talle täitsa võõrad. Ainus ootus ja lootus, mis tal veel ilma peal oli, näis hingemaa olevat, ehk tal sellest küll mingit selgemat kujutlust ei olnud. See aga oli tema totras peas püsivaks ja paigast nihkumata aineks saanud, et asi, mida ta ootas, päästab vaese inimese kõigest maapealsest hädast ja viletsusest. Ei aidanud midagi teiste pilkamine ega nõökamine, ta jäi hauduma oma mõtte peale nagu kana pesa peale.

Rännati nüüd kolmekesi edasi, Madis longates ja käega selga hoides, mis kukkumisest valutas, ning ühtelugu padrates. Varsti jõuti suurema maantee-kõrtsi juurde, mille esine oli kirikuliste hobuseid täis, kuna väljas ja sees valitses elav liikumine. Oli ju Uduvere kõrts peatuspaigaks mitme ümberkaudse valla rahvale kirikusse minekul ja sealt tulekul.

Jaani piinas ahne söömise peale kange janu; ta kurk oli kuiv kui tael. Õlle ostmiseks puudus tal aga raha ja kaevule minemast, kust praegu hobuseid joodeti, keelas teda noormehelik häbi. Küll võis ta trahteri seestki vett juua saada, aga see maksis veel rohkem enesesalgamist, sest seal oli nägijate hulk palju suurem. Nad astusid kolmekesi kõrtsi sisse sooja. Mihkel ja Madis, kes kui vaesuses vanaks saanud mehed enam ei mäletanud, kas on häbi kuiv või märg, külm või kuum, jõid eeskojas ämbrist suure rahuga mõne lonksu vett ning kobisid siis Jaani järel kibeda tubakasuitsu ja vänge viinaleitsakuga täidetud trahteriruumi.

Suits, aur, hais, kisa ja naer piirasid neid sedamaid paksult ja tihedalt. Joojaid oli palju ja nende seas suuri käratsejaid. Iseäranis puutus kaks noormeest silma ja oma kisaga veel valusamini kõrva. Nad olid mõlemad parajasti «poolvinnas». Nurgas laual, mille juures nad aeg-ajalt käisid rüüpamas, seisis vähemalt kümme tühja või poolikut õllepudelit, naelane viinaklaas täis ja mitu sigariotsa siin ja seal. Teine neist oli lühike, aga lihav ja tugev poiss jämeda, tõntsi nina ja musta peaga; tal oli igauhega tegemist: üht nokkis, teist pilkas, kolmat kaelustas ja tassis jooma, seejuures järjest plärades ja odavat, madalat, harvasti pihta minevat nalja nülgedes. Tema seltsimees, rooskjäs, kõhn, laia suu ja kõveriku kaelaga molkus, naeris laiast kõrist puhangukaupa iga sõna üle, mis teise suust tuli. Tema ühetooniline totter naer kajas tervest kõrtsikärast võidurikkalt üle. Naljahammast mängijat meelitas see ning ergutas ikka enam taga. Mida rohkem teine hirnus, seda julgemaks, jõhkramaks ja nilbemaks läksid jämeda kisakõri naljatused.

Jaan tundis mõlemat purjutajat. Ühte kutsuti ta vimmas kukla pärast Kõverkaela-Jukuks, teise sõimunimi — need on rahva seas tavaliselt kõige tuttavamad — oli Kohi-Kaarel, sest et mees vahel, kui muud ametit ei olnud, mõnel külamehel täku või põrssa ära lõikas. Nad mõlemad olid Lehtsoo valla vabadikkude pojad. Et neil kohaliku rahva seas suuremat lugupidamist ei olnud, osutus juba siin kõrtsis terasemale tähelepanijale: korralikumad ja kainemad inimesed hoidusid neist eemale kas märgatava põlgusega või varjatud kartusega, ning käratseva tõntsnina naljatused ja torked leidsid vähe naerjaid ja veel vähem vastajaid; igaüks avaldas püüet tema ja ta seltsimehega mitte tegemist teha. Kus nad õieti kindlamalt elutsesid või mis amet neile nii palju sisse tõi, et nad kõrtsides tihti ja vahel üsna priiskavalt võisid purjutada, seda ei teadnud selgemalt keegi. Aga aimduseks, et nad muude ametite kõrval ka «öötööd» ei põlanud, oli põhjust küllalt: mõlema kuldset vabadust oli seaduse käsi juba korraks kitsendanud. Juhtuti neid siin või seal mõnes ligikonna kõrtsis nägema, siis käisid hoolakad peremehed õhtul enne süngipugemist ikka aida ja

hobusetalli lukkusid veel kord katsumas ja õiget und ei tahtnud neil tervel ööl silma tulla. Muist kutseist, mida Juku ja Kaarel pidasid või olid pidanud, teati seda, et esimene käis suviti ka pilpakatuseid löömas, oli taoti linnas puutööl ning et teine olnud mõni aeg postipoisiks ja kiitis ennast ka osavaks müürsepaks, mille kohta aga kellelgi kindlamaid tunnistusi ei olnud.

Kohi-Kaarel oli praegu klaasitäie õlut ühe sõõmuga tühjendanud, siis väntas oma lühikestel, veidi kõveratel koibadel küdeva ahju poole, mille ees praegu tulnud kolm pobulit seisid ja endid soendasid.

«Teie näljakonnad,» karjus ta naljatamisele katteks oleva kurjustamisega, «mis te tolgendate siin nagu poolvindunud rukkijahu-vorstid, kui te kõrtsmikult ta tõrvavett ei aita ära osta! Näe mul koisid! Või kõrtsi täis sülgama ja teiste meeste tubakasuitsu nilpama, mis kallist raha on maksnud! Näe mul ka mehi! Taskud tühjad kui põied — mis? Silmapilk viina ostma, muidu laseb kõrtsmik teid luuaga ukse taha pühkida, kus muudki prahti juba ees.»

«Õhõhõh!» naeris pikk Juku peaaegu kõrvuni avatud suuga; ka tema oli seltsimeest jäljendades õlleklaasi ühe lonksuga kurku kallanud ning siis Kaarli kannule seisma asunud, nagu tal harjumuseks oli.

«Näe hullu, Väljaotsa Jaan ka juba oma kahe kargu peal,» tänitas täkulõikaja edasi ja sirutas teretava käe poolarmulikult noore popsi poole. «Kuradi pihta, sa oled ju nii nälginud, et vaevalt jaksad püsti seista!... Ja need mõlemad, sinu kälimehed, need näitavad ka nägusid, nagu oleksid nende sisikonnad saepuru täis!»

Juku mõirgas naerda.

«Aga jumalapärast, ega mina süüdi pole, et te näljakonnad olete ja nendeks jääte! Tehke tööd nagu mina, küllap teil siis ka kopikas taskus kõliseb! Kes tööd ei tee või teha ei mõista, jääb rotiks... Aga või me sellepärast pruugime riidu minna. Teie olete mulle ikka veel armsamad kui mõned rasvased kalkunid siin, kes uhkusest ähivad ja rahaga hooplevad, mis nad teiste higiga on kogunud. Neid nülgi ajad on siin mitugi. Näeme ka mõnd kollanokka, kes isa tagant varastatud tenuskitega laiutavad ning kära teevad, nagu tahaksid ilma lõhki ajada.»

Kõverkael naeris ja piilus veidi kartlikult leti poole, kus salk vanemaid ja teine nooremaid mehi — nähtavasti jõukamad peremehed või seesuguste pojad — klaaside ümber istusid või seisid. Kohi-Kaarli väljakutselist ässitust ei pandud ikka veel suuremat tähele; vist ei olnud kellelgi küllalt sooja pead vihastamiseks.

«Tulge, teie saunikud ja popsid, täna tahan mina teid joota,» hüüdis tõntsnina suurepärasel ilmel ja käeliigutusel. «Näitame neilesinatseile seal, et ka meie vahel mõistame elada ja et meilgi on va prügi taskus... Kõrtsimees, pool toopi kibedat ja kuus kalja!»

Kui kõrtsmik magushapu näo tegi ja püüdis teeselda, kui ep oleks ta käsku kuulnud, astus Kaarel leti ette, tõmbas viierublase paberi vestitaskust ning viskas toreda hooletusega lauale.

«Tõmba kõik maha! — Teed ju pikad mokad, nagu tahaks keegi sulle võlgu jääda. Olen ma sulle midagi võlgu, mis? Kuradi päralt, kas mul on kuskil kopikat võlga?»

Kõrtsmiku nägu sulas mahedaks ning üsna magusaks.

«Jumal hoidku, kust ma nii patuse vale välja võtaksin,» tähendas ta, ja kiiremini kui lause lõpetatud, oli raha ta käte vahele ja sealt leti laadikusse kadunud. «Kümme paiast, siis kuus paiast — teeb 16 paiast; 2 naela viina — pool toopi viina — teeb —»

Kuna kõrtsmik arvestas ja tüdruk õllepudeleid hakkas lauale toimetama, lähenes Kohi-Kaarel jälle kolmele popsile ja hakkas neid uuesti lauda kutsuma.

Mihkel ja Madis piidlesid altkulmu pudelite poole, matsutasid suud, sülitasid ja hakkasid siis laua sihis venima.

Jaanel oli nõu käratseja kutset mitte vastu võtta. Ta teadis, mis mees oli Kaarel, ja tal oli häbi teiste nähes temaga purjutada, pealegi tema tasku peal, kuna tal üldse piinlik oli teisega jooma minna, kui ta mitte kohe vastu ei võinud osta. Kuid janu vaevas teda kurjasti. Ta keel oli kurgulae külge nagu kinni kuivanud. Ja nüüd kallati õlut klaasi — kluk, kluk, kluk! See äratas vastupanematut himu. Jaani silmad jõid juba, jõid ahnelt — aga veel viivitas mees...

«Noh, Jaan, mis sina siis ootad? Kas ehk oled uhke või tahad mind vihastada?» karjus Kaarel. Juba tõstsid mõlemad vanad mehed klaasid suu peale. Jaan nägi õlut kullaselt säravat ja üle klaasi ääre vahutavat. Ta kuiv suu matsus vastu tahtmist valjusti. Kauemini ei jõudnud ta piina kannatada — astus kähku ligi, võttis klaasi, jõi ta ühe sõõmuga tühjaks. Veel teise ja kolmandagi. Viina rüüpas, et Kaarlit mitte pahandada, küll kaasa, aga ainult silmakirjaks pisut.

Kohi-Kaarel ja Kõverkaela-Juku olid nüüd varsti «täies vinnas». Esimene püüdis igauhega riidu kiskuda, teine aitas takka. Kui väike seltskond isandalaadi mehi trahterisse ilmus ning kõrval-olevas paremas kambris istet võttis, laskis ka Kaarel oma pudelid sinna kanda ja rebis oma külalised kaasa. Tema olevat niisama suur saks kui need mõisa-toapoisid ja vallakirjutajadki. Ta hakkas viimaseid nii pealetikkvalt vedama ja nõökama, et üks neist viimaks vihaselt üles kargas ja purjus poisile kraesse kahmas.

Seda oli kraakleja oodanudki. Ta suur tugev rusikas käis vastasele lõua alla, nii et mees tüki maad tagurpidi tuigerdas. Nüüd tõttas Kõverkael oma pikkade ahvikätega talle appi. Ka löödud mehe seltsilised seadsid endid valmis ning korrapärane kaklus oli algamas. Juba asusid mitmed käed tüli alustajate rinnust kinni, rusikad tõusid, sõimusõnad kajasid — seal sigines Kaarli pihku imekspanemisväärt väledusel nuga. Õnneks märkasid seda vastased küllalt kähku ja taganesid. Ning kõrtsmik tõttas eesruumist vahele. Juhtumisi oli ka kohalik urjadnik praegu kõrtsi astunud, kelle munder, kui see ukse vahel nähtavale tuli, Kaarlisse ja Jukusse kohe mõjus, nii et nad ikka tasasemaks raugewa kirumisega nurka pugesid. Esimese nuga oli ta riiete sisse niisama ruttu kadunud, nagu ta sealt esile oli tulnud.

Mis kõrtsis edasi sündis, seda Väljaotsa Jaan enam ei näinud; ta oli urjadniku ilmumisel tüliroomist ja kõrtsist välja pugunud ning sammus tõttamisi kodu poole.

Teel sõitis Jaanist veel üks saan rammusa hirnuva hobusega mööda. Selles istus vanaldane talumees, kelle lihavverekat nägu põskede piirdelt ümbritses tihe hall habemevõru, kuna põsed ise ning lõug ja nina-alune hoolega olid puhtaks aetud. Ta vaatas ringi pilguga, millest paistis jõuka ja ausa mehe rahulik-jahe iseteadvus, kuna mõned tähistavad jooned ta suu ümber vagadust ja alandlikkust püüdsid ilmutada. Tema kõrval istus rõõsa jume ja lahke silmaga noor tüdruk.

Saani sahinat kuuldes kõrvaldus Jaan tee veerele ja vaatas ümber. Pooltahtmatult tõusis ta käsi mütsi poole. Vanamees saanis aga vaatas — olgu kogemata või meelega — teisale, ning teretussõna suri Jaani huultel. Ainult noore tüdruku silmast vastas talle vargsi helkjas pilk — siis oli saan sõitjatega teekäijast möödas.

2

Väljaotsa saunas pesitses popsi terve viletsus.

Ta põrnitas toas ja jõllitas kambrikeses. Ta haudus niiskel savipõrandal ja kükitas suitsunud parsil. Ta irvitas aidas ja luuras laudas.

Nagu mutimulla mustav hunnik lömitab hurtsik peremehe põldude serval vainu ääres. Valendav, siretav lumeümbrus teeb ta veel tuhmimaks ning tahmasemaks, kui ta juba muidugi on. Ta suitsunud katus seisab tortis ja sassis taeva poole, ta länguvajunud seinad vaatavad nagu kurtes ja nurisedes ringi, et kas tuleks keegi ja ajaks inimesed ta põdurast sisikonnast välja, sest aeg on käes, et elatanud pesake väsinult ja jõuetult kokku langeb — ta ei jaksa ju enam seista! Aga keegi ei tule. Elanikud käivad sisse ja välja nagu putukad praost prakku. Ja kurvalt, vaikse ahastusega seisab hurtsik paigal, viimse jõuga hoidudes langemast. Viltu seisab ta, aga ei lagune. Tal on hale meel putukatest, kes ta õõnes pesa peavad. Ta on nendega ju nii kaua tuttav ja nemad temaga. Nad elavad sõpruses. Nad armastavad teineteist. Elanikud palees ei tunne seda tumma armastust palee vastu ja palee mitte nende vastu. Neil ei ole teineteist nii väga tarvis. Hurtsik aga mõtleb: Kuhu nad väetikesed poevad, kui ma lammudes ümber kukun? Ja putukad ohkavad: Peaks ta veel seisma, peaks ta ikka veel seisma — jumal andku talle pidet!

Kummargil pead sisse astuma madalast, längus uksest, üle kõrge läve. Et sa tuled päikese- või lumevalguse käest, siis ei näe sa tükil ajal midagi. Küll on hurtsikul oma silm, aga see on liiga väike ja liiga rähmane: tillukesel aknal on küll kaks ruutu, aga üks neist on tahmast ja vanadusest läbipaistmatu ja teisest püsib ainult üks serv järel, kuna lahtist auku täidavad vanad püksinärud. Künklikul ja auklikul põrandal komistab su jalg. Parred su pea kohal ripnevad ja läigivad põlisest tahmast. Paar kitsast, võõpamata laudsängi nurgas, aganateks purunenud sasiga täidetud; puust valge laud akna all, siin ja seal pikemad ja lühemad järid põrandal — see on kõik, mis majaseadistusest silma paistab. Toaruumi kõrval olevas tillukeses kambris seisab veel vana, kõrge, pruun kirst ja värvimata laud, mille peal mõned raamatud ja ajalehed riidas.

Noa laevaga on hurtsikul sarnasust selles, et inimestega ühes ruumis ka loomad pelgupaika peavad — varju leides küll mitte veeuputuse, aga talvise külma eest.

Seal roomab pisuke Liisi põrandal vana kasuka peal ja tema kõrval röigab rõõmsasti valge süütu kesik, Liisikese südamesõber ja mänguseltsiline. Mikk, väike kõhna ja kurva näoga poisike, istub ahju ees, musta ute kaelast kinni hoides ja tõsiselt suurde, poollagunenud ahju vahtides, kus peened pikergused haosöed otsekui parmas helendavaid usse hõõguvad. Mannike on tallega koguni kambris. Ta kõneleb temaga sosinal, silitab ta pehmet villa ja laseb teda endal kätt lakkuda. Tall määgib kambrist, utt määgib toast vastu. Niihästi toas kui ka kitsukeses kambris ulavad nokitsedes kõõrutavad kanad, keda kukk vahel

tikutades kutsub, kui ta on arvanud ivakese leidvat; enamasti petab ta aga iseennast ja oma naisi. Ja põrssahtu kesik röigab ning vahel sekka kiunub.

Lammastelt langenud kohvi-ivad, sigudiku mustavad käkid, kanade kahekarvalised lasengud katavad konarlikku ja künklikku savipõrandat. Rooja ja loomade keha hais, mis tihkelt ja vängelt õhku tiinestab, ei pääse uksest ega aknast muul ajal valla kui ahju kütmisel. Sest soojus on kallid, teda ei tohi välja lasta. Kui haod otsa saavad, kes annab uusi? Siis nälgigi ja külmeta veel pealegi.

Ning ses õhus, ses ümbruses, selles roojas elavad inimesed, kellele nende tervis on ainus vara. Tööinimesel peab olema tervist, muidu on ta kadunud.

Siinse hurtsiku elanikkudel ei ole teda palju. Kui vapustavat keelt ei kõnele see kolletanud, närtsinud naisenägu sealt õlekoikust toanurgas! Üdini põdurad on ta lõdvad liikmed, kurnatud ta hing, tuimaks ja tõntsiks pitsitatud ta vaim. Missugune tühi ja õõnes vaade! Ja siiski on selles vaates kõik loetav. Ta jutustab sulle terveni selle naise eluloo, pikad peatükid vaesuse viletsusest, muljuvatest muredest ja tööst, raskest, higisest, ilmlõpmata tööst. Elurõõmu ja lõbupõlve päike ei ole selle sauna elanikke kunagi püsivalt soendanud. Siin mindi tihti näljase, enamasti pooltühja kõhuga magama, siin tõusti alati õhates üles, siin nuteti palju hardaid pisaraid.

Ja kõigest sellest jutustab tummal kaebel saunanaise pilk. Aga ta ise ei teagi, et ta silm kaebab, millist keelt ta kahkjas nägu kõneleb. Ta on kõige juba harjunud ja panetunud, ta ei ole paremat iialgi maitsnud, ta ei oska paremat ihaldadagi. Viletsus on talle nagu loomulikuks elualuseks saanud. Nõnda peab see ju olema! Ja kuigi ta kaebab, siis ta kaebab tummalt, teadmatult, mitte meelega. Tõrkuv, vastupanekule ärritatud loodus on temas kaebuse tõstjaks, mitte ta ise.

Haigus ja surm on siin kodukeses sagedad külalised olnud. Vägivaldselt on nad siin valitsenud. Tõve viimane piinaohver oli Jaan. Peale kahe kuu vaakuks ta elu ja surma vahel pureva soetõve käes — noor, tugev, priske mees. Ta oli ühe jalaga juba hauas, ja ta oleks surnud, aga ta ei tohtinud — oli ta ju perekonna ainus toitja. Mis oleks põdurast emast ja kolmest alaealisest lapsest saanud! — Ja kui Väljaotsa Mart kahe aasta eest mõisa viinavabrikus laeluugist alla kukkudes reieluu murdis, pöörlas ja karjus ta kaks nädalat kah siinsamas, seal viletsal õlg-aseemel, kuni ta oma ahastava perekonna keskel hinge heitis, sest arstliku abi puudusel lõi reide põletik.

Paar kuud pärast isa surma sündis Väljaotsa Kaietele veel üks tütreke. See oli tal juba seitsmes laps ilmale tuua. Kui mitte muud õnnistust, siis ometi lasterikkust puistab taevast raiskavalt popsipaaride peale. Nelja last nägi Kai elavate seas, kolm veeti kirstukeste sees, mis isa ise leitud lauakestest kokku kõpsis, surnuaiale. Nad surid, nagu surevad vaeste inimeste lapsed. Neil puudus ema hool, sest ema käis igapäevase palukese eest tööl. Üks neist kukkus ema äraolekul keeva vee patta. Laenatud lapsehoidja oli ta hälliga tule äärde, mis õues suvises köögis põles, üksinda jätnud, ja väetike, püüdes üle hälli serva ronida, sulpsas patta ega kosunud enam põletushaavust. Õrnemas eas suri ka

järgmine laps. Ta närtsis ja kõdunes ja heitis hinge. Keegi ei teadnud, mis tal viga oli. Arstid on rikastele, vaesed surevad ilmagi. Emasüda aimas küll, kus on tõde, aga emasüda ei julgenud seda tunnistada ega uskuda: pojake sulges liiga vähese ja rikutud toidu pärast suu ja silmad, sest põdev ema oli teda imetanud oma kasina ning seejuures mürgitatud rinnapiimaga. Kolmas võsuke ei võtnud vaevaks popsilapse elu maitstagi — ta tuli surnult ilmale. Ema oli raske tööga enesele ja temale liiga teinud.

Õnn, kui sauniku laps kõige õrnemast east üle pääseb. Siis on suuremad ohud möödas. Vaesus tuleb siin loodusele appi ja aitab väetikest haiguste ja tõbede vastu panetada: alasti või pool-alasti, palja jalu ja palja peaga — nii kasvab popsilaps üles vihmas ja lumes, tuules ja tormis, kuivas ja märjas. Kükitaugu talvel särgiväel lumehanges või jooksku suvisel kuumusel ringi — ta on kõigega harjunud, ta nahk on kõige vastu pargitud, ta elu ja tervis on nüüd juba looduse kindlustuskassas tagatud...

«Lapsed, kohendage tuld paja all,» käsib ema süngist. «Vaadake, kas vesi hakkab keema. Jaan tuleb varsti koju — mis siis, kui kört pole valmis!»

Mann täidab käsku. Ta pistab niiskeid, tules visisevaid pulki paja alla ja vahib auru kõrvale puhudes, kas vesi keeb.

«Varsti hakkab keema! — Ema, kas sul siis on jahu!»

«On küll põlletäis. Virgu Anni tõi eile õhtul salaja.»

Mikk on vaheaegu särgiväel — muid riideid on vaja hoida kooliskäimiseks — välja jooksnud vaatama, kas Jaan juba tuleb, ja Mann süstab talle niisama kerges riides järele. Muide on nad juba mitmendat korda venna tulekut käinud vaatamas, nad ootavad teda nii väga, sest neil kipitseb salalootus südames, et ta midagi *toob*. Tihti on see lootus neid petnud, aga vahel ikka ka täide läinud, sest Jaan on hea vend, ta ei unusta nii kergesti oma Mikku ja Mannikest, ta toob, kui ta tuua võib.

Nad jäävad tükiks ajaks välja. Mikk on üle hange aia otsa roninud ja püüab läbi videviku pikka tänavat üleni vaadata; Mann jookseb lõdisedes, jalad punased kui hanel, väravast välja ja kuulatab kikikõrvul, kas ei ole lume kriuksumist kuskilt kuulda.

Ema on juba süngist pugenud, kui mõlemad lapsed suurel müdinal tупpa tormavad, ninad punased, mokad sinised, kõigest kehast lõdisedes:

«Jaan tuleb! Jaan tuleb!»

«Oeh, või juba tuleb! Siis jään hiljaks! Tühi võtku, ma jään ju hiljaks! Miks te pajale paremini tuld alla ei pannud!»

Kräbedasti hakkab Väljaotsa ema talitama. Ta rutust ja tõttest on näha, et ta poega kardab, et ta teda käskijaks ja ennast käsualuseks peab. Miks ka mitte — on ju Jaan tema laste toitja. Oh, need lapsed! Miks peab neid olema — miks peab neid nii palju olema — miks on nad nii väetid veel! Ja mis kõigest näotum: üks neist alles rinnalaps! Häbi, häbi!

Väljaotsa Kaiel on tõesti poja ees häbi selle viimase võsukese pärast. Vana inimene juba ja veel imev laps! Jah, kui isa elaks ja ise neid kõiki toidaks, aga

nüüd — vanem laps toitku nooremaid, ema veel peale nende! Ja see hoolimatu ema muretsseb viimasel tunnil veel ühe näljakonnakese juurde, ise juba vanaduses, milles teised naised niisugust õnnetust enam ei oska kartagi! Kas see siis pole häbi!

Kai mitte ainult ei häbene poega, ta tunneb end nagu suure süüdlasena tema ees. Ja et oma ülekohut vähegi heaks teha, Jaanile ta vaeva ja mure eest sugugi tasu anda, kardab ja austab ta teda nagu teenija, nagu ori, ja armastab teda kõigest hingest. Ainust nurisevat sõna ei julge ta temale öelda, mitte kortsus kulmugi temale näidata, käte peal püüab ta teda kanda, kõigest jõust tema põlve kergendada. Ta palub, midagi ei nõua ta Jaanilt; iga anni eest on ta tänulik nagu armuleiva-sööja; ta ootab ära, mida Jaan tahab, mingit käsku ei kuule poeg tema suust.

Armastuse ja enesesalgamisega põetas ta teda raske haiguse ajal. Ööd ja päevad teda valvates, teda ravitsedes, tema eest hoolitsedes ohverdas ta viimase jäänuse iseenda põdurast tervisest, nälga kannatades, unerahust ilma olles. Ja kuidas heitles ta palves jumalaga tema elu pärast, ja kuidas tänas ta teda põlvili tema päästmise eest!

Väljaotsa ema keedab parajasti odrajahu-körti, kui poeg tuppa astub. Üks käsi siputab jahu patta, teine liigutab kärmesti mända. Mann näitab emale tuld. Tal on väike nõgine plekklamp käes, mis kui tondisilm vaevsi pilutleb, aga selle eest tublisti suitseb. See lambike ongi valgustajaks kogu majale. Tema tahmane toss ühes ahju paksu, kibeda suitsuga täidab sauna rinnuni ulatuval pilvel, nii et Jaan ja ema kummargil peavad liikuma, olgu küll, et nende silmad ja kopsud selle mürgiõhuga juba ammu on harjunud. Küll venivad uksest ja aknast taeva poole nilpavad pikad suitsukeeled välja, tõrvates hurtsiku seinu ja õlgkatust pigise tahmaga, aga laest taoti peaaegu maani ulatuv pilverünk ei kahane ega lahku saunast enne, kui ahi ja koldetuli ja lamp on juba kustunud. Ja kui hurtsiku elanikud hommikul tõusevad magamast, siis mustavad nende ninasõõrmed kui korstnakesed, ja mis nad kõhides sülitavad, on must kui tint. Nende juustest ja riietest ei lahku iialgi suitsu- ja tahmahais, nende silmade ümbert ei kao veripunane äär. Laste näod on alatasa räpased, sest kibe suits pigistab valuvett neil silmadest ja neid kätega hõõrudes määrivad nad põsed niiskunud tahmaga kriimuks. Ja kui siis mõni Saksamaa reisija ning rahvateaduse uurija tuleb ja seesuguseid nägusid näeb, siis kirjutab ta ruttu oma tarka raamatusse: «Eesti rahvas on ropp ja räpane rahvas: ta ei pea puhtusest mingit lugu; ta elab kõige inetumates suitsu-hurtsikutes loomadega koos!...» Oh, teie targad teadusemehed ja uurijad, küsige ka kord nende tahmaste kriimsilmade käest järele, *mispärast* nad suitsu-hurtsikutes loomadega koos elavad? ja kas nad tõesti paremates, puhtamates majades elada *ei tahaks*? —

Kört on valmis. Vaagen aurab laual. Ema toob veel kannika musta kõva leiba ja peotäie puulusikaid — muud tal tuua ei ole — ning sunnib Jaani, kes soendab kolde ees kohmetanud liikmeid, tasase, paluva häälega sööma. Odrajahu-kört ja kuiv leib — seda söövad nad juba kolmat nädalat lõunaks ja õhtuks, ja

hommikuti torkavad sama kuiva leiva soola sisse ning joovad kalja peale — vesist, tulihaput, ammugi haudumata kalja. Mõne aja eest veel andis lehmamullikas paar toopi päevas piima, nüüd on ta aher. Kali, kört, leib — leib, kört, kali: ikka üks ja seesama kõõgisedel, ainsaks vahelduseks taoti kartul jahu asemel.

Aga õnn, et on veel sedagi. Ega inimene siis veel nälga sure. Ja Jaan paneb imeks, et sedagi ikka veel on. Ta ei mõista, kuidas ema ühest jahukotist nii kaua võib körti keeta. See on otse imelik voodavus. Jaan kortsutab kulmu seda järele mõeldes.

«Kuule, ema, kas sul ikka veel odrajahu on?»

«Paar põlletäit veel.»

«Seda ütlesid mulle mineval nädalal juba.»

Kai kitsikuses. «Kuidas nii? Kuidas nii? — Vaata, põlletäied on ju mitmesuurused, ja — kui palju meie siis õieti sööme, — hoian ju ka — ja —»

«Kuule, kuule,» hoiatab Jaan, «see asi ei ole mulle meeltemööda. Kas sul ehk jälle häid külalisi on käinud — sa tead, mida ma mõtlen?»

«Ei, tõesti mitte, — ole üsna rahul.»

«Ema, ole mõistlik inimene, ära tee mulle nii palju häbi. Ma ei taha mitte, et ta meile nagu santidele armuande toob, ja veel salaja, varguse viisil.»

Ema vaigistab teda oma vagusa, rahustava häälega, ja Jaan hakkab sööma. Varsti peatab aga lusikat.

«Kus siis lapsed täna on? Miks nad nii nurka hoiduvad?» Mikk ja Mann, kes venda küll hariliku õhinaga olid oodanud, kes aga muidu, kui ta kirikust tuli, tema hõlmas rippusid, ja silmad laiad kui karikad, iga tema käeliigutust jälgisid, pinevil, et mis ta taskuist nähtavale tuleb — täna jäid mõlemad temast teatava umbuskliku hoiuga eemale, kui nad ta ilmumisel teineteisele korraks vargsi silma olid vaadanud. Mann kükitas hämaras nurgas ja otsis silmakirjaks tegemist loomadega; Mikk oli koguni parsile roninud, kust ta oma kriimu näoga suuril silmil alla vahtis nagu suurispea-kull. Ainult tilluke Liisi, kes kirikusaiast veel ei mõistnud lugu pidada, oli rõõmus nagu ikka, kui ta põrandal vana kasuka peal istus ja oma pörssaga võis näselda ning võidu teistele mõistmata keelt kõnelda.

«Mikk ja Mann, kas te täna saia ei tahagi?» küsis Jaan, Manni pealt nurgast Miku poole parsile vaadates.

Lapsed ei vastanud. Mann peitis näo ute villa sisse, kelle kaelast ta jälle kinni hoidis, ja Mikk viibutas parsil kohmetult oma punetavaid jalgu.

«Mis neil on, ema?»

«Tühi teab. Nad on juba eile õhtust saadik pisut pentsikud. Tulid teised koolist nutetud silmadega hilja koju. Ei lausu musta ega valget.»

«Koolist nutetud silmadega? Ahah! — Kuulge, mis kurja te koolis tegite? Ruttu tunnistage üles, muidu saia ei saa. Mul on ilusad saiad taskus.»

Lapsed vait kui sukad.

«Mispärast koolmeister teid karistas?» päris Jaan isaliku validusega, millesse siiski noodike vennalikku pehmust segines, edasi. «Kas ta teile vitsu andis, või

teid kinni jättis, või söömata pidas? — Mikk, räägi sina üles! Kui ilusti üles räägite, siis saate saia, muidu mitte. Kas näete?»

Jaan astus varna riputatud kuue juurde, tõmbas paar timpu taskust ja näitas neid Mannile ja Mikule. Lapsed luurasid altkuulmu, ablas kiir tungis mõlema silmist, tahtmata matsutas Mikk märjaks kiskuvat suud. Missugune võrgutus! Missugune kiusatus! Nad kannatasid Tantaluse piina.

«Mul on veel rohkem,» meelitas Jaan, «ja kõik on teie oma, kui ilusti tunnistate, miks koolmeister teid käsile võttis. Sina, Mikk, sa olid vist koer — eks olnud? Tegid lärmi? Lõid ehk teist poissi?» — Aga Jaanile tuli korraga meelde väikese venna kõhnake nägu, ta nõrk kehajõud, ta tasane loomus, ja ta pahanes oma mõtlemata küsimustest, mis Mikule ainult osutasid, et ta tõde ei mõistnud aimatagi. — «Ma tean, mispärast koolmeister sind karistas: Sinu laiskuse ja tähelepanematuse pärast, Mikk. Sa ei vahi raamatusse, vaid nagu unistaja õhku; sa ei viitsi küllalt õppida, sa tahad rumalaks jääda kui pörsas. — Ja sina, Mann — sinu edevust juba tunnen! Sa posised ja irvitad teistega, kui koolmeister sulle midagi õpetab. Sa näpistad teisi või kisud neid patsist. Kas pole tõsi — räägi!»

Mann hõõrus silmi, vingutas suud, nooskus paar korda ja hakkas nutma.

Emal kohe hale meel.

«Jaan, sa ei usu vist isegi, mida räägid,» sosistas ta tasa ja etteheitlikult. «Sa tead, et meie lapsed koerad ega laisad ei ole. Mikul on natuke kõva pea, aga koolmeister ütleb, et ta õpib hoolega, ja Manniga on ta hoopis rahul.»

Õieti teadis Jaan seda isegi ja tal näis kahju olevat oma karedatest sõnadest.

«Aga midagi on koolis ometi juhtunud,» ütles ta. «Kuidas ma siis tõe kätte saan, kui neid ei pitsita!»

Sel silmapilgul laulis kukk kambri lävel kolm korda.

Äraandja lähenes.

Väljast oli samme kuulda, lumi rodises, uks kräuksus ja sisse astus kohalik vallakoolmeister.

Ahi on küll juba peaaegu sөл, aga suitsu ja vinguvõlv toas ikka veel nii paks ja nii madalal, et tulija selga küürutas ja istet otsis, kuna teretus tal leitsaku kibedusest kurku kinni kippus jääma. Edasiastumisel komistas ta kesiku üle, kes kiunudes nurka jooksis. Määgides lähenes külalisele uudishimulik valge voon.

Noore kooliõpetaja ilmest paistis halb tundmus, nagu pahane põlastus seesuguse ümbruse üle, aga nähtavasti oli ta sellega harjunud, sest ta ei öelnud midagi, mis imetsemist oleks avaldanud. Ta lükkas uuesti lähenenud pörsas jalaga, talle käega enesest eemale, võttis madala järi peal, vinguvõlvist alamal, istet ning ta pilk otsis hurtsiku peremeest ja laste ema.

Jaan oli vaheajal mõne lompsu kõrti söönud; ta pani nüüd lusika käest ja astus kätt pakkudes kooliõpetaja juurde. Külaline näis haruldane olevat, sest Väljaotsa ema vahtis teda laial, peaaegu ehmunud pilgul. Mann ja Mikk aga — need olid nägemispiirist äkitselt kadunud: Mikuke, koolmeistrit vaevalt silmates, oli päris oravaväledusel, mida temast naljalt ei oleks võinud oodata, redelit

mööda parsilt alla libisenud ja toast välja vurtsanud; Mannike aga kadus kui tuul üle kõrge läve pisukesse käsikambrisse.

«Kuri südametunnistus,» tähendas kooliõpetaja laste põgenemise kohta. Ta teritas tillukesi mustjaid vurrukesi oma laias tõmmukollakas näos, oli väga tõsine ja väga ametlik ning puudutas Jaani teretuseks sirutatud kõhna kätt kergelt ja lühidalt.

«Juhtusin teilt just mööda minema ja pidasin oma kohuseks sisse astuda,» algas ta siis. «Ma olen, nagu teate, kooliõpetaja, mis tähendab, et pean oma hoolele usaldatud õpilaste ihu- ja hingelise tervise eest teatava määran vastutama. — Kas nad teile midagi tunnistasid — Mihkel ja Mari Vapper, teie lapsed?»

«Ei midagi,» vastas Jaan.

«Seda ma arvasin. Ja ometi käskisin neid seda teha. Sellest näeme, kuidas kurjus ja kangekaelsus juba maast-madalast niisuguste hinges võimust võtavad.»

«Mis nad siis tegid?» küsis sauna-ema hädise põnevusega; ta silmist paistis nagu aimdus, mille tõeksmineku eest tal hirm oli.

«Mis nad tegid?» kordas õpetaja Aleksander Toots kergitatud pealekaebtoonil, kuna ta prillid, mida ta taskurätiga oli kuivatanud, nina peale seadis ja nende välkuvate klaaside läbi ema pealt Jaani peale vaatas. «Teie lapsed varastavad.»

Vist küll kui piitsahoop käis see sõna nii emale kui Jaanile vastu kõrvu. Nad ei lausunud esiotsa kumbki sõna. Kooliõpetaja näis sellise mõjuga rahul olevat. Ta sättis veel kord prille ja rääkis siis õpetlik-noomivas kõnepidajatoonis edasi:

«Kui juba nii noored, õrnad inimesevõsud käed võõra omandi järele välja sirutavad, siis ei või teisiti, kui arvamist avaldada, et selles on nende kodune kasvatus süüdi. Kodu on see paik, kus lapse hingesse esimesed vooruse-idud tuleb istutada, ja laste vanemad on need, kes seda peavad tegema, iseäranis aga laste ema. Õnn neilegi lastele, kellel on ausad vooruslikud vanemad, häda neile, kes kodus halba eeskuju näevad, kelle vanemad ehk isegi õiguse ja ülekohtu, oma ja võõra vara vahel ei mõista vahet teha! Ausus aga, nõnda kui kõik voorus, voolab kristlikust meelest. Jumalakartus on kõlbla elu alus; nõnda peab ta olema ka kristliku lastekasvatuse alus, selle siht ja eesmärk. Jumalakartus ja kristlik meel on need —»

«Jumalapärast, mida nad siis varastasid?» hüüdis nüüd Väljaotsa eit oma haiglaselt väriseva häälega vahele.

«Teiste laste toitu varastavad,» kostis koolmeister, eksitamisest pisut tusane. «Krihvliotsadest ja sulgedest ma ei räägigi, aga nad käivad teiste leivakottide kallal... Sellest näeme nii kujukalt, kuidas nad maast-madalast oma himusid hakkavad orjama, oma madalaid lihalikke himusid, öelge nüüd ise, ema ja vend, mis võib saada lastest, keda nii õrnas eas juba kuritöölt leitakse! Mis inimsoo liikmeid, mis riigialamaid, mis seadusetäitjaid, mis kristliku koguduse hingesid võib niisugustest võrsuda? Mis on niisuguste inimeselaste tulevik? Kuhu viib neid tee, millele nad nii varakult juba on sattunud? Vastake ise, teie teate seda

küllalt! Eks me kuule ju iga päev vargustest ja röövimistest ja tapmistest; kõik kuritööd on rohkenemas, vangikojad tungil täis kõiksuguseid seaduserikkujaid.»

«Oh jumal, jumal!» õhkas Väljaotsa eit värisedes ja ta emasilmast paistis armupaluv piin. «Ega teie ometi minu lastest —»

Isand Toots aga ei lasknud ennast seekord eksitada, vaid kõneles edasi:

«Millest see kõik tekib? Miks on rahva elukombed langemas, ausus ja voores kadumas? See tuleb kõik sellest, et kasvava noorsoo kõige lähem ümbrus on kõlblalt madalamale vajunud, et kristlik kartus jumala ja seaduse ees on loiuks ning leigeks jäänud — see tuleb laste koduse kasvatus puudusest. Mis aitab kooliõpetaja väsimatum, eeskujulikum töö, kui laps kodust head eeskuju ei leia, kui teda lastakse omapead üles kasvada nagu kiskjat looma metsas! Mis aitab usk, kui maailma silma- ja lihahimusid lapse hinges algusest saadik sallitakse ja lastakse lopsakaks saada, selle asemel, et neid kohe juurtega välja kitkuda — juurtega, ütlen ma.»

Et noomija, kes nii targalt kõlavaid sõnu tarvitas, ise nõnda noor ja haljas oli, siis andis see tema kõnele kaunis naljaka kõrvalmaigu. Kuid see ei keelanud, et asi ise, kõne põhjus, mõjus siiski sügavasti nii Väljaotsa eidesse kui ka Jaanisse. Nad vahtisid mõlemad tummal hämmeldusel kooliõpetaja otsa, mõlema näol kohmetu kartus ilmutuste eest, mis ehk veel võisid tulla, ning tuhm arusaamatus kõnepidaja ilusate, korralikult treitud lausete kohta. Nad vaesed ei tundnud kõiki sõnugi, mis õpetatud mehe suust nii vilunud libedusel voolasid.

«Teiste laste toitu varastavad,» ütles viimaks Jaan, et oma umbuses üldse midagi öelda. «See on tõesti liig, kui see tõsi peaks olema.»

«Mitte üks kord pole nad seda teinud, vaid mitu ja mitu korda,» vastas Aleksander Toots. «Ühel ja teisel kadus viimasel ajal ikka midagi kotist või vitsikust või silgukarpidest. Kaevati minule ja ma lasksin salaja järele piiluda, kes pikanäpumehed on. Teie lapsed tabati mõlemad varguse pealt.»

Sõna vargus kihutas Jaanil kuuma vere põske, ema silmist purskusid pisarad.

«Nende kõhud olid tühjad!» pitsitas piin viimase suust hüüde.

«Näe, seal ta ongi!» naeratas kooliõpetaja valusalt. «Kui emad lapsi püüavad vabandada, kus nad neid peaksid hukka mõistma ja karistama — võib sealt siis midagi head tulla!... Teie lapsed käivad ju iga päev koju, nad ei ole nädal otsa kuiva toidu peal, nagu need kauge maa tagant tulijad, kelle leivakottide kallal nad käivad. Kuidas võivad nende kõhud siis nii tühjad olla, et nad vargile lähevad?»

«Õige küll, nad käivad ju iga päev koju,» tähendas Jaan huult närvides.

«Sellepärast!» hüüdis koolmeister.

«Aga kui neil kodus ka midagi ei ole? Selle järele ei küsi koolmeister sugugi!»

Kaie keha küljes värises iga liige; nagu hädahüüe vaevatud hingest tuli see lause ta sinistelt huultelt, kuna ta silmad koltunud näos nagu palavikus põlesid.

«Ema!» nurahtas Jaan keelavalt, häbikahmetus palgel.

«Kodus ka midagi ei ole? Mis jutt see on?» küsis koolmeister. «Te ju ometi elate. Nälga pole meie isamaal veel keegi surnud. Puudust on ainult neil, kes tööd ei viitsi teha. Ja needki ei sure nälga, sest laiskleja läheb vargile või kerjama... Teie aga siin — Jaan noor, tugev mees, — ma ei saa teie jutust aru, Väljaotsa ema! Kas te siis oma laste hinge peale ei mõtle, et neid nii vägisi püüate õigeks mõista? — Kas teate, mispärast ma õieti siia tulin? Ma tulin selle nõudega, et teie oma lapsed, kui nende raske süü olete teada saanud, valju nuhtluse alla võtate. See on teie kristlik kohus. Minu karistus üksi ei aita. Ma pean oma nõuet nüüd iseäranis rõhutama ja teid tungivalt paluma, et lapsed saaksid tingimata kodust karistust. Ainult sel tingimusel võtan nad jälle kooli vastu. Ma tahan loota, et teie minu nõuet täpselt täidate.»

Ta tõusis üles. Jaani poole pöördudes lisas veel juurde:

«Oma lootuse panen eriti teie peale, Vapper, sest teie olete perekonna-isa asemik.»

«Ma tahan neid karistada,» vastas Jaan.

«Valusasti.»

«Valusasti.»

Kooliõpetaja tõmbas kindad aeglaselt kätte, vangutas, suunurk kahetsevalt naerukile kistud, saunaeide poole pead, ohkas, kõhatas ning astus viimaks toast, kusjuures ta jälle kesiku üle komistas. «Kukeleeguu!» laulis roostepunane kannusjalg lahkujale järele, nii et ta pikad verevad lotikesed võbisesid...

Toas valitses natuke aega rõhuv vaikus. Ema oli süngi servale istunud ja nuttis, nagu see tema viis oli, tasakesi põlle sisse. Jaan istus küll jälle söögilauda, aga ta ei võtnud lusikat kätte, ta isu oli täiesti kadunud. Äkitselt sai tõvest närbunud inimese haiglane ärritus temast võidu. Ta kähvas istmelt, vihakorts otsaesisel ja vihapuna palgel.

«Või vargil käivad! Vargil! Kas neil ei ole oma leib iga päev kaasas, kas nad on millalgi söömata jäänud? Ma tahan teile näidata, teie varganäod! Ma tahan teile anda, et te siputate mu käes!»

Ta hakkas vitsa või vemmalt otsima ja leidis nurgast viimaks piitsa.

«Jaan!» palus ema tasahiljukesi.

«Vait!» kärgatas poeg. «Eks ma ütlesin — sa seisad veel nende eest! Kas sa ei tea, mis vargus tähendab? Kas sulle ei tule hirm peale selle sõna eest? Kas sa häbi ei tunne? Kas on enne keegi julgenud öelda, et Väljaotsal vargust sallitakse, et Väljaotsa saunast keegi vargil on käinud! Ja nüüd tuleb see noor isandake ja peab siin jutlust vargusest, röövimisest ja tapmisest! Ja tal on paraku õigus nõnda rääkida, meid noomida, tal oli õigus sulle öelda, et sa oma lapsi, kes vargil käivad, ise veel püüad vabandada! See tulebki ju kõik sinu hellitamisest. Aga mina tahan neile nüüd näidata, mis on kodune kasvatus. Seda töötasin ja seda tahan teha!»

Ema oli vait kui sukk. Niisugust vihahoogu, säärast valjust ei oleks ta oma hea südamega Jaanilt naljalt teadnud oodata... Õigust öelda, ta ei pidanud laste süüd kuigi raskeks: paluke võõrast leiba, veidike võid, mõni silk, kui nende

kõhud tühjad on või kui nad oma kuivast koorukesest on tüdinenud, — mis siis sellest nii on! Laste asi! Kes võis seda kohe varguseks lugeda! Seepärast ei saanud ta Jaani põlevast vihast õieti aru. Aga et ta teda kartis, tema valjusest kohkunud oli, siis ei julgenud ta oma arvamist avaldada ja oli vait.

Jaan aga vehkis toast õue. Ta otsis Mikku. Sauna otsast, haopinu tagant leidis teise. Külma käes lõdisedes, palja jalu ja särgiväel, kükitas poisike lume sees pimedas urkas. Ta hambad plagisesid, ta käsivars, millest Jaan kinni haaras, oli kange ja külm kui jääpurikas. Ta nuttis suure häälega, kui vend teda tuppa tiris, ja hakkas härdasti paluma.

Manni leidis Jaan kambrikesest koiku alt. Nagu tagasihutatud jahiloomake oli ta sinna peitu pugenud. Ka tema värises kõigest kehast, aga mitte külma, vaid hirmu pärast. Ta kiljatas valjusti, kui venna kare käsi sāngi all ta õla tabas, et teda sealt välja rebida.

Mann viidi tuppa teise kurjategija juurde. Nuttes seisid nad seal nüüd oma kohtumõistja ees — kaks väikest vaest patust, pool-alasti, sāsise peaga, rāpase nāoga, silmis ahastus ja kisendav armupalumine.

Jaan vaatas ühe pealt teise peale, piits lõögivalmilt käes. Ta pidi küsima, mispärast nad teiste leivakottide kallal olid käinud, ta suu liikuski juba. Aga — ta ei küsinud. Aimas ta nende vastust ja — kartis seda? — Küsi hiire käest, miks ta viljasalves käib!

Ning Jaani liikuv suu jäi vaiki. Ta kulmult oli korts, ta nāost tõmmu puna korruga kadunud. Siis ütles tõsiselt ja üsna vagusalt:

«Kui palute, siis annan teile seekord veel andeks.»

Oli nüüd liigutav nāha, kuidas väike Mann oma värisevad kāekesed tõmbilt välja sirutas ning suurte pisarate tagant tumma, hingest keeva palve karistaja poole saatis ja kuidas Mikk venna kāe, mis piitsa hoidis, oma mārja pōse, oma tuksuvate huulte vastu vajutas.

Jaan vaatas kõrvale. Ta kāest kukkus piits. Ta pōoras lastele selja. Natuke aega seisis akna all ja vahtis välja tāhistaeva poole. Siis astus ruttu oma kuue juurde, mis varnas rippus, poetas selle taskust peotāie timpsaiu välja ning jaotas sõna lausumata Mannile ja Mikule āra. Ka emale viskas paar tükki ruppe.

Niisamuti tummalt istus ta siis söögilauda ja hakkas külmaks lāinud kõrti sööma.

«Lapsed ja ema, ruttu ka sööma, muidu jääte ilma!»

Nōnda lõppes kohtumōistmine.

Jaan ei võinud emale nüüd enam ette heita, et see lapsi hellitab.

Aga mida vastab küll sama Jaan kooliōpetajale, kui see küsib, kas ta lapsi varguse pärast on karistanud? Ja veel valusasti? Kas ta ütleb, et ta neile nende keelatud «himude» eest pealegi tasus? Ja veel maiusega!

3

Suur Virgu päriskoht, mille krundil seisis noore popsi saun, oli jõuka peremehe ja kohaliku vallavanema Andres Vadi omand. Virgu Andres oli jumalakartlik mees. Ta pidas külarahvale oma nägusas avaras majas tihti piiblining palvetunde ja tegi seda kutse peale ka teistes taludes. Tema piiblitunnid olid kuulsad ja rahvast tuli iga kord kokku mis kihas. Tema sõnal oli väge ja võimu. Ta oskas, noomida ja oskas palvet teha. Ja kõik voolas südamest ja tungis südamesse. Tema lugemisel nuteti palju ja õhati palju. Ja nutjate seas oli Andres isegi, sest tal oli üpris hale süda. Ta omad vagad sõnad liigutasid ja harrastasid teda, sest ta oli kõige oma hingega selle sees, mida ta ütles.

Oma majas pidas ta kindlat kristlikku korda, teades, kuis mõjub hea eeskuju. Nagu jumalakartliku pereisa kohus, pidas ta igal hommikul ja õhtul perele palvet ja ühtegi sööma-aega ei alustatud ilma jumalasõnata. Ta käis iga pühapäev kirikus, sundides ka oma perekonda seda tegema, samuti orje, kui just kibe töö neid ei keelanud. Ja nagu jumalakartliku pereisa kohus, sallis ta ainult vaimulikke raamatuid, ainult kiriklikku ajalehte oma majas ning vihkas iga tühist maailmalõbu. Ta hoidis oma majast kõik eemal, mis tema hoolele usaldatud hingedele — olgu oma laps, olgu võõras teenija — hukatust võis tuua.

Seda vaga meest oli Jaan Vapper palju aastaid truult teeninud. Ta oli lapsena tema veiseid ja pudulojuseid hoidnud, oli sulasena tema põldu kündnud, ta heina niitnud, ta vilja peksnud. Ja nüüdki veel tegi seda tööd, aga mitte enam kindla palgalisena, vaid kui päeviline ja pops. Möödunud jüripäeval laskis peremees Jaani sulaseametist lahti.

See sündis mõjuvatel põhjustel.

Esimene oli see:

Peale isa õnnetut surma oli Väljaotsa saun lese kätte edasi jäetud, sest sellel jätkus tol ajal veel tervist ning jõudu kasutatava maapisku eest peremehele päevi teha. Aga korraga hakkas sauna-ema oma tervise ning tööjõuga allamäge minema. Tekkis töövõlga, kohustused kippusid tal üle pea kasvama, vaesus võttis saunas võimust; lähenes olukord, kus Jaani sulasemoonast ja -palgast kogu perekonna elatamiseks oleks pidanud piisama.

See olukord aga ei tahtnud Virgu peremehele kuidagi meeldida. Sest ta ei mõistnud mitte ainult palvetada, vaid ka rehkendada. Ta rehkendas välja, et Jaani sissetulek võis küll ühte hinge toita ja katta, mitte aga viit. Või kui arvestada kolm last üheks täiskasvanud inimeseks — siis ikka ühte, ja mitte kolme. Ja Virgu peremees jõudis otsusele, et see ei ole kuidagi võimalik. Vähemalt mitte *õigel* teel. Küll aga siis, kui tuli kuskilt lisa. Ja kui lisa tuli, siis tuli seda ainult ülekohtusel teel. Virgu peremees oma terase mõistusega teadis aga selgesti, et patune inimene on väga tõrges surra tahtma, liiati näljasurma. Seepärast oli nii-öelda otse loomulik, et Jaan hakkab kuskilt salamahti «lisa»

nõutama. Ja kust siis mujalt kui peremehe aidast, rehest, põllult, aasalt?... Oma inimene, iga urka ja nurgaga, iga ukse ja lukuga tuttav — päris ime, kui ta seda mitte ei teeks!... Andresel ei läinud küll õnneks sulast varguse pealt tabada, nii teraselt kui ta seda ka silmas pidas, aga oma umbusalduse teadis ta korralikult põhjendatud olevat. Ja mitte üksnes Jaani perekonna *viletsusega*.

Jaan oli ka ilmalaps.

Peremehe kõvast keelust hoolimata pidas ta teiste ülekäte läinud noorte meestega koos ilmlikku ajalehte ja luges juturaamatuid. Salamahti muidugi. Aga ega niisugune raske patt võinud kotti jääda. Asi tuli ühel heal päeval ilmsiks. Ja kui peremees Jaanile püüdis hukatusteed kirjeldada, millele ta sattunud, ja kui ta selleks oma pühas vihas mõne sügavama sõna valis, siis ilmutas Jaan pealegi nii kangekaelset, patustpööramatut meelt, et ta ennast katsus õigeks tunnistada. Muidugi pidi peremehe kannatus nüüd lõppema. See oli Jaani lahtilaskmise teine põhjus.

Kolmandaks oli Anni.

See üleannetu laps — Virgu Andrese kolmest tütrest kõige noorem — heitis silma oma rikka isa vaese sulase peale. Andres ei suutnud aru saada, kust säherdune kõlvatu vaim tütre sisse oli tikkunud. Kaua ei tahtnud ta koduste ja väliste kõrvapuhujate märguandeid uskuda, aga nagu iga suur süü, nii tuli seegi päevavalgele. Ja kui valusalt veel! Annike seletas isale, kui see teda üle kuulas, kõige ülbema julgusega, et ta olevat enda ihu ja hingega Jaanile tulevaseks kaasaks lubanud ja et ta oma sõna tahtvat pidada, langegu kas või kuu taevast talle potsti pähe...

Anni jumalakartlik isa oli sellest tunnistusest keeletu. Puruvaene sulane ja tema tütar! Näljane popsipoeg temale koduväiks! Ta jäi Anni vaimutervise kohta kahevahele ja kutsus Jaani ette. Kui see aga umbes samasuguse ilmutuse andis, pääsesid Virgu peremehe keelepaelad jälle lahti — väga lahti! — ja Jaan sai kuulda, et teda Virgu sulaseks enam ei sallitud, ning ühtlasi pidi ta Väljaotsa saunast olema kadunud — muidugi mitte üksi, vaid kogu pesakonnaga! «Kas kuuled, kogu sinu pesakonnaga!»

Pärast muutis aga peremees viimast otsust nii palju, et ta sauna veel aastaks Jaani kui vabadiku kätte jättis...

«Aga mitte mingil tingimusel kauemaks!» Mis põhjused selleks olid mõjunud, ei olnud õieti teada. Kas pidas ta oma uue popsi tugevatest käsivartest, tema tööoskusest ja töövirkusest lugu või ütles talle ta väga meel ja tark pea, et väeti sauna-pesakonna äkiline peavarjuta-jätmine palvemehe ja vallavanema lugupidavusele rahva seas võiks kahju teha — ükskõik, Jaanile anti aasta armuaega. Tal olevat ümberasumiseks «kosumist» vaja.

Jaan täitis peremehe juures popsikohuseid niisama ustavalt, nagu ta seni poisi- ja sulasekohuseid oli täitnud. Tarvitavate maaribade ja lehmamullika karjaskäimise eest tegi ta peremehele päevi, ikka päevi, ja tööajast muidugi kõige paremaid päevi. Mis tal ja ta omastel ihukatteks ja kõhutäiteks veel vaja oli, selle eest tegi teistele päevi, ja ka need nõudsid kõige paremaid ja kõige

pikemaid. Kellele ta neid ei võinud töötada, need talle ka midagi ei andnud. Kõik vajasis teda ainult kibedal tööajal, ja see aeg on nii lühike ning aasta nii pikk, ja inimene ei söö mitte üksnes tööajal, vaid aasta ümber. Ema aitas Jaanil päevi teha, niipalju kui tema põdurus ja kodune vilets olukord — väetid lapsed — seda lubasid.

«Kosumisest» ei võinud muidugi juttu olla, vaid hoopis vastupidi, ikka julgemalt asus viletsusetont saunahurtsikusse elama ning valitsema. Nagu luupainaja istus ta elanikkude rinnal, nende hinge mattes, iga nurka sirutas ta oma kondised koivad välja. Suvi ja sügis läksid mööda, algas pikk tööta talv. Ja siis tuli Jaani pikk ja raske haigus veel pealekauba.

Peale tervenemist hakkas noor vabadik palju väljas rändama. Kodus ei olnud ju midagi tegemist, ja mured, need puresid teda seal, kus ta pidi tööta istuma — oma viletsuse keskel —, iseäranis julmalt. Sest tal oli seal liiga palju mahti mõelda, ja iga tema mõte võis olla ainult piin. Juba vara hommikul kobis mees tasahiljukesi magavate laste ja poolunes oigava ema juurest välja külma, värsket õhu kätte ja tuli sagedasti alles hilja õhtul koju. Kus ta käis? Siin ja seal. Kuhu jalad ise teda kandsid. Teatud sihti tal ei olnud. Mõnikord astus tööd kuulates kuhugi sisse — nii kombe pärast, aga tuli tühjalt tagasi, nagu ta ette oli aimanud. Ja pärast ei teinud sedagi. Ainult kordadel, kui ta kibeda häda sunnil külasse läks midagi laenama, oli ta luusimisel viimaks veel eesmärk. Tihti ei teinud ta sedagi mitte. Ta ei suutnud oma häbist jagu saada. Sagedamini toimetas seda ema ja enamasti Jaani teadmata. Pärast tunnistas küll üles — siis ei olnud enam midagi parata. Aga kui tihti ei jäänud need laenukäigud asjatuks! Mille peale neile laenata? küsiti teades, et tasuks polnud äranähtaval ajal lootust. Ja Väljaotsa pops oli pealegi mineja, kes ei teadnud, kust mõne kuu pärast endale ja oma hoolealustele katust pea peale saada.

Kõiges selles mures ja härmas oli Jaanil aga midagi, mis teda toetas ja kinnitas ja tõstva, karastava uhkusega täitis. See oli Anni armastus. Kuidas ja mislābi ta õieti selle omanikuks oli saanud — seda ei teadnud ta isegi. Nagu unenäol. Ta imestles seeütle praegugi veel, kui lugu talle meelde tuli, ja see oli tal tihti meeles. Tal oli tundmus, nagu oleks ta magamast ärgates ühel hommikul kalli vara oma pea alt leidnud, teadmata, kes ta sinna oli pannud. Ta tundis ainult, et ta oli päratu rikas mees, ja see õnnetundmus mattis taoti kõik muud tunded kinni, ka kartuse, et see vara niisama äkitselt võiks kaotsi minna, nagu ta oli leidunud.

Mis oli neid mõlemat teineteisele lähendanud? Taevas teab. Kindel on, et nad seda ise kõige vähem teadsid. Esiotsa mõtles Jaan mõnigikord järele, kuidas nāgus, noor ja rikas peretütar, väga uhke isa laps, enesest nii vähe võis lugu pidada, enese vāärtust nii veidi tunda, et ta kehva, puupalja teeniva poisiga võiks hakata sõbrustama, pealegi vastu vanemate tahtmist ja keeldu. See tundus talle lausa imena, millele võimata seletust leida. Aga Jaan hakkas selle imega varstigi harjuma; kõik veidrus, kõik loomuvastatus lõi kaduma, ta võõrdus mõistatamast ja juurdlemast — pidigi nõnda olema, nagu oli.

Tema poolt ei olnud midagi sündinud, mida oleks võinud algatuseks pidada — seda ta teadis. Lahke silmaga oli ta küll alati tõsise, targa jutuga plika peale vaadanud, aga mitte raasu rohkem. Ta märkas esiotsa ainult, et nende loomused kahes asjas kokku kõlasid: nad armastasid mõlemad loomi ja raamatuid. Ja neil oli hea meel, kui nad leidsid, et loomad neid mõlemat vastu armastasid ja et raamat, mis ühele meeldis, ka teisele maitstes. Neil oli meel hea, kui osutus, et mõni kurb või mõni vaimustav koht jutus ühel niisamuti pisarad silmast pigistas nagu teiselgi.

Võib olla, et liitvaid mõjureid muidki oli, mille kohta nad ise selgusele ei jõudnud. Näiteks kuulas Anni nähtaval isul Jaani ettelugemist. Võimalik, et Jaani hääles peitus midagi võluv. Ta kõneles ja luges tõesti nõnda, et teda pidi kuulama; tema häälel oli teatud värskendav, lepiv kõma, tema lugemisel uudsusemaitse nagu külaleival. Ja võib olla, et jälle Jaani südant lummas see lapselik apluss, see anduv ja imestlev osavõtt, millega ta Annit nägi lugemist kuulavat, millega Anni temalt selle või teise tüki üle seletust ja õpetust päris.

Oh neid ilusaid õhtuid, mil Jaan Virgu ketrusetoas vokkide unisel vurisemisel oma raamatuid, mis ta tuttavatelt oli laenanud või oma väheste kopikate eest laadalt ostnud, võis ette lugemas käia! Missuguse nukri¹ õhinaga oli ta seal naiste seas, Anni lähedal, sumeda lambitule juures oma jubedaid röövli-, rüütli- ja kodukäija-lugusid, oma heledaid armujutte ja sulav-magusaid armulaule ette kandnud! Kõik salaja — vähemalt peremehe eest. Alles siis, kui vanamees magama oli läinud, mis enamasti varakult sündis, julges Jaanike tüdrukute palvel oma määrinud raamatukesega esile pugeda. Äraandjat polnud karta, sest perenaine oli tasane, hea südamega inimene, kes mehe valjuse ja usuliialduse all isegi kannatas, ja Anni õed ning tüdrukud ja poisid, need kõik olid ise liiga maiad selle õhtuse naudingu peale, kui et keegi sellele oleks läinud lõppu tegema.

Jaan mälestas oma armuloost ainult paari asja, mis talle selle algusest vähe kujukamalt meelde olid jäänud.

Kui Virgu hea, helde ema kolme aasta eest oli surnud, juhtus Jaan päev pärast matuseid Anniga üksikus paigas kokku. Viimase kurvastus ema surmast oli enam sügav kui suur. Ta ei nutnud nii rohkesti nagu teised õed, aga kes talle korraks silma vaatas, see nägi, kuidas ta leinas. Ta vaatas nii hingeni väsinult Jaani otsa ja ütles:

«Nüüd pole mul enam kedagi ilmas.»

«Sul on isa ja õed,» vastas Jaan.

Anni väristas tasakesi pead. Siis ütles lihtsalt:

«Üksi sina veel.»

«Mina?»

«Jah, sina.»

¹ Sõnast *nugris*, täh. agar

Ta pöördus minema. Ja Jaan oli nii kohmetu, et ta seepeale enam sõnagi ei oimanud lausuda. Ta vahtis talle ainult järele, kuidas ta norus peaga pikkamisi ja rahulikult ära läks.

Hulk aega hiljem oli Jaan teiste külapoistega ühel laupäeva-ööl harilikul ehahulkumisel käinud. Sellest oli Anni kogemata kuulda saanud. Järgmisel päeval tuli ta otsekohe Jaani juurde. Ta oli pealtnäha täitsa rahulik.

«Sa oled mineval ööl Langu Mari juures käinud,» ütles ta. «Sa võid seal ikka käia, sa võid ka mujal käia, mul pole õigust sind keelata, aga — mu meel on nii kurb ja süda põues nagu tapetud...»

Ja kui Jaan ta otsa vaatas, kohkus ta pilgust, mis tüdrukul seejuures oli: niisugust alandlikku, paluvat, igast tusatundest vaba kaebamist polnud ta ühegi inimese silmast enne lugenud. Ta ei vastanud temale midagi, aga sellest tunnist peale tuli talle kindel otsus mitte enam Langu Mari, ei ka ühegi muu tüdruku juurde minna. Ja ta pidas oma salatootust ja nägi peagi, kui tänulik Anni talle selle eest oli, kuidas sõnatu õnn ta näost helkis.

Ja kui Anni teda kord hiljem, pühade ajal, joobnud olekus oli näinud, tundis poiss järgmisel päeval nii suurt häbi, et ta tema juurde pugest ja temalt päris vaese patuse näoga oma süüd andeks palus, otseku seisaks oma ülema ja käskija ees...

Neist juhtumustest saadik tõmbus side nende ümber ikka koomale. Nad ei kõnelnud kunagi oma armastusest, nad ei kujutelnud enestele mingit tulevikku, nad ei kaisutelnud ega kudistanud teineteisega — nad elasid tõsist, kibedat lahkelu ilma ootuse ja lootuseta. Aga nad tundsid endid ühendatuina — kindlasti, lahutamatult, tulgu, mis tuleb. Nad ei hoolinud vaenutuultest, ei pannud tähele kiusu, laimu ega pilget. Neil ei olnud õieti teadlikku selgustki oma ühendusest ega selle kindlusest, see oli ainult olemas, nagu nad ise olemas olid ja kõik muu maailmas.

Anni vahvust, millega ta valjule isale, uhketele õdedele ja lähedatele sugulastele vastu võitles, iseäranis esiotsa, imesteldi palju. Oma kindluse ja visadusega oli ta nii mõnegi kosilase, kellest tal kui jõukal peretütrel puudust ei olnud, Virgult eemale peletanud. Ta kannatas kõik vihahood ja ilmlõpmata tõrelemised puise rahuga ära, nii et ta piinajad olid meelt heitmas. Õnneks oli ta viimasel ajal heal juhusel natuke rahu saanud. Keskmine õde Mari sai mõrsjaks — kõige vanem oli juba mehel — ja tema ettevalmistused pulmadeks juhtisid koduse tähelepaneku Anni pealt rohkem ära. Ühtlasi oli Anni Jaani tungivatele palvetele järele andnud ja Väljaotsa saunast hakanud hoiduma — seda oli tema ja mõlema rahu pärast vaja. Nad kandsid Jaani tahtmisel selle eest hoolt, et inimesed neid enam kuskil koos ei näeks, ja olid ka muidu igäuhe vastu sõnas ja olekus ettevaatlikud. Nõnda pidi hakatama arvama, et sidemed nende vahel on lõdvenemas, et nad on asjatut võitlemist lõpetamas — lühidalt, et mõlema «terve mõistus» on pähe tagasi pöördumas.

Kuid nägemata pilkudel, salamahti ja pimediku kaitsel, käis Anni tihtipealegi Väljaotsal. Tal oli sinna rohkem asja, kui ainult Jaani näha saada. Iseäranis

viimase pikaldase raske haiguse kestel lendas ta hämarikul kui nahkhiireke hurtsikusse ja naljalt kunagi ei tulnud ta tühja käega. Ta kandis nagu linnuke mitmesugust kõhutäidet poegadele pessa, ilma et saunarahvas seda isegi palju oleks märganud: ema leidis aga siit ja sealt nurgast, mis sinna salaja oli pillatud. Jaan oma heitluses palavikuga ei märganud muidugi mitte, kui palju «häbi» Anni temale tegi, kui tihti ta saunaema kotikesi ja pütikesi käis täitmas. Nüüd, mil Jaani silmad saunas ringi käisid, julges ta seda harvemini, tundes tema õrnust niisuguste armuandide suhtes. Nüüd oli vaja kavalust appi võtta, et saunaemale midagi nurka sigitada, ja ta leidis selleks mõnegi abinõu.

4

Väljaotsa saunas peeti juba paar nädalat kurva asja üle kibedasti nõu. Toitu oli vaja, ja selle nõutamiseks pidi muretsetama raha. Aga kust ja kuidas? Jaanil puudus ikka veel töö.

Rahaline teenistus oli siin kehvast nurgast üldse vaevaline, iseäranis kevadepoolisel talvel; talupoeg ajas oma jõuga läbi ega võtnud naljalt välist abi, ümberkaudsetes mõisades oli töajõudude arv täis. Linaharimine oli lõpetatud, vähene puuraiumine Jaani haiguse ajal teistele tahtjatele antud.

Emal ketras küll valitseja-emandale mõisa, aga palju suudab sellega teenida! See oli nagu tilk kuuma kivi peale suure vajaduse kohta. Virgu Anni sala-abi ei küündinud ammugi mitte, seda vähem, et kodus isa ja saunas Jaan ise talle ikka terasemalt hakkasid näppude peale vaatama.

Aga toitu oli tarvis ja selleks raha. Endamisi olid nii ema kui poeg ammu juba ühe kibeda paratamatuse peale mõelnud, aga kaua aega ei julgenud kumbki oma mõtet teisele ilmutada. Oli ta ju liiga valus, see mõte, nagu piste südamesse.

Vaja aher punik laadale viia!

Ta tuleks küll mõne nädala pärast piima ja tooks vasika, aga mõni nädal on näljasele pikk, pikk aeg. Küünlapäeva laad aga on ukse ees. Mullikast saab mõne rubla ja mõne rublaga saab mõni nädal edasi — kevade poole, tööaja poole.

Ja nõnda vaatasid ema ja poeg ühel heal päeval teineteisele uurides silma ja üks sai teise mõttest sõna lausumata aru:

Vaja punik laadale viia!

Nad seisid just kaevuküna ääres puniku juures, kes oma lahja kere külma vett täis pinnis ja sellegi eest tänulikult ammus. Emal silitas ta sarvede-vahet ning Jaani käsi käis hinnates looma ristluudest üle, mis kui sarikad püsti seisid. Kui nad oma kibedat nõu ka sõnadega olid korranud, pöörasid saunaeit näo kõrvale ja tõstis põllevaere silmade ette. Jaan aga vahtis vinkjalt maha ja ütles:

«Ära nüüd kohe suurt lärmi löö laste ees! Parema on, kui sa neile sest midagi ei hingata. Tead ju, kuidas nad punikut armastavad.»

Peeti siis asja ka võimalikult salajas. Jaani laadalemiseks ja saiatoomiseks oli küll juttu, aga mitte puniku müümisest. Kuid paharet ise mängis neile viimasel silmapilgul pussi.

Jaan oli parajasti minekul, mullikas oheliku otsas järel, ema vesiste silmadega tühjenedes laudakese ukse ees — seal kajab äkitselt sauna lävelt hüüe:

«Jaan ae! Jaan ae! Kuhu sa puniku viid?»

Kes paha vaim lapsed nii vara hommikul äratas? Kas vahest mõte venna laadalemiseks ja sealt toodavatest maiustest neil une silmast varastas? Või kutsus laudakese käuksumine ja puniku lahkumise-ammumine nad akna taha ja siis uksest välja? Olgu, kuidas oli — seal seisab särgiväel lõdisedes — Mikk, va kisapusun, ja nüüd pistab ka veel Mann oma linalaka vennakese tagant välja.

«Jaan, kuhu sa puniku viid?»

«Kasige tupp! Küll ma teile näitan!» tõreleb kohkunud ema. «Jaan viib lehma — viib — viib —»

«Tappa!» tähendab Mannike enda poolt, ja ta unised silmad löövad niisamuti kalkvele nagu vennagi omad.

Jaan aga teeb, nagu ei kuuleks ega näeks midagi, ja tirib puiklevat punikut kõigest väest edasi, väravast välja, vainu poole. Jumalagajätmiseks ammub loom veel paar korda kurvalt.

Lastel näikse nõu olevat vennale ja punikule läbi lume järele joosta, aga ema hoiab neid kinni. Nad ei saa muud teha, kui sirutavad oma käekesed punikule järele ja nutavad kibedasti...

Jaan tuli juba samal õhtul koju. Laat oli lähedal, ainult kuue versta taga, Leeviku kõrtsi juures. Jaan tuli ilma punikuta, aga lastele kahjutasuks tõi niisugused taskutäied suhkrusaiu, nagu nad seda uneski ei oleks võinud näha. Muide aga oli Jaanil murelik ja vidune nägu. Laadaõnn oli kehv olnud. Tõrksalt jutustas ta emale, kuidas lugu oli läinud. Ainult seitse rublakest! Lahja, kiderik loomake, piimasooned kehvakesed ja rahavaene aeg. Pölanud ka veel hommikul esimest kaupa, oodanud paremat, poole rubla pealt jäänud katki — pool rubla vaesele saunikule ka asi —, aga pärast süganud kõrvatagust ja võtnud poolteist rubla kahju. Ainult seitsme rubla eest — võta või jäta!

Jaanil oli hea meel ainult sellest, et ta laste kurvastust oli suutnud pisut vaigistada. Sest peale saiade tõi ta veel muud toidukaupa ja Mikule ning Mannile koguni nahka uute pastelde tarvis, esimesele ka veel uue mütsi ja teisele sitsrāti. Oh neid läikivaid silmkarikaid! Oh seda õnnelikku siristamist! Aga hea poeg ei olnud emagi unustanud: temale tõi ka ilusa kireva sitsrāti. Muudkui iseenda oli mees kõigest ilma jätnud. Küll oleks hädasti vaja olnud uusi saapaid, uut mütsi, uut kaelarätti — noore mehe kohta käis ta tõesti häbiväärt halvas riides —, aga kust võtta! Muudkui pigista hambad kokku ning silmad kinni ja litsu käsi punga peale, kui laadapoodidest mööda lähed! Kui nägus poiss paneks Jaan enesele meeleldi nägusad riided ümber, kuid — võimatu! Kui noor, terve, elupriske mees astuks ta kord ka lõbutsejate sekka, maitseks mõnu, otsiks meelelahutust — riiv ees! Rahata ei ole ega saa lõbu...

Kesköö oli juba möödas, kui Jaan sai söönud ja võis puhkama minna. Lapsed magasid juba ja ka ema heitis praegu süngi. Seal koputati väljast akna peale.

Kes seal peaks olema? mõtles Jaan ja astus akna ette. Tema küsimise peale anti vastuseks: «Teekäijad.»

Vaesel pole kelmisid karta. Jaan ei pärinud siis ka edasi, kes teekäijad õieti on, vaid vaatas küsivalt ema poole, et kas nende sisselaskmine teeks tüli ja kas ei oleks parem neile kohe öelda, et hurtsik on öömajaliste vastuvõtmiseks liiga kitsas.

«Vaata ometi järele, kes nad on ja mida nad tahavad,» ütles eit.

Jaan läks ust avama ja astus pea kahe mehega sisse. Lambi vaevasel valgusel ei selitanud ema tükk aega, kas külalised on tuttavad või võõrad. Viimaks arvas

ühte tundvat: näis olevat Kõverkaela-Juku — vähemalt tema vimmas kukal ja tema kähisev hääl.

Ka Jaan omalt poolt silmitses hiliseid külalisi, ja kui ta Kõverkaela ära tundis, läks kulm tal kortsu. Teine mees näis talle enam sobivat, ühtlasi aga temas hämmastust äratavat, vist sellepärast, et nägi teda Juku seltsis.

«Kust sina siis nii hilja tuled, Naarikvere vana?» küsis ta, ja ta pilk, mis küsitava poolt Juku poole käis, näis juurde lisavat: «Ja veel selle inimesega!»

See, keda Jaan Naarikvere vanaks kutsus, oli suure prohvetihabemega ja pikkade hallakate juustega vanaldane mees, kelle paigatud kasukas ja pasteljalad kõnelesid küll kehvusest, kelle nägu ja kogu ilmelaad äratasid aga usaldust. Ta oli üks endine rendikoha-pidaja naabervallast, nüüd aga mõnda aega juba saunik, kelleks ta vaesuse sunnil oli saanud.

«Ää tee nüüd nii hapu nägu ühtigi,» võttis Kõverkaela-Juku mahedasti meelitades sõna, «oleme vaesed teekäijad, kes mõneks tunniks ulualust paluvad ja kõigega lepivad —»

«Oleme hiljaksjäänud laadalised, kes enam korterit ei leidnud,» lisas Naarikvere mees omalt poolt samuti vabandaval toonil, misjuures ta esiti Jaanile ja siis tusklevalt vahtivale emale kätt pakkus.

Sedaaegu ruttas Juku paari viinapudelit lauale panema, neid nõnda lambi kõrvale seades, et tulehelk ühe valget, teise punast sisu laskis särada.

«Ja et aeg igavaks ei läheks ja uni silma ei tuleks, võtsime ka va elutilka pisut ligi,» tähendas ta suud maigutades. «Siin on ka kamalutäis laadasaia pere-emale ja lastele... Olge siis head inimesed ja ärge pange pahaks, et öörahu tulime rikkuma. — Jaan, tule siia, lepime ära!»

«Palju mul nüüd siin torbikukeses öömaja on anda,» vastas noor saunamees tagasihoidlikult. «Näete isegi — pead-jalad enestelgi juba koos. Ja külje alla pole kõrt sasigi tuua.»

«Võtku tühi,» lõi vanem külaline käega, «ega me unest ole tehtud! Laada aeg — võib öö ka niisama surnuks lüüa! Kui aga järi peal natuke saab tukkuda.»

«Une vastu tõime ju rohtu kaasa, va vennas,» naeris Juku sõbralikult. «Ja kui hommiku poole just küljealust vaja — meil heinu peal küllalt.»

«Siis olete hobusega?» küsis Jaan imetsedes.

«Hobusega neh! See'p see tähtsam punkt ongi: meist endist pole lugu, tukume kas püsti jala peal, aga looma eest peab inimene hoolt kandma. Ehk oled va kallis, Jaanike, ja annad ruunale ka ulualust — sul ju hea ruumikas laut. Enne toimetame tuku ära, siis vaatame ringi, mis enestelegi kõhutäiteks leiame, — ole mureta, sinule me kulu ei tee, meil endil leivakotid kaasas.»

«Kelle hobune see on?» küsis Jaan; et Kõverkael hobuseomanik ei olnud, seda tohtis ta kindlasti oletada, aga niisama võõrastav on talle ka mõte, et puruvaene Luha Mart korruga hobusemeheks on saanud.

«Kelle muu kui Mardi oma,» tähendas Juku siiski. «Paned vist imeks, et ta korruga nii jõukaks on saanud? Kas näed nüüd, kuidas keegi ei suuda teise

kaukasse näha?... Aga lähme ja paneme ruuna tuttu, muidu hakkab külmetama, märg, nagu ta on.»

Jaan pistis küünlaotsakese suitsunud laternas põlema ja järgnes mõlemale külalisele uksest välja. Sauna ees seisis kaunis suur ja rammus kõrb aurava nahaga; tal oli lai tööregi taga, mille peal oli pikk heinakott istmeks ja hea kogu lahtisi ristikkeinu, mis keskkohal kaunis kõrgelt kuhjas seisis, nagu oleks nende all mõni suurem asi varjul. Hobuse head riistad sündisid vähe kokku halva reega.

Varsti oli ruun rakkest lahti ning Jaani puniku asemel laudas. Külalised olid hobuse talitamisega nii agarad, et lauda kurb tühjus nende tähelepanugi ei äratanud.

Luha Mart kahmas viimaks ree pealt heinte alt suure ning kaunis raske koti sülle, tassis ta lauta ja viskas hobuse kõrvale nurka. Juku tuli sületäie heintega tagajärele ja paiskas nad nagu kogemata koti peale, ajades seejuures Jaaniga, kes laternaga tuld näitas, järjest elavalt juttu.

«Mis vurask see seal oli?» küsis viimane.

«Ääh, laada kraami ja muud kribukrabu täis,» vastas Mart pealiskaudselt, «vanamoori kangas ka sees, millest laadal lahti ei saanud.»

Kui tупpa tagasi mindi, võttis Juku reest veel ühe kotikese ja ühe paberisse mähitud paki kaasa. Toas ladus kotist võikarbid, sepikuleiva ja lihakarbid lauale; siis avas paberipaki, millest head lihavad heeringad nähtavale tulid. Ema oli vaheajal üles tõusnud ja seeliku selga tõmmanud; külaliste palvel võttis temagi laua lähedal istet. Mehed tõmbasid igaüks vedrupea-noad vestitaskust ja hakkasid leiba ning liha lõikama. Et viinaklaasi majas ei olnud, siis rüübati otsekohe pudelist. Pere-eidele pakuti muidugi pealt.

«Ma tean, et sa naise moodi mees oled, Jaan, sellepärast tõin sinu jaoks ka punast suhkruvett kaasa,» rääkis Kõverkaela-Juku sõbralikult irvitades, kuna ta punase viinaga täidetud pudeli ema käest võttis ja pojale nina alla tõstis. «Tõmba vähemalt sedagi tubli lonks ja õpi ükskord meheks! Pärast ehk hakkad ka meeste märjukesest maiku tundma.»

Kuna Jaan punasest pudelist rüüpas, klugises toobine «atsissina»-pudel mõlema öömajalise suu peal. Külalised sundisid pererahvast tublisti sööma ja lasksid pudeleid sageli sõõri käia. Lihakäntsakad ja pooled heeringad näppude vahel, matsuvad suud toitu ja juttu jahvatades, nii istus öine seltskond rõõmsalt lauas. Oli ju ka vaeste kohta päris pidusöök.

Isegi Jaani meel läks maitstud viina tõttu lahendamaks ja ta keel kõnekamaks. Teda oli külaliste ilmumisel halb, umbne tundmus pitsitanud, iseäranis küll Kõverkaela pärast; asjata oli ta oma umbusaldust püüdnud maha rõhuda. Luha Mardigi aulik nägu ei tahtnud talle täna meeldida; Jaani meelest oli vanamees nii elevil ja kehkvel, ta pilgud käisid liiga tihti toas ja toa ukse poole ringi. Mida rohkem Jaan aga punasest pudelist öömajaliste sunnil rüüpas ja kõhtu tugeva toiduga täitis, seda soemaks ja sõbralikumaks sulas ta põu, seda lahkemalt ja vabamalt hakkas ta silm vaatama. Ta naeriski juba. Ka põdural eidel nähti hea

tuju olevat, hoolimata sellest, et külalised teda ta öörahus, mida ta nii väga vajas, olid eksitanud.

«Ema, sa peaksid jälle süngi pugema,» ütles Jaan mõne aja pärast, kui kõik juba olid söönud, murelikult jutu vahele. «Sinu tervis ei kannu nii kaua üleval olla.»

Jaan oli üllatusega tähele pannud, et eideke kaunis tihti, iga kord, kui teda sunniti, punast magusat märjakest rüüpas, peale seda, kui ta hea isuga oli söönud. Tahtis ta ainult rõõmsatega rõõmus olla või püüdis valutuikeid oma põduras kehas viinaga tuimendada? Rohuks nad seda joogikest ju kiitsid. Olgu kuidas tahes, Kaie olekust oli igatahes märgata, et ta hingelist ja kehalist mõnu tundis. Ta silmad olid elavamad, läikisid, ta nägu lahke ja rõõmus, ta kuivetanud kimarpõskedel õhetas täpiline puna. Ta kõneles rohkem kui muidu ja tegi paar korda hea õnnega naljagi.

«Ole rahul, poeg,» vastas ta Jaanile, «ma tunnen koguni, et hakkas tervemaks saama. Mu rinnad on praegu nii kerged ja nii hea soe on mul.»

«Seda teeb kõik meie rohi,» naeris Luha Mart, kes joodud viina mõjul näis kodunevat ja enam nii rahutult ringi ei vaadanud. «Veel väike lonks, perenaine, ja sooned on sul nagu noort verd täis. See'p see va käraka nii kasulikuks teebki.»

Eideke lonksas siis veelgi ja hakkas alles siis lauast kobima, kui Jaan talle teist korda süngiminekut meelde oli tuletanud ja kui laps koiku ees hällis korruga hakkas kisa tegema. Kai tõusis raskelt ja veidi vaarudes lauast ning läks last vaigistama. Seepeale heitis ta küljeli asemele, kiigutas hälli ja kuulatas heal tujul meeste juttu.

«Nagu näha ja kuulda, pole sina, vennas, oma elu poolest ka mitte just Aabrami süles,» võttis Luha Mart sõna, kui ta pudeli jälle korraks sõõri oli lasknud käia. «Ma usun, sul ei olnud laudas lehmamullikatki enam alles.»

«Viisin täna laadale.»

«Nalja pärast vist mitte, ennem nälja pärast — mis?»

«See on õige.»

«Loll inimene, kes nälga jääb,» tähendas Kõverkaela-Juku, kelle muidu nii totter nägu vahel ka teatud kavalat terasust võis avaldada. Ta pigistas teise silma kinni ja naeratas tähendamisi.

«Kuidas nii — loll inimene?»

«Noh ma arvasin aga nõnda — enamasti jäävad rumalad inimesed nii vaaseks, et nälga kannatavad. Targad teevad teisiti.»

«Nagu sina?» küsis Jaan.

Mart hakkas naerma.

«Ära sa arva, Kõverkael, et Jaan, meie kallis kälimees, sulle sõna võlgu jääb,» rääkis ta mahedasti. «Aga seda pean ka ütlema — Juku just kõige lollim poiss ikka ei ole. Ja mis ta rääkis, sel on oma tuum sees, mõtle aga järele, poeg.»

«Mis nõu te mulle siis õieti tahaksite anda, et ma targaks inimeseks saaksin ja hädast pääseksin?» küsis Jaan sõbraliku pilkega.

«Nõu, nõu — kes teisele teab või tohib nõu anda!» vastas Mart isepärase muigega. «Eks igaüks pidagu ise silmad lahti ja vaadaku, kust talle midagi võib sülle langeda. Inimene peab teenistust otsima.»

«Ja kui ta ei leia?»

Juku irvitas. «Ei leia — miks ei leia!»

«Noh, kui ei leia, siis ei leia,» pöidas Mart edasi. «Vahel ei leia, vahel leiab. Inimesel peab ka sõpru olema, ustavaid sõpru, ja õnne kah. Mõnele tuleb teenistus tuppa, aga ei oska vastu võtta. Inimesed on ju nii mitmesugused... Aga mis meil sellega tegemist... Eks maitse nüüd ka meie pudelist, väimees-poeg!»

«Kuhu nad sihivad oma sõnadega?» mõtles Jaan, oma pead, mis raskeks kippus minema, käe najale toetades. Ta meelest oli korraga, kui peaks nende meeste siinolemisel mingi otstarve olema, kui poleks nad mitte lihttöömajalised, kes tulid ja lähevad. Ja ka nende viinadel, nende lihal ja sepikul näis otstarve olevat. Aga missugune?

«Kas ei oleks aeg küljeli heita,» pani Jaan ette, lootes, et ta neid ehk seeläbi lähemale seletusele sunnib. «Ruuna läheme vist muidugi veel vaatama, siis võime ka paar sületäit heinu põrandale tuua. Aeg hakkab tõesti juba hiljaks jääma.»

«Tühi lori,» naeris Juku laialt, «pudelid alles pooleli ja laadaöö! Minule küll enne und ei tule, kui kolu kuum. Vennad, oleme parem rõõmsad ja ajame veel pisut mõistlikku mehejuttu!... Jaan, kallid sõbrad, meil on sulle paar sõna lausuda, paar viisakat sõna —»

Jaan märkas, kuidas Mart tõukas Jukule põlvega külge, mispeale viimane kohe põiklema läi.

«Noh, sellest võime ka pärast veel juttu teha, asi pole tähtis, mitte põrmugi tähtis,» lisas ta sealtsamast juurde, kuna ta käsi Jaanile valge viina pudelit pakkus. «Esiotsa veel — ole mees, tee suu seks! Sõbrad oleme kõik ja tublid eesti pojad — hurraa!»

Jaan jõi, pudel käis suult suule, jutt veeres edasi.

Luha Mart nihkus Jaanile ikka sõbralikumalt ligemale, rääkis nii mahedasti, kiitis Jaani, kuulatas tema sõnu suure osavõtuga, tõendas kõike kiiresti tagajärele ja pani käe tihti ta õlale, viimaks ta kaela ümber. Kõverkaela-Juku omalt poolt püüdis head tuju taga õhutada, lõbu ja rõõmu levitada. Ta katsus paari laulugi oma kähiseva häälega alustada, mida aga Mart keelas, sest et lapsed magavat ja ka perenaine olevat uinumisel.

Nõnda läks jälle tund või poolteist mööda, ilma et Jaan oleks asja kannule saanud. Ta pea hakkas ka juba ihtuma¹, ta mõtted segaseks ning sidumatuks minema, nii et ta lähema uurimise äragi unustas.

Nähtavasti arvas aga Mart nüüd paraja aja olevat tulnud, sest ta küsis korraga, käsivart Jaani kukla ümber hoides, päris pühalikult:

«Tunnista, vend, kas me oleme sõbrad või mitte? Kas oleme kõik ühesugused eesti vennad, kes valmis on üksteise eest kas või elu jätma?»

¹ Pingutusest väsima, tuhmiks minema

«Muidugi, muidugi,» kohmas Jaan uniselt.

«Vaata, vend, siis teame ka, mis meie kohus on, ja meie kohus on üksteist aidata. Kas see on õige või ei ole?»

«Õige, õige!»

«Siis pead mind vähe aitama, eesti vend! — Kuula, mis ma sulle ütlen, ja ära sa mu sõnadest võõriti aru saa! Sina, Kõverkael, pea niikauaks lõuad... Vaata, vend, lugu on see...» Ta surus oma hääle sosinaks ja nihkus Jaanile veel lähemale, nii et nende ninad peaaegu kokku puutusid.

«Räägi aga räägi,» julgustas Jaan, «ega sul ometi jumal teab kui suuri sala-asju ole, et mind nii väga usutad. Mina pole mees, kes oma abi keelab, kui asi aus on.»

«Sala-asi? Aus? Mis sina siis arvad? Muidugi aus... Aga ega sul igäühele tarvitse nina peale siduda, mida tead ja teed... Ja kahju sisse ei pea sa ka mitte jääma. Juku, sul on vähemad rahad — too välja!»

Kõverkael tõmbas vestitaskust silmapilk krabiseva paberraha välja, mis sinna näis olevat otse varuks pandud, ja viskas Jaani ette.

«Siin on sulle esiotsa kolm rubla,» kõneles Mart summutatud häälel edasi, «kui otsas, anname veel... Mis sa nii võõriti vahid, väimees?»

«Mis eest mulle siis raha annate?» küsis Jaan.

«Oota ikka, ära oma pärimistega nii peale tungi... Muidu me sulle raha juba ei anna, võid julge olla, ega meiegi teda maast leia... See on nii-öelda toidu- ja üüriraha meie — või *minu* hobuse eest, kes jääb paariks päevaks sinu juurde korterisse ja kosti peale...»

«Mispärast?» küsis Jaan teravalt.

«Kurat võtku sind oma pärimistega!» hüüdis Kõverkael pahaselt. «Kas see sinu asi on? Võta raha ja pea suu! Muidu —»

Karistav pilk Luha Mardi silmist sundis Jukut sõna pooleli jätma.

«Sa küsid: mispärast?» rääkis Mart ise isalik-õpetlikult edasi. «Noh, sellepärast, et mul praegu veel kindlat talli ei ole, kuhu nii hea hobuse võiksin sisse panna... Aga ma näen ära, kolm rubla on moonarahaks liiga vähe. Tõesti vähe. Heinad kallid, pead ka kaeru andma, — Kõverkael, sul on va peenikest puru vestitaskus vist veelgi — lao aga välja.»

Juku tõi veel kaks rubla esile ja viskas nad uhkesti Jaani ette lauale.

«Vaata, vend, siin on viis rublakest,» seletas Mart, «ära nüüd aga arva, et meie — et ma ruuna paariks nädalaks või koguni kuuks sinu toita jätan. Mitte mõtetki! Võib-olla juba homme, vahest ka ülehomm, kõige hiljemalt igatahes kolme päeva pärast viin ta su tülist ära.»

«Mis sa nüüd käänutad ja lookled, Mart,» ütles Jaan, kelle silm oli juba selginud. «Ütle parem otsekohe välja, et sina või õigemini teie mõlemad hobust minu juurde tahate peitu panna. Ja kui teil see nõu on, siis pole hobusega õige lugu. Ma poleks eluilmas võinud arvata, Mart, et sina ka niisugust teenistust pead. Ma ei tea, mida pean ütleva, nii suur uudis on see mulle.»

«Noh, vennas, kui sa asjast nii oled aru saanud — olgu peale!» vastas Mart oma prohvetihabet silitades, kusjuures ta silm vilkeks jälle rahutust ilmutas; paar korda vahtis ta teraselt ema koiku poole, eideke oli aga juba uinunud, vähemalt olid ta silmad kinni ja rind tõusis ning vajus nagu magajal. Siis kõneles Mart sosistades edasi: «Kui juba haistad, siis pole ka pikemat juttu vaja... Pista raha kalitsasse ja pea suu! Imeks panna pole siin midagi: mul on vaesus majas ja näljal on leidlik nutt. Lusti pärast ei tee ma seda mitte. Usun sinustki, et sa ei ole neist rumalaist, kellest praegu rääkisime, kes ei näe, kuidas talle praad suhu lendab või kes, argpüksuse pärast suu kinni pigistab. Aus nimi, kulla vend, on hea asi, aga võid sa teda patta või selga panna?»

Väljaotsa Jaanile oli kuumav puna palgesse ja kõrvalestadesse tõusnud. Laual siravad kirjud rahad tõmbasid ta silmi salaväega ligi, aga võbisevad näpud, millega ta mängides laua peale tippis, tõukasid neid tasakesi toll-tollilt eemale. Vägisi püüdis ta rahulik ja ükskõikne olla, aga ta häälel oli värisev ja humisev kõma, kui ta küsis:

Kust kaugelt hobune on? Miks te teda laadal mehele ei pannud?»

«Ruun on kaugelt, kaunis kaugelt,» sosistas Kõverkael, jäljendades Mardi ettevaatlikku ilmelaadi teatava rõõmsa uhkusega, «ja kui sa teaksid, kui keerulisel viisil talle ligi pääsesime! Tore tükk — oota, ma vestan sulle —»

Kuid Luha Mart heitis pahandades vahele:

«Vait, Kõverkael, ära viida aega, enne peame Jaaniga kauba maha tegema, siis on aega lorimiseks küllalt... Jaan, kallid sõber ja armas vend, nüüd tead, mis sul vaja teada. Hobune on kaugelt, aga laadal, kus ta nahast tahtsime kullisid lüüa, tuli väike äpardus. Olime siinpool tundmatud sõbrad pannud ruuna müütama. Aga hädaoht tuli hoopis kaugemalt, teised ärisõbrad andsid märku, et ruuna kodukandist olevat mehi nähtud; va Kohi-Kaarel teadis koguni puhuda, et ruuna endine peremees ise olla liikumas. Nõnda panime siis aegsasti putked.»

«Aga miks te siis just minu juurde tulite?» küsis Jaan.

«Kas sa sest ise aru ei saa?»

«Ei.»

«Noh, sellepärast, et sa va tundud aus poiss oled,» vastas Mart.

«See tähendab, et minu juurest ei teata hobust tulla otsima.»

«Nii neh!»

«Aga miks te arvasite, et ma teie plaaniga nõusse heidan ja hobuse peitu võtan?»

«Noh, mõtlesime, ega ta nii põrunud ole, et ilusat teenistust põlgab.»

«Miks mitte?»

«Kurat, sa pärid ju kui poisike! Kas istud siis nii külla otsas, et enam viit kuni kümnet rubla ei oska tarvitada?»

«Teie mõtlesite siis, Jaan on vaene näljakönn — ta võtab teenistuse rõõmuga vastu?»

«Nüüd on sarviline väljas! Kas sina siis teisiti mõtled?»

«Hoopis teisiti, mehed!» vastas Jaan korruga tõsiselt ning teraval toonil, kuna ta sõrmega rahad enesest kaugele eemale lükkas. «Väljaotsa Jaan on vaene kui kirikurott ja püstinäljas kogu perekonnaga, aga ta on oma näpud seni vargusest puhtad hoidnud ja tahab seda ka edaspidi teha. Pistke oma rahad aga jälle ilusti tasku, jätke suu kulutamata ja katsuge, et oma kõrviga varsti minema saate... Räägime parem kohe teist juttu, või mis veel õigem, tehke kohe minekut, enne kui valge välja tuleb, — see on teile endile kõige kasulikum.»

Mart ja Juku vahtisid teineteisele otsa nagu kinnitust otsides, et kas nad õieti on kuulnud. Esimene nihkus Jaanist pikkamisi eemale, kätt ta kukla ümbert tagasi tõmmates, Kõverkaela suu oli ammuli.

«Või nii?»

«Just nii.»

«Kas tahad kümme rubla saada?»

«Ei taha.»

«Sa ei taha tõesti mitte?»

«Ennem võtke mul pea maha. Ma tahan ennem rumal kui autu olla, ennem nälgida, kui varga nime kanda.»

Luha Mardi pilk hälbis kogemata saunaeide koiku poole. Mees kohkus: ema silmad olid pärani lahti, ta kuulatas isukalt meeste juttu.

«Jaan, tule siia!» hüüdis ema korruga.

Poeg läks ta juurde. Kai võttis mõlema käega ta peast kinni, surus ta kõrva oma suu vastu ja sosistas midagi sinna sisse. Nagu oleks madu teda salvanud, nii tõmbas Jaan pea tagasi ja kärgatas: «Vait! Veel kord wait! Häbi sulle, vana inimene!»

Siis pöördus vihast välkuvate silmadega öömajaliste poole: «Meie jutt on otsas, mehed. Võite julged olla, et ma kellelegi sõna ei lausu, mis mulle olete ilmutanud, aga teie kilda ei heida ma mitte. Peaksin ju häbi pärast metsa jooksuma. Sellega lõpp!»

«Kardad vist, oled va jänese tõugu mehike, kardad, et lõksu langed,» hakkas Kõverkael ässitama. «Jumala eest, ma poleks uskunud, et sa niisugune väetike oled... Aga olgu peale. Kui sa hobust ei võta, siis jäta vähemalt minu kott oma lauta heinte alla.»

«Või siis ka seal midagi sees on, millele peidupaika vaja? Ei, vennike, viska aga jälle ree peale ja — head teed!»

«Ja see on sinu viimane sõna?»

«Minu viimane sõna.»

«Ma lisan veel kaks rubla juurde.»

«Kurat, nüüd aga on küllalt!» käratas Jaan ja lõi rusikaga laua peale. «Katsuge, et minema saate, aga silmapilk!»

Mart tõusis üles, tema eeskujul ka Kõverkael. Mart astus üsna Jaani ette ja vahtis talle kiiskavate silmadega puurivalt näkku.

«Kas pead suu?»

«Seda ütlesin juba.»

«Hoia ennast, poiss, hoia, kui sa sõna ei pea! Muidu võiks midagi juhtuda...»

Marti kopeerides pööritas Jukugi silmi, ainult rusika näitamine oli ta oma.
«Hoia, kurat, oma nahka! Meie mehed ei mõista nalja!»

Nõnda lõppes rõõmus öine koosolek Väljaotsa saunas. Mõlemad öömajalised, kellel vaja oli varsti lõppevat pimedust kasutada, panid hobuse ning kotiga viivitamata minema, ilma et emale sängis jumalagagi oleksid öelnud. Muudkui peaaegu tühjad viinapudelid ja pisut toidujätiseid olid nad mälestuseks lauale jätnud.

5

Lehtsoo valla kooliõpetaja Aleksander Toots kirjutas mitmele eesti lehele kohalikke sõnumeid, mille eest ta «priieksemplarid» sai. Ta kirjutas kontsertide ja näitemängude kriitikaid, kirjutas ööhulkumisest, liiast joomisest ja muust «rahva kombeliku elu langemisest», iseäranis sagedasti aga kõiksugustest kuritöödest. Sest kuritööd olid, nagu härra Tootsiga sõnumi sissejuhatuses ütles, «siinpool otse päevakorral», nad olid «paraku ikka enam maad võtmas», «otse liiale minemas» ja «rahva üdi kurnamas». Kui vilunud ajakirjanik tarvitas isand Toots üldse ikka neid kõnekäande ja asjanimetusi, mis loendamatul kordumisel lehtedes juba rahvalikuks olid saanud ning seega tunnistuse saavutanud, et nad on trükiküpsed. Nõnda alustas ta iga pidu-, kontserdi-, näitemängu-referaadi lausega: «Hea ilma tõttu oli rohkesti rahvast kokku tulnud» või «Halva ilma tõttu oli vähe rahvast kokku tulnud» — ikka nii, kuidas asi just nõudis, sest härra Toots oli ustav teataja. Ja vargaid nimetas ikka ainult «saadanasulasteks» või «pimedusejüngriteks» või ka «musta kunsti kandidaatideks». Ühtlasi oli ta kindel teadmises, et kõik kuritööd on kas «alkoholi vili» või «laiskuse ja ulakuse paratamatu tagajärg». Aga ka head nõu «kuritööde vähendamiseks» teadis ta kui rahvaelu tundja: sõnumite lõpul soovitas ta vallavalitsustele tunglikult «kõlvatute liikmete äraütlemist» ja manitses «kõiki ausaid inimesi» eneste keskel «kahtlasi isikuid» mitte sallida ega neile varjupaika anda. «Heitke ära eneste seast kõik inimesesoo hukkaläinud liikmed» — kirjutas Aleksander Toots —, «andke nad seaduse kätte, läkitage nad külmale maale; siis — ja ainult siis — on loota, et meie rahva kõlbeline elukord tõuseb, et rahu ja õnn meie taredesse asub.»

Isand Tootsil oli muide sula õigus, et kuritööd «siinpool kohutavalt rohkenesid». «Ei läinud päevagi mööda, kus mitte siit või sealt hobusevargustest, aidalõhkumistest, teeröövimistest jne. ei kuulnud.» «Otse päise päeva ajal tungisid põrgusulased mõnda kohta sisse ja juba hakati lehti ja sigugi lautadest ära tassima.» Isand Toots läkitas mõnikord paar kirja nädalas Tartu ja Tallinna poole ja luges siis selle süütu südamerõõmuga, mida tunneb iga tööline oma valmis tööst, oma ridasid uhkes trükikirjas lehtede veergudelt.

Lehtsoo vallavanema Andres Vadi põhimõtted ja vaated käisid õpetaja omadega, mis puutus kuritöödesse, nende põhjustesse ja nende hävitamiseks tarvitatavaisse abinõudesse, üldiselt kokku. Lehtsoo vallavanem oli tragi mees vargusi päevavalgele tooma ja alati valmis kogukonnast kõlvatuid liikmeid «ära lubama». Ja et ta hea kõnemees oli, siis läksid ettepanekud hääletustel enamasti kõik läbi. Selle eest kiitis isand Toots teda tihtigi ajalehtedes, seades teda eeskujuks teistele vallavanematele ligidal ja kaugel. Et Andres Vadi peale selle oma palvetundides rahva patuelu, lihahimude ja kõige kurja vastu vahvasti võitles, seda teatavaks teha oli meil juba õnn.

Aga kuritööd ei hakanud vähenema, vaid, nagu isand Toots konstateeris, nad kasvasid ja läksid ikka kohutavamaks. Nõnda oli ühel Lehtsoo peremehel lühikese aja jooksul juba teine hobune luku tagant ära viidud, teisel ait tühjendatud, kolmandal rahapung teel riisunud ja talle mitu noahaava pähe löödud. Tähendatud aidavargus oli alles paari päeva eest korda saadetud; seepärast uuris politsei parajasti varaste jälgi. Vallas ja valla ümberkaudsuses peeti agarasti majaotsinguid, ja üks esimesi hurtsikuid, kuhu urjadnik vallavanema ja selle abiga ilmus, oli Väljaotsa saun.

Noor pops viibis parajasti hurtsiku otsas, ahjukütteks haoriismeid kokku korjates, kui ta seadusemehi tänavalt nägi lähenevat. Ta oli kuulnud naabruses sündinud vargustest ja teadis siis ametnikkude kärmast käiku niisama vähe imeks panna kui nende lähenemist tema saunale, sest ta arvas, et nad temalt tulevad teateid pärima, kas ta varguse suhtes vahest midagi ei ole näinud või kuulnud. Muud nõu ei võinud neil olla.

Seadusemeestel olid muidugi väga tõsised ja väga ametlikud näod ees. Iseäranis valjult vahtis vallavanem, Jaani peremees. Noormees astus neile vastu ja teretas viisakalt. Kas tervis vastu võeti, seda ta ei kuulnud. Äkki tundis Jaan üllatust ametnikkude külmast, karmist olekust, mis talle nende ilmest kui põhjatuul vastu puhus.

«Mine ees ja näita meile seestpoolt oma maja,» käskis urjadnik.

Jaan ei saanud kohe aru. «Minu maja —?» küsis ta.

«Ruttu, meil on vähe aega,» korrati käsku.

«Siis te tulite —?» kogeles Jaan.

«Ära mõistata ühtigi,» tähendas vallavanem noomivalt, «sa näed küllalt, mispärast me siin oleme.»

«Siis tahate minu majast otsida — vargust?» hüüdis noor pops, ja ta kehast jooksis kõigile nähtav võbin läbi.

«Justament,» naeris vallavanema abi.

Jaan oli tüki aega keeletu. Veri tungis tal kuumalt palgesse, nõrgus aga niisama ruttu tagasi ja mees oli nüüd valge kui lumi ta jalgade ees.

«Minult tulete vargust otsima? Minult?» kordas ta viimaks paigast liikumata.

«Taga hullem, miks siis sinult ei või tulla vargust otsima?» küsis Andres Vadi; ta tahtis veel midagi juurde lisada, aga Jaan karjus kui pöörane vahele:

«Kes teid juhatas siia? Kes julges öelda, et siit on vargust leida? Kes oli see häbematu lurjus, kes mind nõnda tohtis teotada? Öelge mulle seda, ja ma kisan tal keele suust!»

Ta oli viha pärast meeletu, vaht seisis tal suu ääres, silmad kippusid aukudest välja.

Ametnikud vaatasid üksteisele otsa. Nähtavasti olid nad kahevahel, kas oskab inimene tõesti nii osavasti kometit mängida. Ja kometimäng pidi see ülevoolav, vahutav viha olema, ainult silmakirjaks, sest kui poiss enda ja enda omaksed teadis süütud olevat, miks ta siis maja ei lasknud vagusi läbi otsida, nagu seda kõik teised saunikud teevad?

«Kes meid siia juhatas? Meil pole juhatajaid vaja,» ütles urjadnik. «Meie läheme, kuhu ise heaks arvame minna, ega ole ühegi hinge käest nõu küsinud.»

«Ja arvasite siis heaks minu poole tulla!» hüüdis Jaan.

«Ja Andres, sina — ka sina tuled minu juurde — vargust otsima! Kas sa mind siis ei tunne? Ma olen sind lapsepõlvest saadik teeninud — olen ma sul nõõpnõelagi varastanud? Sina tuled mind vargaks tegema — sina — just sina»

Virgu Andrese rahu oli kõikumatu. «Armas poeg,» ütles ta manitsevalt väga pehmusega, «minu rõõm oleks ju suur, kui su hing on puhas ja maja puhas, aga sa teed enda ise kahtlaseks oma upsaka hooplemisega. Sa ei saa asjast arugi. Meist pole ju veel keegi öelnud, et sa oled varas. Tuleme ainult sinu elumaja läbi vaatama — muud midagi.»

«Siis tulite ju ikka vargust otsima.»

«Jah, aga kui me midagi ei leia, siis ei ole sa ka mitte varas.»

«Aga mispärast teie siis just minu juurest tulete vargust otsima? Kas minust keegi võib tunnistada, et ma kunagi olen vargil käinud või vargust varjanud? Miks te siis Reinu Aadu või Kadaka Jüri juures ei käinud vargust otsimas, kust praegu mööda tulite?»

«Need on peremehed ja jõukad inimesed,» vastas Andres õpetlikult.

«Või siis sellepärast, ainult ja üksi sellepärast tulite minu juurde, et olen pops ja vaene mees!» naeris Jaan vihaselt.

«Nojah; meie otsisime ka mitu teist sauna läbi ja otsime veelgi. See on meie ametikohus, seda tead väga hästi.»

«Või sina, Andres, arvad siis, et iga pops on varas ja kelm,» trotsis Jaan kähiseval häälel edasi, vaates kiiskav tigidus. «Ja minust arvad sedasama! Ütle mulle ka ära, kust sa selle arvamise võtad, mis põhja sa talle annad. Teil peab ometi mingi käepide olema, ega huupi minda teise inimese elumaja läbi tuustima.»

«Kulla poeg, ära viida asjata meie aega,» püüdis Virgu peremees, aeglase käega oma lihavat põske silitades, jutule otsa peale teha. «Igale lapsele on selge, et vargust ennem vaeste kui jõukate juurest otsitakse, ennem saunikute kui kohaomanikkude majast. Kõik teavad, et sul on suur perekond toita, aga keegi ei tea, millest sa õieti elad ning ennast ja omakseid katad. Kas pole siis iseenesest selge, et meie kui valla- ja politseiametnikud varguste kordadel kõigepealt sinusuguste majad peame läbi vaatama? Ma ütlesin juba, et sina ei ole mitte ainus vaene, kellel me külas käisime ja kelle poole me veel läheme.»

Vaheaegu oli Väljaotsa ema kohkunud nägu saunauksel nähtavale tulnud; vali sõnavahetus õues oli eide välja kutsunud. Urjadniku mundrit ja mõõka ning mõlemat vallaametnikku nähes jäi ta kohmetult piida najale seisma. Jaan silmas teda seal ja hüüdis talle mõruda naeruga vastu:

«Ema, meilt tullakse vargust otsima! Virgu peremees ütleb, kõik vaesed inimesed olevat vargad; sellepärast tuleb ta ka Väljaotsa sauna läbi otsima. Mine ruttu ja mata ära, mis meil varastatud kraami majas! Tead ju, meil on seda õige

rohkesti. Sest Virgu peremees küsib, millest meie siis muust elavatki kui vargusest!»

«Talitse oma keelt, mees,» manitses urjadnik tõsiselt, «muidu on sul ehk pärast kahju.» Ja oma suurt ametlikku nina vallavanema poole pöörates küsis tasakesi suudmööda: «Ehk hakkame kord peale?»

Väljaotsa Kai astus nõrgal sammul ligemale. Ta kolletanud näost paistis ehmatuset totrus, ebamäärane hämmastus ja uudishimu. Ta vahtis ühe otsast teise otsa, kuni ta silmad viimaks paluvalt Virgu peremehe siniroosakale näole püsima jäid.

«Mis vargusest te õieti räägite?» küsis ta siis. «Peremees, kas ehk ka teil vargad käisid? Oh, jumal, ilm on ju nii hukas, ühtepuhku muudkui vargus ja vargus!»

«Saa ometi aru, ema: *meie* oleme vargad!» karjus Jaan. «Peremees tuleb meilt varastatud kraami kätte pärima!»

«Meie vargad?» Eit lõi käed risti. «Halastaja jumal, seda kuulen elus esimest korda! Eks otsige meid läbi, küll siis näete, et meil vargust majas ei ole. Mitte vitsaraagu, mitte heinapepre —»

«Jah, aeg on käes, et jutu lõpetame,» ütles Andres Vadi emast ja pojast mööda astudes. «Tühja asja pärast tehakse niisugust kära, nagu oleksime mõned timukad, kes kohe elu tulevad võtma! Meie vaatame majas veidi ringi, ei muud midagi. — Lähme, mehed!»

«Minge aga jumala nimel,» naeris Jaan ja taganes nende eest mitu sammu kõrvale. Siis hakkas ema külmast värisevast käest kinni, eite meestele järele ukse poole talutades, ise aga istus lävele. «Kui tahad, siis näita neile kätte, mis sul näidata on; ma arvan, et see palju aega ei võta.»

Saun oli varsti läbi otsitud, ilma et midagi kahtlast oleks nähtavale tulnud. Virgu Andres tundis oma hoonekeses iga pragu, nii et otsimisel midagi keerulist ei olnud, ja kraam, mis talle näppu puutus, oli kogult ja arvult nii vähene ning armetu ja talle kui popsi omand nii tuntud, et vähematki kaalumist vaja ei olnud. Ainult laut ja vahest ehk kartuliaugud jäid veel uurida.

Jaan oli kogu aja käsipõsekil ukسلävel istunud. Esialgse ägeda viha asemele oli närvetu tuimus ta peale tulnud. Ta mõtles ja mõtles. Ikka veel näris teda küsimus, miks nad *tema* juurde olid tulnud, tema juurde, kes oma aususest nii suurt lugu pidas, tundes seda oma ainsa varana, mida ükski maailmas ei tohiks puudutada... Kas olid nad vahest Kõverkaela ja Luha Mardi öisest siinkäigust haisu saanud? See võis ju kahtluseks asja anda, ehk küll üksnes arvatavaks. Aga miks nad sellest sõnagi ei lausunud? Miks nad oma ettevõtet sellega ei põhjendanud? See oleks ju nii mõjuv põhjendus olnud, et terve sõnavahetus tulemata oleks jäänud. Vähemalt Virgu Andres oleks mõne võrdavagi sõnaga asjale külge tipsanud. Et ta seda aga mitte ei teinud, siis oli kaunis kindel, et mõlema kelmi külaskäigust Väljaotsa sauna midagi ei teatud. Nad tulid siis ilma mingisuguse näivagi põhjusega, ainult sel paljal eeldusel, et ega niisugused inimesed, nagu need seal Väljaotsa saunas, ilma vargusega saagi elada — ega

neil ole au ega häbi... See mõte torkas end Jaani hinge sisse nagu nüri, hambuline nuga.

Ta kähvas istmelt ja astus sauna. Ta tahtis vähemalt Virgu Andrese pikka nägu näha asjata otsimise üle.

Ametnikud olid nähtavasti tööga juba valmis, sest nad seisid keset tuba tühjade kätega koos ja näisid isekeskis tasakesi nõu pidavat. Ema istus nurgas ja püüdis nutvat last vaigistada, kuna ta arglevad silmad ühtelugu meeste poole piidlesid, nagu kardaks ta nende sosinast uusi ohtusid.

Jaani oli vaevalt tuppa astunud, kui piitade vahel veel üks inimkogu nähtavaks sai. Esmalt ulatus ruuge naisterahva-pea suure räti sees sisse, kaks laia silma vahtisid üle ruumi, siis ilmus kogu keha järele ja paari sammuga seisis Virgu Anni toas.

Isa vahtis talle laia imetlusega vastu; möödus mõni pilk, enne kui ta märkas hüüda:

«Mida sina siit otsid?»

«Ja mida sina siit siis otsid?»

See vastuküsimus tuli tütre suust nii tabaval toonil, et Andres jällegi vahet pidas, enne kui ta sõna leidis. Ta astus tüdrukule sammu lähemale.

«Kas sind keegi kodust minu järele saatis?»

«Ei.»

«Mida sa siit siis tahad?»

«Ma tulin teile meelde tuletama, et teil käsk oli Mädasoo Mihkli ja Joosti sauna läbi otsida, mitte seda maja siin... Siit te ju ka midagi ei leia...»

Virgu peremehe suu oli lahti, liikuski paar korda, aga sõna ei tulnud kuuldavale. Pärani lahti olid ka ta terasekarva silmad. Ta astus tütrele veel sammu ligemale, siis veel sammu. Anni aga jäi paigale. Ta vahtis isale silma ja lisas juurde:

«Ma ei saa aru, miks sa käsust mööda läksid ja tee kõveraks tegid. Mädasoo ja Joosti on ju hoopis teises küljes. Muidu sa ju tühist tööd ei armasta. Väljaotsa sauna kippusid aga nii väga, et käsu ise unustasid ja ka teised enda järele vedasid. Kui nüüd päris vargad haisu saavad, et otsijad kohe hakatusel võõriti teele on sattunud —»

«Vait!» kärgatas Andres järsku kui püssist; ta lihav nägu oli tumesiniseks tõmbunud ja silmade veered veripunaseks. Ta sirutas käe tütre õla järele välja, Anni astus rahulikult kõrvale.

«Vallavanem, vallavanem,» vaigistas urjadnik vanamehe käe alt kinni hakates. «Õigem on, kui edasi läheme, tütreaga kõnelge kodus.»

Ja Andresel oli jõudu oma viha talitseda. Ta mõõtis tüdruku oma kiirgavate silmadega veel korraks, siis tähendas ainult käega ukse poole, Annile märguandeks, et ta kaoks.

Aga tüdruk ei kadunud. Ta tegi, kui ei paneks isa käenäidet tähelegi. Ta lähenes Väljaotsa emale, andis talle kätt ja hakkas väikese Liisikese pead

paitama. See oli avalik vastupanek isa käsule, ja Andrese paremat kätt nähti käises võpatavat. Aga midagi karistavat ei sündinud.

«Lähme,» ütles vanamees lühidalt ja astus kähku ukse poole. Ainult pilk, mis ta silmist riivamisi tütre poole välkus, ei tõotanud midagi head.

Pentsikul viisil jätsid ametnikud lauda ja kõik muud välised urkad läbi otsimata. Nad sammusid, nagu Jaan aknast nägi, otsekohe vainu poole ja käänasid siis teele, mis küla teise külge, peale muu ka Mädasoo ja Joosti sauna poole viis.

Kolm inimest tares olid hulga aega vait.

Kai vahtis ainiti Virgu Anni otsa ja pani imeks, kui valge ta täna näost oli ja kuidas ta sõrmed värisesid. Jaan oli akna kõrvale järile kõssi vajunud ja vahtis oma jalgade ette maha nagu sonija. Viimaks astus Anni ta juurde ja ta käsi liikus paar korda kergesti ta juustest üle.

«Ära kurvatse!»

Jaan väristas ainult tasakesi pead.

«See on minu isa temp. Ta tahtis sind teotada. See oli tal juba ammu nõuks võetud. Ta põles selle käigu peale. Täna läks ja vedas teised poolvägisi kaasa. Keegi ei olnud käsku ega näpunäidet andnud siia tulla. Ta mõtles; kui leian, on hea, kui mitte — häbi olen talle ikka teinud. Kui nähakse, kelleks Jaani arvatakse, vahest pöörab see siis ka tütre meelt... Ta eksis muidugi.» Jaan vaatas Annile silma. Võttis tema käe pihku. Ei lausunud sõnagi. Ema vaatles neid koiku juurest ja vilkeks käis nagu päikesekuma ta kurvast näost üle.

«Ütle ometi, kuidas sa siia tulid ja miks,» kogeles Jaan viimaks Annilt küsida. «Sa ju teadsid, et isa on siin, nagu ise räägid.»

«Teadsin küll. Sellepärast just tulingi.»

«Kuidas sa julgesid? Sa tulid isa nagu siit ära ajama.»

«Ajasingi. Ma poleks aga naljalt lootnud, et ta tõesti läheb.»

«Aga mis ta sinuga nüüd kodus teeb?»

Isevärki tõsine naeratus liikus tüdruku suu ümber.

«Mis ta mulle siis võib teha?» ütles ta mõtlikul vaatel. «Ta on jumalakartlik mees — ega ta mind maha ikka tohi lüüa. Noomitustega aga olen harjunud.» Ja Anni naeratas jälle.

«Sa ütlesid isale, et tal käsku ei olevat minu sauna läbi otsida. Kust sa seda teadsid?»

«Ma kuulsin kogemata kõrvalt, mis urjadnik talle ütles. Aga isal oli nõu juba ammu valmis, nagu tähendatud, ja ta kinnitas oma sõnaga, et siit olevat midagi leida; ta olevat seda ja teist märganud, olevat jälgi leidnud ja ei tea, mida veel. Ta seletas teistele ette, kuidas ajaviide teiste saunade läbiotsimisega seda kahju võivat tuua, et sa varguse ehk eemale saad toimetada. Urjadnik andiski viimaks järele ja nad tulid kõigepealt siia.»

«Sinu isa ütles aga, et nad teistes saunades juba enamalt käinud.»

«See pole tõsi; sel puhul olid sina esimene... Aga õigust öelda — kas tead, mispärast ma isa järele õieti siia jooksin? Ma kartsin sinu pärast. Mul oli hirm, et

sa nendega tülli lähed, neile vastu hakkad ja oma vihas kes teab mida veelgi teed. Ma tean ju, kui teravad sõnad on isal, kuidas ta inimesi oskab haavata ja ärritada, ja tean ka sinu õrnust, kui sinu ausust puudutatakse, — mu hirm oli tõesti suur. Sellepärast hüppasin siia. Tahtsin isa kartlikuks teha ja tuletasin talle kreisiülema käsku meelde. Jumalale tänu, et kõik õnnelikult möödus... Ära siis nii kurvasta — sinu au ei saanud nad ju ära viia.»

«Minu au ei saanud ära viia?» kordas Jaan maha vahtides. «Võib olla. Aga midagi viisid ometi ära. Ma ei tea, mis see on, aga ma tunnen, nad viisid midagi ära.»

Ta käsi kiskus end rusikasse ja pilgus, mille ta nüüd järilt tõustes aknakesest välja üle särava lumelagendiku saatis, hõõgus ja põles ja kustus midagi.

6

Paaril järgmisel päeval ei julgenud Väljaotsa pops kodust välja minna. Tal oli häbi. Ta kartis teisi inimesi. Tal oli häbi neile silma vaadata ja õud nende pärimiste eest. Sind käidi läbi otsimas! Sind peeti vargaks! kumises mõte tal järjest pealuus, torkas tal südames.

Aga Jaanil ei tarvitsenudki välja minna, nad tulid talle koju oma pärimistega. Esimene oli naaberpops Kiisa-Joosep.

«Teil käisid majaotsijad. Kuidas läks?»

«Mis siin minna oli?»

«Noh, kas leidsid midagi?»

Jaan kahvatas. Ta vahtis punduval silmal teise otsa.

«Kuidas?»

«Kas panid midagi paha protukulli?» parandas Joosep oma küsimust.

«Ei.»

«Said vist enne pesa puhastada?»

Jaan pööras näo kõrvale. Ta ei tahtnud oma pisaraid näidata, pisaraid, mida südamest keev häbiviha talle silma pressis. Tal oli tundmus, kui põletaksid piisad, mis ta palgele veeresid, ta ihunahka, nii kuumad ja nii kibedad olid nad.

«Kas sa oled siis näinud mind vargil käivat?» küsis ta.

«Vargil? Kes seda ütles!» kostis külaline. «Aga üks vaesel vabadikul juhtu ikka midagi hurtsikus olema, mida igaüks ei pruugi näha saada... Kes siis just vargusest räägib!»

«Minu hurtsikust ei leitud midagi, pane seda tähele!» karjus Jaan mehele näkku, nii et see kohkudes tagasi pörkas. «Minu hurtsikus pole kübet tolmugi prao vahel, mis mitte minu oma ei oleks! Sinu maja võib vargust täis olla sarikateni — mina olen puhas! Mina olen puhas — kas mõistad!»

Ta jättis mehe keset sauna seisma ja astus uksest välja.

Paar tundi hiljem tuli teine pärija. See oli üks naine külast. Ka tema küsis, «kuidas lugu läinud», ja näis suuresti imeks panevat, et ühtegi asja ei olevat kahtlaseks peetud. Igast kimarast ta näos piidles umbusk. Ent see uudishimuline tõi ise palju uudist kaasa. Joostilt ja Mädasoolt olevat vargust leitud. Seal olnud liha ja riideid ja kangaid ja mõnda muud. Joosti popsi peetavat vargaks, Mädasoo vanameest aga ainult varguse varjajaks. Asi protokollis, mehed kinni. Naised-lapsed toitjata. «Rasked ajad,» öelnud va Mädasoo Mihkel oma vesiseid silmi pühkides, kui teda viidud. Naine ja lastekari jooksnud teisele tüki teed ulgudes järele... Jutustaja kirjeldas lugu suure sõnarikkusega pikalt ja laialt.

Või vaene Mädasoo Mihkel! mõtles Jaan, ja talle tuli meelde viimane kirikuskäik ja Mihkli nelikümmend kopikat, mis mehikesel pühakojas oli ära varastatud ja mille järele ta nii hardaid pisaraid oli nutnud. Või nii pea ja nii suure kasuga püüdis ta kahju tasa teha! Veel enam pani aga Jaan imeks, mis ta Joosti mehest pidi kuulma. Joosti Hindrek varas ja lukulõhkuja, see vanaldane

vaikne mees, kelle aususes enne keegi ei oleks võinud kahevahel olla! Kuidas oli temake nii võinud langeda? Vist oli ta halba seltskonda sattunud, vahest ka sooja peaga teistele kaasa läinud... Viimaks võib aga ka välja tulla, et on süütu, — niisugused asjad on vahel imelikud. Ja Jaanil oli korruga raske uskuda, et Joosti Hindrek võiks varas olla. Mine tea, kas eide möga taga suuremat oligi.

Aga veel rohkemgi uudist teadis üleaedne vesta. Virgul olnud eile õhtul raksuv riid isa ja noorima tütre vahel. Ei teata aga õieti, mis asja pärast. Andres viinud tütre üksikusse kambrisse ja noominud teda kaua tasase häälega ja teda kuulnud palvetavatki. Korruga hakanud hirmsasti kärkima. Karjunud kui metsaline. Tütar joosta vargapoisile järele, kelmile, kaabakale, hukkaläinud inimloomale, ja siis andnud tütrele õige ropud nimed. Anni öelnud vist jälle mõne sõna vastu — seal käinud pliks ja plaks, nii et kamber lajatanud...

Jaan lõi näost valgeks. «Ja siis?»

«Mis siis muud veel?» vadistas naine edasi. «Andres lubanud tütre kambrinurka ahelasse panna, kui ta meelt ei paranda. Anni aga olnud vagune, nagu poleks midagi juhtunud. Astunud tulipunaste, õhetavate põskedega kambrist välja ega ole mitte piiska nutnud. Muudkui silmad olnud suured nagu haigel. Vahtinud ühe otsa ja teise otsa ja ei ole tükk aega nagu midagi oimanud. Isa öelnud veel: «Sinu sees valitseb kurat ise, aga küll ma ta välja ajan, oota aga!» Seda öelnud nimelt sellepärast, et tütrele on nii kõva süda, et nuttagi ei suuda ega võta ennast isa ja jumala ees alandada, sest ta pole tahtnud isaga kambris palvetada, ei temalt andeks paluda ega ole töötanud ka meelt parandada.»

Jaan tõusis kähku istmelt, pani kuue selga ja mütsi pähe ning tõttas saunast välja. Talle tundus, nagu lämmataks tema rinnal lasuv koorem ta ära. Ta oimud tuksusid palavikul, ta silmade ees virvendas ja kõikus kõik, nagu pöörduks soetõbi, mis tast hiljuti oli lahkunud, uue jõuga tagasi.

Sihita tõttas ta üle lume edasi. Kui talle keegi oleks vastu tulnud ja temaga kõnelema hakanud, Jaan oleks tast sõna lausumata mööda läinud nagu kuutõbine. Tal oli ainult umbne teadvus, et ta liikus, aga kuhu poole, kas otse edasi või samas paigas sõõri, sellest polnud tal taipu.

Kui kaua ta nõnda oli lentsinud, seda ei mäletanud ta pärast isegi. Korruga leidis enda Lehtsoo kõrtsi eest. Tunnistas hoonet tüki aega, enne kui selle ära tundis.

Jaan pidas aru, kas sisse, mööda või tagasi minna. Äkki tuli talle himu midagi karastavat, elustavat, või mis veelgi parem, midagi uimastavat juua. Et see kõrbemine põuest, see hõõgumine ajust vähegi kaoks!

Kõrtsist kajatas naer ning trall. See sai talle üsna äkitselt kuuldavaks, nagu oleks korraks ust või akent avatud. See kuulmus aga süütas Jaani rinnas sedamaid elava igatsuse seltsi järele, rõõmsate, mureta inimeste järele. Ja olgu need ka lakardid, hulgused, päevavargad, olgu kas või kurjategijad. Ta meelest oli, nagu leiaks ta praegu ainult ja otse niisuguste killast seda, mida ta himustas; kui ei oleks tal asja neid põlata ja ennast neist kauemini paremaks pidada; kui

oleks ta säherdusele seltskonnale kõigiti sünnis liige... Miks ka mitte? Kui ta ennast paremaks arvas — kes seda uskus? Kes tegi vahet tema ja Mädasoo Mihkli või Joosti Hindreku või Luha Mardi vahel? Mitte keegi. Kes uskus, et ta ei ole eluajal õlekõrtki varastanud? Ei ükski. Mitte ta põline leivaisagi, kelle silma all ta üles oli kasvanud. Ei pops, ei peremees. Temalt otsiti vargust nagu igalt teiselt saunikult; polnud kedagi, kes oleks tulnud, pead raputanud ja öelnud: Miks te sellele tublile mehele häbi teete? Kas te ei tea, et Väljaotsa Jaan on mees, kes on puhas vargusest ja igast muust ülekohtust, kes peab ausust oma suureks varaks, mida talt keegi ei suuda võtta, mida kaitstes ta kas või elu jätab? Mitte kuskilt ei ilmunud seesugust rääkijat... Hea küll, majaotsing oli tagajärjetu olnud, kohtu kätte ei võidud teda anda. Aga kes pidas seda muuks kui tema heaks kogemata õnneks? Ta oli kas saanud «pesa puhastada», nagu ütles Kiisa-Joosep, või tal ei juhtunud silmapilgul midagi olema. Ainult sel silmapilgul mitte. Vahe tema ja Mädasoo Mihkli ja Joosti Hindreku ja saja teise nendesuguse vahel oli siis ainult see, et nemad lõksu langesid, tema aga pääses — neil õnnetus, temal õnn...

«Noh, mis sa seal nii kaua kaela venitad! Eks sa näe, et hoone ees seisad, kuhu iga ristiinimene peab sisse astuma!»

Hüüe tuli rämedast kõrist kõrtsi uksest. Piitade vahel seisis tugev, tursunud näoga mees punase voodriga nahkses jakis. Käed olid tal püksitaskuis, ümariku kõhu ajas ta õieli ning jämeda tõmpnina püsti värskesse õhku. Ise nohises valjusti ja ägises iga räägitud lause järel.

Jaani otsus oli valmis. Lehma hinnast oli tal viimane rubla taskus. Aga mis sest. Natuke võis ju ära näpistada. Paarkümmekond kopikat ees või taga. Mis sest puuduse suuruse kohta ikkagi piisas.

«Tere, kõrtsmik,» vastas ta. «Tahtsingi just sisse astuda. Sul kuulukse rõõmsaid külalisi olevat.»

«Kunas minul neist puudus on,» nohistas kõrtsimees naerda. «Eks sa tea, Lehtsoo kõrtsi hüütakse ju rõõmuallikaks.»

Ta astus Jaaniga sisse.

Kõrts oli pisuke, pime ja räpane. Esiruumis, kahe suitsunud ja poolkustunud akna all, seisis pikk laud, millel paar teekäijat suure suuga sõid. Trallitamine ning naermine tuli pisemast letikambrist. Seal istus purjutades kolm meest pudelitega kaetud väikese laua ümber. Kahte tundis Jaan kohe häälest ja kuum hoog käis tal kehast läbi, halb tundmus torkas südamesse: Kohi-Kaarel ja Kõverkaela-Juku! Kolmas oli talle võõras.

Purjutajad vaatasid üle õla sisseastuja poole ja vaikisid silmapilguks.

«Näe imet, sealt tuleb ju Väljaotsa isand,» karjus Kõverkael pehmel keelel, «Lehtsoo valla uus palvevend ja misjonär!... Tule aga, tule, kurat! Tahtsin sulle juba ammugi pinna peale anda.»

Jaan mõistis, mille poole ta sihtis, ja lõi kohkvele. Purjus poiss võis sõna varsti teoks teha, igatahes aga tüli kiskuda. Heameelega oleks ta nüüd tagasi

läinud, kuid see oleks paistnud nagu kartus, nagu põgenemine. Õnneks avaldas Kohi-Kaarel, kes näis vähem «vintis» olevat, temale sõbralikumaid tundmusi.

«Ää kuulagi, Jaan,» hüüdis ta, «Kõverkael peksab ainult suuga. Võid julgesti meie seltsi tulla. Aga seda sulle ütlen: rõõmus poiss pead olema ja täis mees ka, muidu soen ise su naha täis.»

«Mis ma siis pean tegema?» küsis Jaan ligemale astudes ja Kaarlile kätt andes.

«Kõik, mis mehe kohus. Esmalt ütle kõrtsipapale mõistlik sõna ja siis tee aga seda, mis meie ees. Ma tahan sinust veel jumalale meelepärase inimese teha.»

«Nael viina, kõrtsmik,» tellis Jaan lopsti; ta tahtis ka kord rahakas poiss olla.

«Kae! Hakatus on ju päris tubli,» kiitis Kaarel üsna tõsiselt. «Sinust võib tõesti asja saada, kui sa kauemini saaksid meestega läbi käia.»

Kõverkael unustas silmapilk peksunõu. Ta ajas oma krillis silmad hämmastudes laiali ja pakkus siis, Kohi-Kaarli kiidusõnu korrates, Jaanile kõige sõbralikumalt kätt... Jaan teretas ka võõrast meest, kes teda seni teraselt ja kaunis kõrgilt oli silmitsenud.

Viimane oli enam linna- kui maamehe laadi nii riietuse kui kogu oleku poolest. Tal oli paks, mage, vistardega kaetud nägu ja tugevad, jämedad liikmed. Iseäranis paistis ta rusikate suurus silma. Linnariidest must kulunud palitu oli lihuniku viisil kirju vööga seotud, jalas kandis mees väga kõrgsäärseid veesaapaid.

Kui Jaan hakkas lauas istet võtma, vahtis võõras Kaarlile küsivalt silma. See pilutas vastu ja tähendas suudmööda: «Nii, nii — võib ehk asja saada... hm, hm.»

Nüüd siis istuski Jaan rõõmsas seltskonnas. Viinaklaas käis ringi ja Kõverkaela üllatuseks tõmbas «Väljaotsa misjonär» hea lonksu. Ja see oli pealegi «meeste märjuke»! Juku avaldas talle seeütle oma kõige suuremat rahulolekut.

«Vaata salakoid!» karjus ta. «Paari nädala eest ei läinud teisel tilka suhkruvettki hästi kurku, nüüd pistab kibedagi kuke ära!»

«Olen meelt parandanud,» naeratas Jaan.

«Kas õigust räägid?»

«Päris õigust.»

«Siis teine kord öömajalisi enam välja ei viska?»

«Ega tea, kuidas läheb.»

«Kurat, sa olid aga tol korral häbemata!» Juku lõi Jaanile lajatava hoobi lahtise käega selga. «Ei oleks uskunud, et inimene nii toru võib olla! Kurat, küll ma sülitasin!»

«Kõverkael, ära karju nii valjusti,» keelas Kaarel eestuppa pilku heites, kus mõlemad teekäijad matsuvate suudega leiba võtsid. «Saame ju ka vagusamini läbi... Mis väljaviskamisest sa lorig?»

Kõverkael hakkas summutatud häälel jutustama. Jaanile tuli uuesti tusk peale. Ta sundis linnamoodi meest jooma ja püüdis temaga teist juttu alustada.

Õnneks ei huvitanud Juku segane posin Kaarlit suuremat; ta näis asja ka juba tundvat, sest ta tähendas Jaani poole:

«Noh, ega arga inimest keegi või sundida nii kardetavaid öömajalisi pidama. Seks on vilumist ja head tahtmist vaja... Ehk tuleb viimati ka...»

«Aga kas tead,» käänas Juku irvitades Väljaotsa popsi poole, «kaubast saime siiski uhkesti lahti. Joon juba teist nädalat ruuna liiku.»

Kohi-Kaarel pani talle oma suure käe suu peale, kõhatas valjusti ja hakkas siis õlut sisse kallama. Ise laulis laia, tümiseva häälega: «Vares vaga linnukene». Teised jorutasid ning kõõrutasid kaasa, ning lärmi oli jälle kogu kõrts täis. Seltskond mõnutses ning lõbutses. Iga uus rüübe klaasist ülendas meeoleolu, mattes mure ja selle poole kalduva mõtte.

Jaan ei tahtnud teistest maha jääda. Äge himu kõike unustada, mis rõhus südant, ja asemele võtta, mis täidaks teda paremini, ajas teda lõbu järele ahnitsema, nii kahevääriline kui see ka oli. Ta tellis juba teist korda viina ja varsti õlut tagajärele; ta laulis, naeris ja trallitas kaasa, varsti teistega otse võidu, viimaks neist veel üle käies. Teised ei tundnud teda enam äragi, nõnda nägid nad Väljaotsa Jaani esimest korda elus, ja Kohi-Kaarel kinnitas juba mitmendat korda, temast võivat veel «eluloom saada, et lase aga käia»!

Mida rohkem alkohol Jaani üle võimust sai, seda jutukamaks muutus ta muuseas. Ta hakkas teistele ette laduma, mis tal just kõige elavamini meeles mõlkus, mis ta südant näris. Pikalt ja laialt jutustas ta oma majaotsingust, siunas ja sajatas.

«Mis maksab veel inimese ausus,» hüüdis ta rusikaga lauale lüües, «kui kõik arvavad, et seda ei olegi! Kas on inimesel ülepea ausust vaja? Mitte põrmu! Milleks? Need, kel teda ei ole, saavad palju paremini läbi. Võid sa ausust süüa või juua või selga panna? Võta näpust! Nälga jätab su. Süüa ja juua ja ihukatet saad üksi siis, kui lööd käega kõige selle aususekupatuse peale. Kas on tõsi või ei?»

Teised tõendasid tagajärele. Kohi-Kaarel pahvatas suure häälega naerma.

«Mis vaim siis sinu sisse korruga on pugunud?»

«Kas teate, ma otsisin teid peaaegu taga,» tunnistas Jaan. «Mida sa meist siis tahtsid?» küsis Juku.

«Tahtsin kord lõbusate poistega rõõmus olla. Tahtsin... tahtsin teiega sõbraks saada.»

Kohi-Kaarel pilutas linnamehele salaja silma. Tähtenduslik naeratus tuksus ta paksude huulte ümber.

«Sõbraks?» kordas ta. «Sõpru on mitmesuguseid. Igaüks ei kõlba sõbraks.»

«Mina kõlban!» hüüdis Jaan lallaval keelel ja täitis vaaruva käega agarasti klaase. «Joome, vennad, meie sõprus elagu! Hurraa!»

«Kas tahad meiega koos midagi ette võtta?» küsis Juku umbusklikult irvitades, kuid Kaarel hoiatas teda pilguga. «Sõprus on hea asi,» ütles

viimane pikkamisi, «aga õigust öelda — sa — sa oled minu arvates veel liiga poisike; mine tea, kas sind võib igas asjas uskuda —»

«Noh, eks katsume järele,» vastas Jaan ettevõtlikult. «Aga kuidas?»

«Mulle ükskõik. Ma ütlen teile, mulle on ilmas kõik ükspuha.»

«Ehk võiksid neljapäeva õhtul jälle siia tulla,» tähendas Kohi-Kaarel mõminal, «meie oleme siis jälle koos.» «Tulen,» vastas Jaan kähku. «Ja siis?»

«Siis? Noh, küllap saame näha, mis ette tuleb. Vaja aru pidada.» «Misüle?»

«Teenistuse üle muidugi.»

Jaan vaatas järgemööda kõigile silma ja lõi siis pilgu maha. Veri voolas tal kiiremini soontes ja tungis talle praegu kuumalt pähe. Ta süda tuksus peaaegu kuuldavalt. «Kas tuled?» küsis Kaarel.

«Ei tea, kas on aega.» Kõik hakkasid naerma.

«Seal su sõprus ongi!» ütles Kaarel pead vangutades halatsemisi. «Pakub mehike ennast sõbraks, aga kui talt midagi nõutakse, siis kohe põiklema nagu jänes ja — «ei tea, kas on aega.»»

«Noh, või see mu viimane sõna oli,» vastas Jaan, kuna ta klaasi õlut ühe sõõmuga ära jõi. «Võite julged olla, et tulen.»

«Käsi selle peale?» «Säh!»

Õhtu oli juba käes, kui Jaan lauast tõusis, et rõõmsast seltskonnast lahkuda. Ta ei oleks seda vahest veelgi teinud, kui tal mitte tume aimdus ei oleks olnud, et ta raha otsas on. Saigi ainult kaks kopikat tagasi, kui kõrtsmikuga tellitud jookide üle aru tegi.

Küll ei tundnud ta praegusel pilgul, kus tal pea udune ja meel rõõmus oli, raisatud viimasest rahast kahju. Aga siiski kipitses tal südames, kui ei võiks ta sel viisil koju ema ette minna. Näputõmbega kutsus ta Kohi-Kaarli nurka ja sosistas talle: «Ää pane pahaks, vennas, — ehk võiksid mulle mõne päeva peale rubla raha laenata.»

«Miks mitte,» kostis teine ruttu ja hakkas krabinal raha otsima; talle hakkas kuskilt taskust kolmerublane pihku. «Võta kolm, meil ju seda prügi ikka on.»

Jaan andis jumalagajätmiseks kõigile soojalt ning vennalikult kätt. Nad püüdsid teda küll veel minemast keelata, aga Jaan, kelle rinnas mingi tajutu kartus iseenese eest maad hakkas võtma, kiskus enda lahti ja puged soodsal pilgul uksest. Ta käik oli tuikuv, seda ta tundis, pea kihas ja veri soontes voogas kuumalt ning ruttu. Väljas oli kaunis pime. Jaan komistas tihti ja korda paar kukkus hange otsa kõhuli, suud-silmad lund täis. Vandudes ajas enda jälle üles. Muidu aga oli rõõmus mees, laksutas keelt, hõikus metsa sisse ja raidutas laulda.

7

Koduteeks ei olnud ta endale küll mitte kõige lähemat valinud, sest ta kõmpis juba paar tundi, ilma et Väljaotsa saun pimedikust nähtavale oleks tulnud. Sellevastu jõudis ta ühele teerajale, millel ta kokku juhtus paljude teekäijatega, kes nähtavasti kõik ühe talu poole rändasid, mille aknad olid heledasti valgustatud.

«Mis pidu siin siis täna pühitsetakse?» küsis ta paarilt tüdrukult, kes temast parajasti möödusid.

«Pidu?» vastasid need. «Pidu siin ei ole, vaid Tõnu-Jüril on täna piiblitund.»

Piiblitund? mõtles Jaan, ja korraga tundus talle, kui vajaks ta kokkupuutumist inimestega, kes on paremad ja puhtamad kui need, kelle hulgast ta oli tulnud; isegi nagu vagadusevahk tikkus talle peale, segatud mingi kahetsusetajuga. Üsna unustades enda joobnud olekut, otsustas ta pikema arupidamiseta kah palvetundi minna. Ta käänas, nagu oleks ta seks otstarbeks otse tulnudki, tõsiselt, asjalikult ja ennast kõigest jõust sirgel hoides Tõnu-Jüri tallu sisse.

Ruumikas tare oli inimesi juba puupüsti täis. Jaan kobis taha nurka, kus ta ühel pingiotsakesel kitsa istme leidis. Toa mõlema akna vahel seisis laud põleva lambi ja kahe põleva küünlaga «lugijate» jaoks. Laua ääres oli kolm tooli ja lauale olid iga istme kohta piibel ja lauluraamat valmis pandud.

Lugijad astusid kambri üksteise kannul praegu sisse, kõigi ees Virgu Andres oma rammusa, vereka näoga, suu ümber tuntud pühalik ülitõsidus, siis kaks teist. Viimastest oli üks kaunis noor veel, pisut isandlikult riietunud, maniski ja valge kraekesega, teine aga halli peaga lihtne külaisake. Virgu peremees võttis laua keskkohal istet, mõlemad teised kahel pool otsas. Andrest nähes lõi Jaan hambad kuuldavalt kokku, palav tusk tükkis talle peale ja ta oleks ehk toast välja kobinud, kui mitte tihe rahvamüür, mille sisse ta oli kiilunud, seda ei oleks keelanud. Ka mõlemat teist palvemeest tundis Jaan. See magari¹, kõhetu noormees valge kraega, kes nii tihti ja nii hardalt silmad inimestekogust üle laskis käia ja nii küllastatud iseteadvusega lauas istus, oli rätsep Kuldnokk Naarikvere vallast, kes, kui ta Virgu Andrese palvekoolist läbi oli käinud, nüüd iseseisvalt või meistri kõrval kui jünger ning abiline külades palvetunde pidas. Vana hall mees oli üks peremees Lehtsoo vallast, kes, ehk küll väga jumalakartlik, palves ja kõnes suuremat annet ei ilmutanud, seda enam aga ohkas ja niiskeid silmi näitas. Kõik kolm istusid nüüd lauas, igaühel piibel ja lauluraamat lahtiselt ees, käed ristis, silmad maha löödud.

Piiblitund algas vaimuliku lauluga, mille sõnad Virgu Andres kui pealugija pühalikul häälevenitusel vägevvaljusti ette ütles. Kui laul oli lõppenud, sõnas Andres: «Palugem!» Silmapilk langesid kõik ristis kätel põlvili — Andres oma kahe kaaslasega laua äärde, inimesed müdinal pinkide vahele küüru. Andres pidas kauni palve, mille sisu aga Jaanile peaaegu arusaamatuks jäi, sest ta vaene

¹ Tibatilluke

oli ju joobnud. Pärast seda lüheldast algpalvet algas piibliseletamine, mida kõik kolm lugijat kordamisi tegid. Üks algas, teine lõpetas. Igaüks seletas isekohta piiblist. Üks luges ühe, teine teise paiga ette ja valgustas ning kaunistas seda enda arvamistega.

Kõige osavam oli muidugi Virgu peremees. Sõnad aina voolasid tal suust. Kas nad iga kord just märki läksid, selle üle võis ju vaielda, aga — ja see oli peaasi — nad tulid soravalt ning hoogsalt kuuldavale, ja tal oli hea läbitungiv hääl, mida kõige kaugemasegi nurka võis kuulda. Rätsep Kuldnokka valdas arusaadav püüe meistri kõneviisi igas tükis jäljendada. Ta püüdis oma häält ja hääldust niisama seada, püüdis sama nägu näidata ja kordas enamasti neidsamu sõnu, mis ta nüüd või enne Andreselt oli kuulnud. Paraku puudusid tal aga meistri palvevõim ning -mõnu, ja kes palvetunni pühadust silmapilguks raatsis unustada, võis rätsepa üle nii mõnigi kord lustakalt naeratada. Kolmas lugija, Virtsu elatanud peremees, oli, nagu tähendatud, kaunis nõrk kõnemees ja kõhn pühakirjatõlgendaja. Tema tõlgendus oli piiratud kahe kuni kolme piiblikohaga; nende juurde ta jäi ja need olid loendamatuil kordamistel nii üldtuttavaks saanud, et virgemad palvelkäijad tema seletusi sõna-sõnalt peast oskasid. Palves liigutas Virtsu Tõnis iseennast kõige enam, tavaliselt sirinal jooksvate pisarateni.

Piibliseletusest ei kuulnud Väljaotsa Jaan palju midagi. Sellele patuorjale kippus kange uni peale. Ta võitles ränka oma tinaste laugudega, mis minutiks tõusid, aga kümneks jälle vajusid. Viina ja õlle lõhna käis tal suust ning ninast, ja mõned vagad naised, kes teda tundsid, heitsid ta peale jälestavaid ning põlastavaid pilkusi, et kuidas inimene joobnult võib palvetundi tulla. Nende naiste seas silmas Jaan ka Virgu Andrese keskmist tütar. Anni õde, kõrgi püstninaga paks piiga, vahtis järjest liialdatud tülgestusel purjus poisi poole, püüdes seda temale endale nimeomaselt teatavaks teha.

Piibliseletamise järel tuli taas laulmine ja siis peapalve, mille jällegi Virgu peremees pidas. See oli terve piiblitunni tähtsam osa. Selles pikas palvejutluses puistas Andres kõik oma südamest, mis ta patuse ligimese äratuseks, karistuseks ja lunastuseks sinna varuks oli kogunud. Ta noomis, palus ja needis. Ihu ja hingega oli ta asja juures. Ikka tungivamaks, sisendavamaks läksid ta sõnad, ikka vägevamaks ning vahedamaks ta hääl, ikka palavamaks ta preesterlik õhin.

Ta palvetas kogu ilma pattude pärast. Ta palus jumalalt abi kogu inimsoo päästmiseks igavesest hukatusest. Ta tõotas taevast ja kuulutas põrgut — eelistamisi viimast. Põrgu oli talle, otsustades ta ettekantud andmete järgi, äärmiselt tuttav. Seepärast läbis ta väga üksikasjalist kirjeldust võim ning mõju, mis ulatus kuulajal üdini. Niisama luhtava luulevõimega nagu põrgu tuld ja tõrva, neetud hingede ulgumist ja hammaste kiristamist, kujutas Andres ka viimsetpäeva ning selle koledusi. Ta maalís sellest ootel olevast sündmusest pilte, mis ajas nõrgematel patustel ihukarvad püsti ja pani naised undama ja ägama. Mõnel tulid nutukrambid peale, teised tundsid tungi lakke hüpata, kolmandad nautisid väävlihaisu nuusutada. Et viimnepäev oli lähedal, otse ukse ees, selles ei jäänud Virgu peremehe jutluse järel keegi enam kahevahele, välja

arvatud vahest mõni sootuks hukkaläinud ning äravindunud maailmalaps, kelle patusoomused olid liiga paksud. Viimsepäeva lähedalolemise tähiseid tõi jutlustaja terve rea ette, muu seas ikka lopsakamalt rohkenevad vargused, liigjoomise, jumalasalgamise ja alamate kasvava kõrkuse ülemate vastu.

«Kallid vennad ja õed Issandas!» hüüdis ta oma ristis käsi nina kõrguseni tõstes. «Ka siin väikeses ruumis, otse meie hulgas, on patuporis pöörlevaid hingesid, kelle jõllis silmist juba paistab, et kurat ise nende sees koda peab. Meie seas on patu- ja viinaunes tukkuvaid põrguorje, kelle järele saadanad oma väävlitulede ja auravate piinakatelde juures ammu juba keelt nilpavad. Hirmus on niisuguste ärkamise kohtupäeval, jäle nende piin kuradite küünte vahel! Kas võib see kohtupäev kaugel olla, kui rahva seas põrgukuninga meelevald juba nii suur on, et ausad inimesed, kellele taevane isa maapealist vara on jaganud, öösiti enam magada ei saa mure pärast, et pimedusejüngrid neilt kõik võtavad ning oma lihahimude täiteks enestele viivad? Kas võib kohtupäev kaugel olla, kui meie seas juba nii sügavale langenud inimeselapsi on, kes põrgulakkega täidetud peaga Õnnistegija sõna tulevad kuulama ning seega teda teotama ja pilama...»

Kõneleja vahtis seejuures meelevalduslikult selle nurga poole, kus Väljaotsa Jaan tukkus ja taoti üldkuuldavalt nõrkes. Jaanile müksati külge, nii et ta ärgates viimaseid sõnu kuulis ja palvetaja vaadet enda peal tundis. Ta jahmus ja laskus sügavasti lidusse. Palve lõpul hakkas ta varmalt ukse poole pugema, et paigast minema saada, kus teda, nagu ta umbselt oimas, ei sallitud.

Väljas särasid kollakad ja rohekad tähed mustjast taevast nii rõõmsalt ja rahulikult, nagu poleks neil aimugi, et viimnepäev ja nende hirmus hävimine ühes kõige maailmaga on nii uppi tulekul. Ja nad paistsid rõõmsalt ning rahulikult ka Väljaotsa Jaani peale, selle patustpöördumatu pimedusejüngri ning jõleda joodiku peale, kes varaste ja kelmidega ühes lauas on prassinud ja kellel siis veel häbemata julgus on olnud Virgu peremehe palvetundi minna.

Jaani pea sumises ja põu pakitses. Ta mõtted ja tunded olid hõredad, udused, aga üks seesmine hääli hakkas tal rinnas ikka selgemalt ja piinavamalt kumisema. Ta tundis häbi ja kahetsust tänase päeva juhtumustest. Ent vägisi püüdis ta sellest meeolest pääseda; ta hakkas männiku vahel laulma, kõneles iseenesega, naeris, trööstis ja julgustas ennast ning püüdis end uskuma panna, et ta on kõige rõõmsam, kõige õnnelikum poiss maailmas. Virgu vanamehe jutlust nimetas ta loriks, Kohi-Kaarlit kiitis tubliks poisiks. Vilistades jõudis ta viimaks koju.

Emal põles veel lambike. Ta puhkas lahtisi silmi sängis ja ootas poega koju mure ja kartusega. Talle oli arusaamatu, kuhu Jaan nii kauaks võis jääda. Tema äkiline äraminek, kogu ta muutunud olek viimastel päevadel andsid emasüdamele asja küllalt kõiksuguseiks ärevaiks mõtteiks.

Kai vahtis pärani silmil pojale vastu, kui see sisse astus tuuraval sammul, pundunud näo ja tinedate silmadega. Seesugusena ei mäletanud ema teda enne kunagi näinud olevat. Ta pani käed risti ja tõusis sängis istukile.

«Tere õhtust, eideke,» lällutas Jaan sunnitud rõõmumeel. «Ootasid vist pojukest juba? Ääh, hiljaks jäin natuke. Käisin teenistust otsimas ja leidsingi. Kes otsib, see leiab. Liiku oli ka vaja võtta — nii läks pisut pikale.»

«Teenistust leidsid?» küsis ema. «Kust?»

«Siit ja sealt, maalt ja merelt, laanest ja kõrvest,» pöidas Jaan ja hakkas siis põhjusest lustiliselt naerma.

«Mis teenistust? Kõnele ometi!»

«Teenistust, ei muud midagi! Hakkan ma sulle nüüd üksipulgi seletama, mis teenistust. Eks teenistusi ole kõiksuguseid... Näe, mul käsirahagi käes — kolm pulka, — vahi!»

Itsitades tõmbas ta kägarasse kortsutatud rahapaberi taskust ja näitas seda emale.

«Kust sa selle raha said?»

«Ääh, ütlesin ju praegu; mis sa nii pärid, eks homme ole aega seletada, — tõmba parem tekk üle kõrvade!»

Tasakesi vilistades hakkas ta kuube seljast tõmbama, seejuures vahel ette-, vahel tahapoole nõksudes ja viimaks küljega vastu ahju tõugates, mille najal ta lihkimisi pingi peale laskus. Näis, et viibimine palvetalu umbses kuumuses teda veel enam oli joovastanud, selle asemel, et ta pead selgitada.

Emake kobis süngist, tõmbas tal saapad jalast ning vesti seljast ja hakkas teda süngi meelitama. Jaan rääkis talle mahedaid sõnu, silitas ta pead, ta kortsus otsa ja hakkas viimaks nutma. Ta andis ema värisevale käele mitu korda suud, ta pisarad niisutasid seda kätt ja nuuksudes peitis ta näo eide jahi sisse.

Kai püüdis teda igal viisil vaigistada ja rahule meelitada. Ta ei pärinud Jaanilt enam midagi ja talutas ta kättpidi süngi juurde, millesse poeg viimaks raskelt ning tuimalt langeski. Ta läilas veel mõne pilgu juttu ajada ja kiitles muuseas, et ta ka Tõnu-Jüril piiblitunnis käinud ja seal emagi eest palvetanud. Siis jäi norinal magama.

Kai oli just uuesti süngi pugemas, kui ta väljast ukse pihta tasast koputamist kuulis. Kes seal nii hilja veel võis olla? Ta läks ja avas. Virgu Anni, suurrätt ümber, astus ruttu sisse.

«Kas Jaan on kodus?» oli ta esimene sõna, millest varjatud erutus värises.

«Jah, kodus,» vastas ema. «Magab juba.»

«Oh, see on ju hea!» sosistas tüdruk sügavasti hinge tõmmates, kuna ta vaade Jaani koiku poole lendas. «Ma olin nii mures!»

«Sina kah?... Kust sa siis teadsid —?»

«Mulle räägiti... Ta olnud Tõnu-Jüril lugemisel...»

«Ja nii hilja tuled veel siia?»

«Ma oleksin veel hiljemini tulnud, kui vaja.»

Anni hoidis räti all midagi varjul, mille ta nüüd nähtavale tõmbas. Enne astus paar sammu Jaani asemele lähemale ja vaatas teraselt, kas ta ka tõesti magab. Jaan puhkis sügavas viinaunes.

«Siin on põlletäis ube ja tükike liha,» sosistas siis Anni ja andis kompsu eide kätte. «Tahtsin ammu juba tuua, ei saanud mahti... Ära Jaanile õigust räägi — ütle, et laenasid.»

«Oh, sa hea laps!» tänas eit ja silitas neiu murelikku põske... «Aga ütle, mis sulle Jaanist räägiti. Kes teda on näinud?»

«Isa ja Mari,» vastas Anni, kuna ta pilk, mis magava Jaani võõriku näo peal viibis, sügavat kurbust, tumma hingepitsitust avaldas. «Ütle, ema, kus ta siis täna muidu käis? Kas ta kaua kodust ära oli?»

Ema kohmas vastuseks mõne põikleva ja vabandava sõna. Anni tõstis ühe järi Jaani koiku äärde ja võttis sellel istet. Ta vaatles ja vaatles magajat. Õiglane mure, nagu see hellemalt emagi silmast ei oleks võinud paista, varjundas neiu nägu. Ainsa sõnaga ei puudutanud ta Jaani joobnud olekut.

Uinuja hakkas korruga kõnelema. Ta hüüdis Kohi-Kaarli ja Kõverkaela nime, naeris kähisevalt, laksutas keelt ja hakkas viimaks nuuksuma ning värisema. Anni võttis ta kuuma käe pihku ja lükkas teisega sassis salgud ta otsaesiselt tagasi. Ka ema seisis aluskuue väel süngi ees.

«Kas ta täna raha kulutas?» sosistas Anni.

«Tal oli rubla kaasas, aga tõi kolm koju.»

«Kust ta selle raha sai?»

«Ei tea. Ütles, et olevat teenistust leidnud.»

«Kust?»

«Sellest ma ei saanud aru.»

Anni jäi mõttesse.

«Ema,» ütles ta siis, «palu Jaani, et ta enam kõrtsi ei läheks. Palu teda minu nimel... Ütle, et ma väga mures olen.»

Ema paitas Anni ruuget pead. «Küll ma ütlen. Mu enesegi mure on ju nii suur. Oh, jumal taevas, õpeta talle ise õiget teed!»

Nad valvasid teda nagu haiget. Viimaks tõusis Anni üles.

«Head ööd, ema, ma pean nüüd minema. Kõige parem on: ära ütle talle, et ma siin käisin. Tal ehk on häbi. Ja palu teda mõistlik olla, kuid mitte just minu nimel. Ütle talle, et ta end Kohi-Kaarli ja selle pika Juku seltsi ei annaks: need ülbed poisid ei ole talle kellegi seltsimehed. Oh, peaks ta mõistuse jälle pähe võtma!»

Tasa ja kebjalt kadus ta ukse taha, varjutaolisena nagu kodukäija. Eit lükkas uksele riivi ette, kustutas tule ja heitis süngi.

Sügav öine vaikus kaisutas nüüd hurtsikut, mattes muret, hirmu, hingepiina musta pehme tiivaga. Taevas siretasid tähed. Nad vilkusid ühel määral sõbralikult ja soovlikult alla Väljaotsa mustava suitsusauna ning Virgu talu valge korstna ja sileda pilpakatuse peale.

8

Virgu talus valitses mõnda aega kibe kodune tegevus. Vara hommikust hilja õhtuni liigutas naisterahvapere nobedasti näppe. Pulmad seisid ukse ees. Virgu Mari oli läinud pühapäeval esimest korda kantslist kuulutatud, kolme nädala pärast astus ta Luige Peetriga altari ette. Jõuka pruudi veimevakk on suur; sinna mahub ikka veel seda ja teist sisse, kuigi teda ammust aega juba on täidetud. Ja Mari ei ole tüdruk, kes mõnda serva või soppi raatsiks täitmata jätta: ta kiilub oma kohvleid ja kaste, ta paneb neile kuhjad peale. Ta ei ole mõrsja, kes oma uut elujärku alustab armu-unistuste ja ülearuste tundmustega, ta pea on selge, ta rind on vilu. Ta unustab kõik, kuid mitte oma tulu. Tal on kõike juba küllalt, aga ta nurub ikka veel juurde. Ta võtab, mida ta enesele iganes arvab tarvis olevat, aga ka, millest ta ei teagi, kas tal seda vaja läheb. Ta ei heida armu isa rahapunga ega töötajate ihutervise peale. Ta pitsitab ühte ja painab teist. Suurt veimevakka läheb talle aga nimelt tarvis, sest peigmees ise on jõukas mees ning nõuab ka väärilist naist. Mari meelest on see nõue niisama loomulik ja õiguslik kui tema enda nõue, et isa tema seisusekohaselt varustatuna peab mehele panema. Ja Virgu Andres tunneb oma isakohuseid ja armastab oma praktilise meelega last. Sest Mari on talle alati sõnakuulelik tütar olnud, pole temale iialgi häbi ega muret teinud. Isa kutsub teda siis ka meeleldi «omaks tütreks».

Virgul kootakse ja õmmeldakse, heegeldatakse ja tikitakse; seal pestakse, rullitakse ja triigitakse. Mari ise on ees ja taga, aga ta on enam sundija kui kaastöötaja. Tööst väsib ära, sundimast mitte. Ta ei salli und teenijate silmis ega väsimust nende näppudes. Temast saab kahtlemata tubli perenaine.

Rohkem kui kõiki muid sunnib ta taga oma osavamat orja Annit. Selle käes on kõik peenemad ning toredamad tükid teha. Sest Anni on linnas kolm kuud õmbluskoolis käinud. Ja tal on oskavad näpud ja maitseiline silm. Kõige keerulisemadki tööd õnnestuvad tal. Ja ta ehib õde ja töötab temale hea meelega, nähes, kui väga Mari süda kõige selle küljes ripub, kui tähtis see talle on. Seda silmas pidades ei pane Anni pahaks, kui ta Marilt tänu asemel halbu sõnu saab; ta ei vihasta, kui õde teda torgib ja nõelab, nagu see tihti sünnib, sest Maril on kord niisugune õnnetu loomus. Anni ei pahanda, ta neelab kõik alla; vahel on ta ainult kurb, nii südame põhjast kurb.

Praegu töötab ta Mari mõrsjakleidi kallal. Ta istub õega selles nägusas, puhtas kambrikeses, mis on Virgu talu neljast avarast eluruumist tütarde päralt. Õmblusmasin vuriseb, käärid logisevad, nõelad vilguvad. Enam kui töö, tüütab teda õe igavene nurin, õpetamine, hädaldamine. Kõige enam aga ta lame lobin oma ehetest, ta kiitlemine ja teiste inimeste tagarääkimine. Mari mõtete tuum ning tera, ta ootuste ja lootuste *a* ja *o* on ta riiete ilu ja pulmades uhkus; ta peigmehe hobune ja tulevase kodu rikkus; teiste tüdrukute kadedus ja muude kosilaste kahetsus.

Teiste kadedusest tunneb ta nii suurt meelehead, et ta õdegi sellele tundmusele püüab ärritada.

«Noh, kuidas lood siis sinu Jaaniga on?» torgib ta sõnaga, nagu ta seda teeb nõelaga. «Ma usun, sa lippasid eile öösel jälle salaja Väljaotsale kallikest vaatama.»

Anni ei lausu sõnagi, muudkui laineke puna tõuseb tal põske.

«Kas ta kodus oli või leidsid teise kuskilt kraavist?» jätkab Mari. «Küll võib ikka rist olla joomarist mehega, ja ma tänan taevast, et minu tulevane kaine ning karske on nagu noor neitsi.»

Anni on vait. Ta õmbleb virgasti edasi. See vaikimine ärritab õde.

«Ausa õemehe saan siis küll kord, tõepoolest! Oleks ta üksnes sihuke nälginud popsike või teopoiss, kellest midagi muud paha ei teataks rääkida. Aga ta on selle viinaga juba nii raisku läinud, et enam vahet ei märka teha kõrtsi ega palvemaja vahel... Kahju, et sa teda eile õhtu Tõnu-Jüril ei näinud. Mu süda on nii täis, et ma su koju tööle jätsin.»

Anni vaatab korraks õe otsa. Ta palub sellele tigidusele lõppu. Mari aga jahvatab edasi.

«Ma oleksin häbi pärast heameelega maa sisse vajunud, kui va Kingu Kadri Pika-Reinu Liisule külge müksas ja ütles: «Vaata, kus Virgu Andrese kolmas väimees norskab, nina tatine peas! Pagan teab, kelle tasku kallal ta on käinud, et tal klõgamiseks raha on! Ema lastega kodus näljas — poeg noor priske mees, aga tööd ei viitsi teha.»»

«Sa tead, et Väljaotsa Jaan tööd ei põlga ega kellegi tasku kallal ei käi,» ütleb Anni nüüd viimaks vagural kindlusele.

«Ei käi? Kust mina seda tean või kust sina seda tead? Mina tean aga, et ta kõigile tuttavate sulipoistega sõprust peab. Ei ta seda muidu teeks, kui tal neist kasu ei oleks.»

Anni kahvatab. Ta torkab nõelaga sõrme, nii et suur punav veretilk nähtavale tikub.

«Sa ei taha seda vist uskuda?» salvab Mari. «Kuula ometi järele, kellega ta eilse päeva Lehtsoo kõrtsis trimpas, enne kui jommis peaga Tõnu-Jürile tuli. Kohi-Kaarel ja see ilge Kõverkael, need on, jumal paraku, sinu kallikese südamesõbrad! Ega tea, kelle hobused lähematel öödel jälle tallist kaovad ja kelle aidad tühjaks tehakse.»

«Mari!»

Nagu pilk haavatult kinnipüütud linnu silmast käib armuta piinaja poole.

«Noh, kui sa mind ei usu, siis küsi Sepa Kaarlilt järele. See käinud kõrtsis sees ja näinud Jaanikest Kohi-Kaarli kaelas rippuvat ning talle igavest sõprust vanduvat. Nad sosistanud isekeskis kõiksuguseid sala-asju ja pidanud vist uusi plaanisid. Ka üks võõras karmantsik linnast olnud nende seltsis.»

Anni käed langevad nõrgalt rüppe. Ta vahib halli, segase pilguga undamisi nurka. Viimane kui veretilk on nüüd ta huultestki kadunud. Tal on nõu tööd käest visata ja põgeneda, aga Mari järgnevad sõnad sunnivad teda paigale jääma.

«Vaeh,» naerab õde, «minu sõnumid ehmatavad su vaese ju nii küpseks, et enam sõnagi suust ei saa. Ega sa neid siis usu! Sa ütled ju, et su Jaan on aus ja puhas kui ingel. Kahju, et isa veel kodus ei ole, tahtsin ka temale Sepa Kaarli juttu teatavaks teha, et ta oma kolmat väimeest ikka põhjalikumalt tundma õpiks.»

Kui hundist räägitakse, siis ta tuleb.

Uks avanes ja Virgu peremehe hallid, külmad silmad tulid piida vahel nähtavale.

«Meie ajame siin väga lõbusat juttu,» naeris Mari talle vastu, nii et ta ilusad valged penihambad välkusid. «Jutt on nii põnev, et Anni enam töödki ei märka teha, — näe, kuidas ta vahib ja laiskleb...» Ja õe viivlemise üle vihastades lisas ta noomivalt juurde: «Katsu nüüd käsi liigutada, katsu ometi! Sa tead, mis meil veel kõik teha on. Head põlve pidada on sul aega küllalt, kui kord Väljaotsa Jaani emandaks saad.»

«Pea suu! Ma ütlesin teile juba, et minu kojast seda nime enam keegi ei tohi suhu võtta!» käratas isa. «Minu koda on jumala päralt, jõledust ja roppust siia ei mahu!»

«Aga isa, ma tahtsin sulle ainult nõu anda, et meile paremad aida- ja tallilukud ostaksid, muidu on lugu paha. Lehtsoo kõrtsis nähtud eile õhtul trobikonda öötöölisi, nende hulgas ka üht naabermeest, kes Virgule kosja tahab tulla.»

Ja Mari korrutas isale ette, mida ta teadis. Virgu Andres seisis, käed selja peal ristas, ja kuulatas, ning iga torkesõna, mille kõneleja oma jutule sekka pistis, paisutas ta vererikka näo tõmmumaks, pitsitas ta silmast uue vihavälgu. Ta ei lausunud aga enam sõnagi. Kogu oma isaliku karistuse pani ta pilgu sisse, millega ta noorema tütre peale maha vahtis. Ärärääkimata põlgus, põhjatu vihkamine voolas sellest pilgust. Ja kui ta märkas, et Anni tema pealegi ei vaadanud, vaid pea ikka sügavamale töö peale surus, astus ta tütre juurde, tõstis tema näo validal käel üles ja sihtis talle nüüd otsekohe silma. Siis sülgas põlastusega ja astus uksest välja.

Anni tõusis ja astus õe ette. Ta hakkas mõlema käega ta kaela ümbert kinni ja küsis:

«Mari, miks sa mind nii vihkad?»

«Vihkan? Kuidas nii? Ma ei vihka sind sugugi.»

«Muidu ei vaevaks sa mind nii väga. Kas ma olen sulle iialgi paha teinud?»

«Oh, sa rumal plika!» naeris Mari. «Kuidas sa võid seda vihkamiseks nimetada? Ma tahan ju üksnes, et sa kord mõistuse pähe võtaksid ja meile kauemini häbi ei teeks — minule, isale ja kõigele suguvõsale. Mõttele, kes oleme meie ja kes on Väljaotsa Jaan! Kui sa oma lollusest lahti saaksid, meid teiste inimeste naeru ja pilke alt päästaksid, ma ei räägiks ainustki paha sõna enam. Aga senikaua pead paraku veel mõndagi maitsta saama — minu ja isa ja muude käest. Küll su silmad kord lahti lähevad, küll sa viimaks oma hullusest aru saad!

Ära'p see hilbak seal saunas isegi hoolt kannab, et sulle tolk jälle pähe hakkab tulema! Kui teda kord teo pealt tabatakse — vaat siis tuleb tervis sulle tagasi.»

«Miks sa siis ei oota nii kaua?»

«Sellepärast, et meie häbi nüüd nii suur ei oleks kui siis, kus Virgu Anni peigmees juba trellide taga istub! Sinu au on ka minu au. Saa ometi aru!»

Anni võttis jälle istet ja hakkas tööle. Õnneks oli tal nüüd masinaga õmmelda, mille mürin temale õe sõnade eest üürikeseks rahu muretses. Maril oli vaja ka teistes ruumides järele vaadata, kas tüdrukud kududes, kedrates ja majatalitust toimetades ei laiskle. Ta läks lauldes minema.

Anni käsi libises masina ratta küljest maha, ta pea laskus laua servale ja pisarateta nuuksumine pani ta keha paariks minutiks tuksuma...

Selsamal hilisel hommikutunnil istus Väljaotsa Jaan, kes praegu alles raskest viinaunest oli ärganud, oma koiku veerel, hoidis mõlema käega valutavat pead ja vahtis kolkunud näol ning tinedal pilgul enese ette põrandale. Kumb pohmelus suurem, läilam oli, kas ihulik või hingeline, sellest ei saanud ta isegi aru. Praegu oli ta ainus tundmus, et ta iseennast põlgas, lõpmata põlgas. Ta oleks ennast löönud, enda peale sülitanud. Mida selgemini eilsed juhtumused ta uduses mälus tärkama ja kujunema löid, seda piinavamaks paisus häbitunne ta põues. Alkoholist ärritatud aju maalis kõik asjad talle palju süngemais värvinguis ette, kui nad vahest tõepoolest olid olnud. Ja peale selle vaevas Jaani veel tuhm kartus, et ta oma häbitükke kõiki ei mäletagi. Ta piinas oma pead viljatute meeldetuletustega.

Kõigi ta eilsete tegude ning tempude seast kooris end paar asja ikka selgemalt ja piinlikumalt välja. Esmalt oli ta avalikkude kelmidega lähemat sõprust, õigemini *ühendust* sõlminud ja nendelt — käsirahagi vastu võtnud. Teiseks oli ta hulga rahva ees ennast ebasüüdsas paigas niisugusel olekul näidanud, et kõik teda õigusega pidid põlgama. Ja mis kõige pöörasem: Virgu peremees nägi teda nõnda, Virgu peremees hurjutas teda kõige rahva ees! Ka Mari ülbestunud ilme seisis Jaanil selgesti silmade ees. Ja kas vahest Annigi, temale nägemata, kuskilt nurgast, kuhu ta häbi pärast oli pugunud, teda südamevaluga ei vaadelnud? Iseenesest mõista, et Anni temast võimalikult kaugele hoidus või koguni palveruumist koju põgenes.

Kohi-Kaarlilt võetud raha kohta oli Jaani otsus silmapilk valmis: tagasi, silmapilk tagasi! Hirm ja jälkus vapustasid teda ka mõeldes tulevase sõpruse peale nende meestega. Neljapäeval jälle nende seltsi minna, nende nõupidamistest osa võtta — ei, ei ja ei! Sündis mis sündis, tehti sulle ülekohut mis tehti — nii kaugele ei tohi su jalg siiski mitte väaratada, nii sügavale ei tohi sa vajuda! Ennem nälg, ots...

Ja siis tuli Anni talle uuesti meelde. Mis see küll praegu mõtleks, kui ta kõik teaks! Mis ta ütleks, kui Väljaotsa Jaan, kelle aususe eest ta igatahes oma pea annaks, jalgade alla võetud rada edasi kõnniks, kui ta hobusevaraste ja aidalõhkujatega — — Jaani kehast käis külmavärin läbi ja ta jättis koleda mõtte pooleli. Ta kargas istmelt ja hakkas kiiresti vesti ning kuube otsima: ta pidi ju

Kohi-Kaarlile ta raha tagasi viima. Esimesel tuhinal ei tulnud talle meeldegi, et ta sugugi ei teadnud, kust Kaarlit praegu — enne neljapäeva — leida.

Ta näpud nabistasid vestitaskuist vihatud rahapaberit otsida. Aga mõlemad taskud olid tühjad. Rahapunga tal ei olnud — misjaoks ka? Seda rahanatukest, mis tal vahel oli, võis ka niisama kaukas kanda. Ka kuuetaskud otsis läbi — raha puudus. See oli võõrastav. Raha saamist mäletas ta selgesti, veel sedagi, et ta teda emale kodus oli näidanud.

Ema astus parajasti väljast tarre, kui Jaan oma kuuetaskuid pööras. Kai oli enne poja ärkamist lambaid ja põrsast läinud talitama, kes sulale läinud ilmade pärast olid nüüd laudas.

«Ema, kuhu see raha jäi?» küsis Jaan ruttu ja kartlikul ilmel.

«Ah need kolm rubla?»

«Nojah!»

«Mis sa siis rahaga praegu teed?»

«Ära küsi!... Sinu käes on siis?»

«Võtsin taskust ja panin kohvrissi varjule... Kas tahad siis kuhugi minna?»

«Muidugi... Raha ära viima.»

«Ära viima?» kokkus eit. «Kas see siis sinu raha ei ole?»

«Ei ole... Laenatud.»

«Või laenatud!» Emakese nägu venis pikaks ja kuurdus nukraks. «Aga sa ütlesid ju, et leidsid teenistust... Olla käsiraha...»

«Ma valetasin... Olin joobnud...»

Jaan lõi silmad korraks terasemalt ema näo peale: kui kurvalt, kui pettunult vaatas ta vaeseke! Jaan astus talle ruttu lähemale. Norus peal, tasasel häälel hakkas ta paluma: «Ära ole kuri, ära kurvasta, emake, olin eile rumal poiss. Pärnis peletis olin. Seda ei pea enam juhtuma.»

«Olgu peale, mis me sest nüüd palju räägime,» kostis Kai pehmelt, lisas aga nähtava kahetsemisega juurde: «Aga kui sa selle raha laenasidki — miks sa tema siis jälle kohe ära viid? Ehk jõuaksime kevade poole tasuda.»

Jaanil oli kahju, et sõna raha äraviimisest tal suust oli lipsanud; kas ta ei oleks võinud ema eest oma otsust salajas hoida? Aga nüüd oli hilja.

«Ära päri, ema, aga ma pean selle raha tagasi viima,» vastas ta toonita häälel. «Mul ehk läheb korda mujalt paar rubla saada.»

«Kellelt sa siis *selle* võtsid?»

Jaanil oli raske õigust tunnistada, aga ta pidi seda tegema; vale oleks asja segaseks jätnud, nii et ema ei oleks uskunud või ta oleks kes teab mida mõelnud. «Laenasin Kohi-Kaarlilt,» vastas ta seepärast silmi kõrvale lüües.

«Kohi-Kaarlilt?» kordas ema, ja talle tuli Virgu Anni eileõhtune palve meelde. «Kuule, poeg, sa ei peaks niisuguste meestega sõprust pidama. Need ei kõlba sulle seltsimeesteks. Seda ütles ka Anni. Ta palub sind —»

Jaan hakkas ta käsivarrest nii räpakalt kinni, et sõna eide suus jäi takitsema.

«Kust Anni seda teab?» hüüdis ta laia ehmatusega. «Millal ta seda ütles?»

«Millal?...» Emale torkas sedamaid pähe ka Anni keeld tema siinkäimisest Jaanile rääkida. «See — see oli kord ennemalt.»

«Ennemalt? See pole õige!» hüüdis poeg. «Anni käis eile õhtul siin — eks? Ta nägi — — oh, oh!»

Jaan lõi enesele käega laksti otsmikule, vaarus kõrvale ja vajus akna all poolküüru madala järi peale, pihku näo ees hoides.

«Mis sa nüüd tühja asja pärast muretsed,» püüdis Kai teda trööstida. «Eks sa tea, kui hea süda on Annil; ega ta sulle sellepärast ju ainustki karmi sõna ütle...»

Jaan kargas jälle püsti.

«Hea küll! Sa võid talle, kui teda näed, öelda, et ma tema soovi olen täitnud. Ta võib üsna mureta olla... Too mulle aga see kuradi raha pihku!»

Eit astus kambrikese poole, kus kohver seisis, jäi aga uktsel äkki seisatama.

«Kas on siis Kaarlil seda raha nii hädasti vaja?» küsis ta venitades, koon imelikult pikk ja terav. «Võiks ehk natukeseks veel jääda — tead ju küll, kui suur puudus meil on... Viiksid talle teine kord ära — ega sul pakki ole temaga sellepärast jumal teab mis sõprust pidada...»

Kui kahju tal on rahast lahkuda! mõtles Jaan. Ja sellest, et ma eile rubla ära prassisin, millega veel mõne aja oleksime edasi saanud, ei lausu sõnagi... Jaan mõtles ema nõuande üle järele. Nüüd tuli talle ka meelde, et Kaarlit enne neljapäeva raske on leida; kes teab, kus ta sedapuhku just asupaika pidas. Oleks ju taga kuulates seda siiski ehk teada saanud ja õige ning südant kergendav oleks olnud temale laen tagasi viia ja seega temast ning ta külameestest lahti lüüa, aga — — ta mõte katkes ema pika ning terava koonu vastu.

«Tööaeg on veel kaugel,» vastas Jaan tasahiljukesi, «ei tea, kunas mul jõudu oleks võlga tasuda. Jüripäeval ka veel uude kohta kolimine ees, mis kulu teeb.»

«Kui just soovid, siis võin sulle ju raha kätte anda,» tähendas Kai allaheitlikult. «Ega mina teda pidada või — on ju sinu asi. Aga kui me lambatalled — tead isegi, mis nõu meil oli... Siis võiksid võla nende hinnast ära maksta.»

Jaan ohkas. Õige küll, neil oli ju kavatsus olnud utte ja talle veel sel nädalal ära müüa, et jälle mõneks ajaks leiba ja leivakõrvast nõutada. Ostjagi oli juba teada: üks peremees naabrusest pakkus mõlema loomakese eest oma kaks rubla. Võileiva hind küll, aga mis teha, kui inimest teatakse püstitähedas olevat. Ega nälgi lasta tingida; kui pakutud raha eest ei anna — vinduge veel, kuni pudedaks saate! Rahapakkujal aega oodata, mitte aga näljasel müüjal. Loomakesed kõhnad ka nagu kassipojad.

Ematõi kirstust raha ja andis viivlemisi poja näppu. Tasakesi, suudmööda sõnas ta veel:

«Tee aga siis, kuidas ise arvad... Uude elukohta minnes, kui Andres meid ikka tõesti siia ei peaks jätma, on meil ju ka seapõrsas ära anda.»

Jaan naeratas mõrudalt.

«Kui kaua arvad siis meid suure perega sest natukesest võivat elada, mis lammaste eest saame? Mõttele, kus kevad veel! Küllap läheb ka kesik varsti

müügile või kulub iseenestele toiduks. Sest, ema,» — ta hääl muutus validamaks, «seda ütlen sulle veel kord: Virgu Anni armuandisid ei tohi sa kauemini vastu võtta, *ei tohi!* Ta hakkaks mind ju veel enam põlgama, ta peaks mind viimaks paljaks mehe nahaks, joodikuks ja laisklejaks, kes midagi ei viitsi teenida.»

Eit otsis toas talitust. Ta süda tuikas. Alles eile õhtul oli ta ju Anni põlle alt jälle midagi vastu võtnud ja täna lõunaks tahtis seda pojale laua peale kanda!

«Ole mureta,» vastas ta kõhimise ja nuuskamise vahelt, «ega ma sinu käsu vastu ei tee. Mul on aidamehe emandalt pihutäis ube ja tükk lihagi veel varuks. Hoidsin ikka pühapäevaks, aga peab juba täna keetma, kõik muu on otsas.»

«Aidamehe emandalt?» küsis Jaan. «Sellest pole sa mulle sõnagi lausunud. Ema, ema!» lisas ta hoiatades juurde.

Eit tähendas kindlal rinnatoonil, et ta pojale pühapäevaks ootamata meelehead mõelnud teha ja asja seepärast salajas hoidnud, millega arutus lõppes. Jaan pistis Kohi-Kaarli raha püksitaskusse, tõmbas enesele riided selga ja tahtis välja värskesse õhku minna valutavat pead parandama.

«Pean veel aru, mis rahaga teen,» ütles ta pominal emale. «Kui muu nõu ei aita, siis ei lähe ma täna veel mitte Kaarlit otsima, ehk see küll mu hingesse ei tahaks mahtuda selle mehe võlglane olla. Võid arvata, ma olen sellega nagu tema seltsimees, nagu tema käsualune... Ja seda sa ju isegi ei taha, ja Anni —»

Kai, kes käsikambri läve üle oli astunud, pöördus kähku ümber, nagu oleks Anni nimi talle kanda torganud. Ta ütles ruttu ja kindlasti:

«Sul on õigus. Vii see pagana raha kohe ära! Tee ennast lahti neist poistest! Sellest head ikka välja ei tule. Küll taevane isa meid ehk muidugi edasi aitab, palu teda alandlikult, poeg, ja mina tahan sedasama teha... Mine aga, mine! Pärast võid Liiguste Toomale lambad ära viia ja saad raha. Issand, aita ise!»

Jaani nukrast silmast käis isevärki rõõmus pilk eidekese poole. Virgu saunas elavad siiski ausad, jumalakartlikud inimesed, võis ta mõelda, räägitagu või mõeldagu neist väljas mis tahes... Jaan jäi lõunani kodust ära.

Kui ta tuli, täitis hurtsikut lihaleeme võluv lõhn. Ema põdur, kõhn nägu kumas rõõmust, kui ta aurava kausi lauale kandis ja poega sööma kutsus.

Jaanil oli ikka veel pohmelus peas ja liikmeis. Ta nägu oli mõru ja vidune.

«Ega sa veel raha käinud viimas?» küsis Kai pealiskaudselt.

«Ei... Ma ei viigi.»

«Ei viigi?»

«Enne tulevast neljapäeva küll mitte.»

Ja ta seletas paari tõrksa sõnaga, et ta laenajat enne seda päeva kuskilt ei teadvat otsida, kuna kuulamisest tema praeguse asukoha järele midagi välja ei olevat tulnud.

9

Järgmisel pühapäeval läks Väljaotsa Jaan kirikusse. Ta tahtis kirikupoest soolast tuua. Võttis silku, võttis heeringaid, võttis emale, kelle rinnad jälle pahemaks olid läinud, pakikese odavat teedki. Ja maksis kõik Kohi-Kaarli rahaga.

Ta oli kaubaga poest parajasti välja astumas, kui rahalaenaja talle uksele vastu tuli. Jaan pidi ehmatuse pärast, mida ta endale seletada ei mõistnud, silgupüti käest pillama.

«Näe, Janka kah moonas ostmas,» irvitas Kohi-Kaarel sõbralikult ja sirutas talle käe teretuseks vastu. «See on ju ilus, et jälle kokku saame. Oota, ma ostan paki suitsu, siis maitseme trahteris väikese tirelinka.»

Jaan kogeles midagi ajapuudusest, aga sõber ei lasknud teda äraminekust rääkida, kõvasti ta käe alt kinni hoides. Ostis siis paberossid ära ja tiris Jaani uksest välja.

Kirikutrahter ja pood asetsesid ühises hoones, nagu nad ka ühe peremehe käes olid. Kohe poe välise ukse kõrvalt käis uks joomaruumidesse.

Jaani tusk oli suur, aga parata polnud midagi. Kaarlist lahku lüüa, tema kutset tagasi lükata, see oleks sama tähendanud, kui teda vihastada. Ja seda Jaan ei tohtinud, ta oli ju tema võlglane; ka ei võinud ta laenu talle täna kätte anda. Nõnda astus ta temaga siis leti ette, kus Kaarel kortli viina küsis. Nad maitseid selle ära ja Jaan tellis pudeli õlut vastu. Astusid sellega nurka ühe laua juurde, kus tung nii suur ei olnud.

Jaan tuletas oma võlga meelde, ennast vabandades, et tal täna veel võimalik ei olewat seda ära õiendada. «Kui ma oleksin teadnud, et sinuga täna kokku saan,» ütles ta, «siis oleksin raha vististi ära toonud.»

Kaarel näitas pahast nägu.

«Ära aja lori!» hüüdis ta. «Nagu oleks see mu viimane kopikas, mille peale aiva põlen. Maksa, millal võid või tahad.»

Jaan tähendas, et ta võlga ei sallivat, ning küsis, kus Kaarel nüüd elutsevat ja kas ta võivat temaga ehk juba homme kokku saada.

«Kus ma elan? Täna siin, homme seal,» naeris Kaarel. «Sa tead, ma olen loomatohter; kuhu kutsutakse, sinna lähen ja sinna jään ka ööks või paariks korterisse. Täna õhtul oli mul nõu mõneks päevaks linna sõita... Aga neljapäeval saame ju Lehtsool muidugi kokku.»

«Ma ei tea —» algas Jaan, kuid peatus.

Kaarel vahtis talle teravalt silma. «Mida sa ei tea?»

«Ma ei tea, kas mul siis veel raha on,» täiendas ja parandas Jaan oma kahtlast lauset.

«Kurat, ma ütlesin sulle ju, et mul raha vaja ei ole! See paar pulgakest võid mulle kas või viimselpäeval tagasi anda... Pea meeles, et meil on neljapäeval

tähtsad asjad läbi rääkida. Ja kui sa mind maruvihaseks ei taha ärritada, siis jäta oma rumal «ei tea — ei tea» üsna suhu võtmata.»

Et Kaarlit vaigistada, töötas Jaan neljapäeval tulla. Ta püüdis temast võimalikult pea lahti saada, aga see ei läinud tal kuidagi korda — Kaarel oli kui takjas ta küljes. Tellis veel õlut ja patras ühtesoodu juttu ajada. Viimaks, Jaani mitmekordse tungiva tähenduse tõttu, et aeg tal kasin olevat, võis ta minekut teha. Kuid Jaani suureks tusaks ei jäänud Kaarel kõrtsi maha, vaid tuli temaga ühes, seletades, et ta heameelega tahtvat teda lähema teelahkmeni saata, kust ta oma tänase kodu poole pöörduvat. Jaani oli juba trahteris sees vastik tundmus torkinud Kohi-Kaarliga nii paljude nähes ühes lauas istuda ja ühest pudelist juua; nüüd pidi ta ennast temaga ka veel väljas näitama. Kes teab, kelle silma nad juba jälle olid puutunud ja nüüd veelgi võisid puutuda. Sest kes neid oli näinud või nägi, ei võinud teisiti arvata, kui et nad otse südamesõbrad on — nii ligi tükkis Kaarel ja nii elavalt kõneles ta Jaanile näkku ning kõrva.

Kaarli käsi hoidis Jaani ümbert sõbralikult kinni, kui nad trahterist välja astusid. Jaan püüdis temast küll eemale nihkuda, kuid asjata. Nad olid trahteri lumivalgete sammaste vahelt vaevalt esile ilmunud, kui Jaan järsku seistama jäi, nagu oleks talle puuga pähe löödud.

Otsekohe neile vastu sammusid kaks tüdrukut ning pikk, suurte vurrudega noormees: Virgu Anni ja Mari ning viimase peigmees, Luige mölder!

Jaanil tardus käsi silgupüti sangas. Ta süstis sammu nii järsku kõrvale, et Kohi-Kaarli käsivars ta seljast lahkus. Teretada ta ei märganud ja teda ei teretatud ka mitte, ehk küll Luige Peeter teda tundis. Kõik kolm sammusid neist pikkamisi mööda. Mari suust aga laksatas naer, nii kiitsakas, nii terav, nii pilkav, et see Jaanil ihust ja üdist läbi lõikas.

«Noh, mis sul viga on?» küsis Kaarel. «Kas tonti nägid või?»

Jaan ei lausunud sõnagi; ta tõttas, kui ta jalad kord paigast lahti oli saanud, nagu põgeneja edasi.

«Kui õieti nägin, siis olid need Virgu tüdrukud va Luige Peetriga,» arutas Kaarel, «aa — nüüd ma mõistan,» lisas ta naerdes juurde, «üks neist olla ju sinu suhkrutopsike, keda aga vaname'-kurat saunamehele ei tahtvat anda!... Ää kuulagi, vennas, sinust võib ka veel mees saada, kelle äiad ja tütreid näpuotsaga ära kastaksid. Oota aga!»

Jaani kõrvus kumises Virgu Mari naer veel nii selgesti, et ta seltsimehe lobisemist ei kuulnudki. Suuril silmil maha vahtides tõttas ta edasi, pea norus, põlved nõtkunud ja selgroos külmad judinad.

Umbes versta maa järel lahkus tast Kohi-Kaarel. Jaan tõmbas kergemalt hinge, kui kaaslase madal, jõntsakas kogu ning kelm nagu ta kõrvalt olid kadunud. Ta oleks selle eest ei tea mis andnud, kui ta kohtamise Virgu tüdrukutega oleks võinud olematuks teha. Missugune lops! Oo, kuis hoolitseb Mari nüüd jälle kõmu eest külas, et kuidas Väljaotsa pops peab alalist ühendust varaste ja lakarditega! Ja mida ütleb Anni! Jaan oleks meeeldi maa põhja vajunud...

Kodus oodati teda nagu kunagi kirikuteelt rõõmupõnevusega. Lapsed jooksid talle läikivail silmil õue vastu, endid tema hõlmadesse riputades; täna polnud neil nähtavasti asja nurka pugeda, nende südametunnistus oli puhas. Neile saia jagades puges Jaan, kellele väikeste rõõm täna torkivat tuska tekitas, oma kurba hurtsikusse, kus eideke teda kõhna kehakinnitusega ootas.

Jaan oli terve õhtu sõnakehv ja hämar. Kokkupuutumisest Kaarliga rääkis ta emale niisama vähe kui masendavast juhtumisest kirikutraheri ees. Ta püüdis uut lehte lugeda, mis külast vaheajal oli saadetud — kolme-nelja peale kokku käis neil üks nädalaleht —, aga ta ei taibanud vist mitte palju, mida silmad ridadest kokku lükkisid. Siiski istus ta tillukeses kambriurkas vaevasel lambikese valgusel kogu õhtu, ja kell võis juba kaheteistkümne peal käia, kui ta juba magavate laste ja eide järel viimaks sāngi hakkas minema.

Juba oli ta kuue seljast tõmmanud, kui tasane koputamine akna peale ta kuulatama pani.

See kuuldus nagu rāhni tāksimine vastu õõnest puud. Jaan võttis lambikese kätte ja astus akna juurde. Musta higise ruudu vastu surus end väljast Virgu Anni nägu. Ta vaatas oma tõsiste silmadega suurelt Jaani otsa, ilma et ta suu oleks midagi rāākinud.

Jaan ruttas avama, pea astus ta Anniga tupp. Kai magas esimest magusat uinakut ega ārganud. Muudkui Mann pilutas oma asemelt külalisele uniselt korraks vastu. Anni silitas tal möōda minnes tummalt pead ja astus, ees minnes, otsekohe kambrikesse, kus Jaan praegu oli lugenud.

«Sain silmapilguks mahti siia joosta,» sosistas ta hinge tagasi tõmmates. «Mari peigmees on meil; nii ei pandud mind tāhele.»

Jaan pani lambikese lauale ja lūkkas Annile jāri istmeks. Ise jāi seina najale seisma. Mōlemad vaikisid.

«Ma tulin sinu palvele, Jaan,» ütles Anni viimaks, ja kui ta seejuures oma laiad, loetavad silmad noormehe peale tõstis, siis teadis see juba, mis palve tal oli.

«Rāāgi aga,» vastas Jaan.

Ja nüüd veeretatas ta lihtsate, rahulike sõnadega rõhuva koorma oma südame pealt. Ta ei kurtnud oma südamevalu, ei kirjeldanud piinasid, mida ta omaste poolt pidi kannatama, — ta tuli ainult Jaani enda pärast, tuli teda hoiatama, talle kimbatusi meelde tuletama, millesse ta võiks langeda, tuli teda virgutama, ta silmi teritama, teda ettevaatlikuks tegema ta enda isiklikuks tuluks. Ta ei tunginud oma nõuannetega peale, ta ei saanud tüütavaks ega painavaks, ta ei torganud Jaanil ühtegi hella külge ega lasknud vilkekski mārghata, et ta temast ise midagi halba uskus, — ainult tema inimliku au pärast kaasilma ees oli ta mures, selle peale ei tohtinud keegi pori pilduda, olgugi põhjusega.

Nōnda oli Jaanil kerge talle õiglast ja otsekohest seletust anda. Ta ei püüdnud oma eksisammu, et ta ühel õnnetul õhtul teatud kahtlaste poiste kilda oli astunud, sugugi salata ega vabandada. Tunnistas ka rahalaenu-loo õieti üles ja

andis lõpuks kindla töotuse, et täidab Anni palve ja lõpetab igasuguse ühenduse Kaarli ning Juku ja teiste nendesugustega.

Anni vahtis talle näkku ja sosistas: «Seda ma teadsin... Ma olen rahul.» Siis küsis veel:

«Aga kas sa siis just ise pead neljapäeval Kaarli raha ära viima? Kas sa ei võiks kellegagi saata?»

Jaan mõtles järele.

«Saata? Kellega? Ma arvan, see ei lähe. Raha viija haistaks ju ise sellest halba ja helistaks külale. Poisse aga pahandaks, kui minemata jään, ja nad määriskid mind ka ise igal pool mehemoodi. Parem on, kui ise lähen ja enda nende küljest targu lahti koorin — küll ma seda oskan. Ära karda — ära mitte karda.»

«Mine siis — ma ei karda.»

Anni tõusis üles ja andis Jaanile lihtsalt kätt — nagu sõber ja seltsimees. Ja Jaanil ei olnud julgust teda kaenlasse tõmmata, teda suudelda, temale mingit õrnust öelda, nagu tavaliselt. Talle tundus, nagu teeks ta ennast seega kerglaseks, nagu näitaks ta oma nõrkust, mis neiu kindluse kõrvale ei kõlba, Anni tõsise näoga kokku ei kõla. Ta pigistas ainult tugevasti ta ustavat kätt. Siis lahkusid. —

Juba järgmisel päeval viis Väljaotsa pops oma lambad ostjale ära ja sai pakutud hinna kätte. Kaarli rahast oli tal veel rubla järel; kaks juurde — teeb kolm, millega inetu võlg just tasa sai. Ja neljapäeva õhtupoolikul võttis ta vastumeelse käigu Lehtsoo kõrtsi poole ette.

Ema võõrastuseks jäi Jaan hilise ööni ära. Ja kui ta tuli, oli ta teist korda oma elus nii raskesti joobnud. Südamevaluga päris ema, mis temaga siis jälle on juhtunud. Ta ei andnud vastust, vaid vaarus täies riietuses oma koiku peale ja jäi norinal magama.

Ka järgmisel hommikul ei rääkinud ta midagi. Ta nägu oli kahkjas, silmad sügavasti aukus, huuled põuatud. Emale ei julgenud näkku vaadata, ehk see talle küll ainustki etteheitlikku sõna ei öelnud. Jaan loputas jääkülma veega silmi ja läks sedamaid välja.

«Kauaks ära jääd?» hüüdis ema talle järele.

«Ei tea.»

Ta käigul ei olnud nähtavasti ühtegi otstarvet. Ta kõndis pikkamisi, norus peaga, pöördudes vahel sinna, vahel tänna. Ta silmist paistis sügav sisemine ärritus, ja mõtted, mis tal peas mühasid, näisid teda otse vapustavat. Ta vehkles taoti kätega, ümises poolikuid sõnu ja jäi tihti keset käiku nõksti seisma. Alles lõunaks jõudis koju.

Järgmisel ööl sonis Jaan palju. Ta kõneles valju häälega. Kohi-Kaarli ja Kõverjala-Juku nimed olid tal tihti suus, ka üht emale tundmata nime hüüdis ta vahel sekka.

Hommikul küsis ema, kas ta sõna on pidanud ja üleeile oma kahtlastest sõpradest lahti on lõõnud.

«Jah,» pitsitas ta läbi hammaste, kusjuures ta nurka vahtis nagu karistaja ees seisev trotslik poisike.

«Kas täiesti?»

«Noh, ega ma neile suu sisse võinud öelda: taganege minust, ma ei salli teid! Nad oleksid mulle naha peale andnud... Jõime muidugi koos mõne pudelikese, ajasime juttu, ja ma tuln koju... Ega tea ühtigi, kas mul neid elus veel kord tarvis ei ole.»

Eit vahtis talle rõhutult silma.

«Või arvad?»

«Ma ei arva midagi,» vastas Jaan, «aga võimalik on kõik... Kaarli käest laenatud raha oli meil ju väga tarvis.»

«Raha andsid talle siis ikka tagasi?»

«Ta ei tahtnud võtta, tee, mis tahad. Viimaks võttis rubla vastu, aga kaks jättis minu kätte... Minu süü see tõesti ei ole.»

Ema vaatles Jaani haiglast nägu, ta ärevaid silmi ja väristas pead.

«Kas ta tahab selle raha sulle kinkida?»

«Näib tahtvat; aga ma õiendan asja teine kord temaga tõesti ära. Nad olid neljapäeva õhtul kõik nii jommis, et mõistlikku sõnagi ei saanud kõnelda.»

«Kuule, Jaan,» ütles ema, kui ta natuke aega mõttes oli püsinud, «seda ei tohi sa Annile öelda, et sa Kaarli raha tervena tagasi ei andnud. See kurvastaks teda liialt.»

Jaani palgele ilmus vari pakitsevast sisemisest kitsikusest. Ta vahtis aknast välja Virgu poole ja vaikus.

«Kõige parem on, ema, kui sa selle raha enesele võtad ja selle eest ostad, mida vaja,» ütles ta viimaks tasahiljukeksi. «Siis on ta minu käest ära, ja ma olen sõna pidanud.»

Ta võttis vestitaskust kaks kägarasse pigistatud rasvast paberit ja viskas nad ema ette lauale. Tõrksalt võttis Kai nad vastu ja viis kohvrissi — *need* rahad ei olnud talle nähtavasti mitte väga armsad. —

Umbes nädal aega pärast seda puhus ühel ööl tugev torm ja väljas oli pilkane pime. Majade ukсед võnkusid ning võrasid ja puud paindusid ning raksatasid ja akende vastu pragises raskete hoogude kaupa jäme vihm.

Väljaotsa rahvas, peale Jaani, magas juba. Viimane luges veel kambrikeses või tegi, kui loeks, sest ta silmad jäid sageli mõttes mõne koha peale raamatus kas või veerandtunniks peatuma. Iga kord, kui mõni eriti tugev marupuhang akna vastu mühas või ukse kallal vapustas, virgus ta ja vaatas kohkunult ringi, nagu kartes, et tuulel on veel teine sissekippuja kaasas.

Kesköö võis juba möödas olla, kui Jaan viimaks tuppa astus, et magama minna. Ta katsus parajasti ust, kas see on riivis, kui läbi tuule mühina oli kuulda koputamist akna pihta. Jaan astus nagu jahmudes sammu tagasi, end ukse kõrvale nurka surudes.

Koputamine kordus tugevamini. Kätt, mis seda tegi, oli näha. Ka raputati nüüd ust.

Jaan seisis veel natuke aega nurgas. Ta silm piidles argset magava ema poole. Ta viivitas ja viivitas. Kuid ta sai aru, et sissetahtja ei lähe ära; olid ju inimesed kodus, sest lambike põles veel.

Ruttu tehtud otsusega astus Jaan viimaks nurgast, kuhu ta oli peitunud. Ta avas ukse ning läks õue. Seal viibis kaunis kaua, tuli siis tuppa tagasi, kõndis kikkivarbail, pani rasvaküünla-otsakese laternas põlema ja hiilis sellega uuesti välja.

Õues seisis hobune reega. Kaks meest olid sõiduriista juures, millel nähti madal koorem peal olevat. Mehed rääkisid Jaaniga aina sosinal. Nad ajasid ree lauda ette ja hakkasid selle pealt kahekesi pakke ning kompe sisse kandma. Jaan näitas hõlma alt laternaga tuld. Ta silmad vahtisid suurelt ja klaasiselt nagu sonijal tulekuma kitsast triipu.

«Ruttu, ruttu,» kähistas ta kinnilitsunud kurgust. «Katsuge, et valmis saate ja kaote!»

Mõlemad võõrad olid Kohi-Kaarel ja Hans Mutsu, see linnamoodi mees, kes toona Kaarli ja Juku seltsis Lehtsoo kõrtsis oli istunud. Nad tõttasid tööga, ja mõne minutiga oli regi tühi. Kaarel astus Jaani juurde ja sosistas:

«Ole siis mõistlik poiss ja mata ise kõik paremini kinni. Jaota kraam targu ära: tükk sinna, teine tänna. Ja pea silmad ja kõrvad alatasa lahti — see on peaasi.»

«Millal oma kraamile järele tulete?» küsis Jaan.

«Kõige paremal pilgul muidugi,» tähendas Hans Mutsu.

«Niipea kui võimalik,» kinnitas Kaarel. «Võid ise järele vaadata, mis tükkisid enesele himustaksid. Ega meie tasus kitsid ole.»

«Ma palun teid kõigest hingest, tulge oma kraamile ruttu järele,» sosistas Jaan tungivalt. «Muidu hakkab kahetsema, et teie soovi kuulda võtsin.»

Nad vaigistasid teda, pigistasid tal soojalt ning seltsimehelikult kätt ja kadusid tormi ning pimeduse sisse. —

Väljaotsa Jaan ei saanud sel ööl nahka silma peale. Ta heitles ning viskles oma asemel nagu soetõbine. Kohutavad kujud tantsisid tal silmade ees, lahtistel laugudel nägi ta kõiksugu kummitusi ning kõrv kuulis heidutavaid kahke.

Nii kaugemale oli ta siis juba jõudnud! Varguse varjajaks oli ta juba saanud! See oli esimene samm mäest alla. Häda talle, kui ta veel teise astub! Siis ei ole enam peatumist...

Kuidas olid nad ta teataval neljapäeval Lehtsoo kõrtsis osavasti oma võrku mõistnud püüda! Mida olid nad talle kõik tõotanud ja kuidas olid nad kõike, mida Jaan oli harjunud kurjaks ning keelatuks pidama, nii süütuks ning loomulikuks kujutanud! Tema viletsat elukorda selgesti tundes näitasid nad talle ära, et tal ei ole selle paranemist loota, et teda veel samal kevadel ootab kibe, armuheitmatu nälg, kui ta oma mehearukokku ei võta ja sealt abi ei otsi, kust seda üksnes on leida. Ta vaidles neile vastu, ta suurustles oma aususega, ta tuletas jumalat kui abimeest meelde, ta mõtles kõige oma hirmul tõrkuva hingega ema ja Anni peale, et kiusatus tema üle võimu ei saaks. Aga nagu

nägematu võrk langes tema üle ja tõmbus ikka koomale tema ümber kokku. Joodud viin ja õlu mõjusid otsustavalt kaasa. Joobnud pea lödvendas ta vastupanemisjõudu, segas ta mõistust. Ta hakkas neile toll-tollilt õigust ja toll-tollilt järele andma. Ta unustas oma armsate palved ja töötused, unustas mõrsja ja ema.

Ta silmad läksid alles siis lahti, kui ta kaineks oli saanud. Hirmu värinal nägi ta nüüd, kuhu ta jalg oli vääratanud. Veel ei ulatunud see kuristikku, aga selle kaldal seisis ta juba. Esiotsa oli ta seltsimeestele ainult oma sõna andnud nende saaki vahel oma hurtsikus varjata; nende «tööst» tegevalt osa võtta, seda ei olnud ta töötanud. Aga seegi töötus oli talle järgmisel päeval nii hirmus, nii arusaamatu, et ta muud ei võinud arvata, kui et ta oli nõdrameelne olnud. Aga inimese hing oli koolduv ning painduv. Mida selgemini Jaan viimaste päevade jooksul oma viletsuse üle oli järele mõelnud, mida elavamalt ta endale oma tulevikku oli kujutelnud, seda enam hakkas mõte Kaarlile ja ta seltsimeestele antud töötusest oma hirmsat nägu kaotama.

Mis sellest siis nii viga on, kui võtan vahel mõne asja oma hurtsikusse hoida? vaigistas ta ennast. Kas ma tarvitsen teada, kust see pärit on? Kas see minu asi on? Ma annan varastele abi, see on õige, aga ega ma sellepärast veel ise varas ole! Varga ja varguse varjaja vahel on oma vahe. Ja ega ma nende ärist selgi kombel pruugi rohkem osa võtta kui üks kord. Ei taha, ei taha — see on minu asi. Pealegi lähen kevadel teise kohta elama.

Ja ta tegi otsuseks neile antud töötust ainult üks kord pidada, jumalapärast mitte rohkem! Oleks ta sellest hoopis taganenud, siis oleks tal nende poolt kõiksuguseid vaenuavaldusi karta olnud ja väike tasu, mis ta neilt sai, see oleks kaotsi läinud...

10

Täbar küsimus oli nüüd, kuidas lugu emale teatavaks teha. Jaan teadis küll, et ema niisugust asja, mille juures midagi võis teenida, sugugi nii peenele südamekaalule ei pane; aga Jaanil enesel oli häbi tema ette astuda ja talle kuulutada, kui nurjatult ta oma sõna oli murdnud, kuidas ta selle asemel, et varastega endist juhuslikku ühendust lõpetada, nendega otse ühistootamise lepingu oli teinud. Emale pidi ta aga seletust andma, sest kraami oli vaja majas paremini ära peita, ja kitsastes ruumides polnud võimalik ema eest midagi varjata. Kas suudab ema suud pidada Anni vastu? Kas möödub kõik õnnelikult?

Palavik raputas teda valge hommikuni.

Siis kargas äkki sängist.

Ta ootas, kuni Mikk ja Mann on kooli läinud. Kui ema pisikest Liisikest, kelle ta mõne aja eest ära oli võõrutanud, sest et ta kurnatud rinnad piima asemel juba verd hakkasid andma, soendatud kõrdikesega oli toitnud, läks ta kesikule lauta süüa viima. Jaan võttis ta käest ämbri, milles vedela solgi sees mõned kartulikoored ja leivakoorikud ujusid, ja kandis selle ise lauta. Eit, kelle tervis viimasel ajal niigi palju oli paranenud, et ta öösiti mõne tunni sai magada, astus pojale kõhides ja hingerdades järele, sest ta oli murelik perenaine, kes oma loomakesi hommikul ikka ka ise tahtis üle kaeda.

Jaan ootas, kas ta kuidagi märku annab, et ta öösiste külaliste käimisest midagi oli kuulnud. Kai aga ei lausunud sõnagi. Vististi oli ta sügavasti maganud.

Mõlema lautailmumisel sööstis näljane kesik neile noolena vastu, karjudes nagu varda otsas. Ta oli nelja jalu mollis, enne veel kui Jaan pange jõudis tühjendada. Mollike oli sootuks kuiv ja paiguti nagu ära näritud. Millise metsiku tulinäljaga loomake sõi! Ta nagu pumpas mollitäie vedelikku endale sisse, kehast silmsi paisudes ja punsudes.

«Kui pisike ja kõhnake ta ikka veel on,» ohkas ema, «ei oska teist veel sigudikuks nimetadagi. Millal niisugusest küll asja saab!»

«Sul pole talle ju midagi anda,» ümises Jaan. «Ega kartulikoored ja hobusepabalad pörssast nii pea siga kasvata. Nälgid ise, nälgib ka su loom.»

Seepeale vaatasid nad vaikides pörssa kirglikku puukimist pealt, kuni saunaeide pilk viimaks eemaldus ning juhtumisi millegi peale püsima jäi.

«Mis komud ja kolud need siis seal lambatarakeses on?» küsin ta.

«Saad kohe näha,» mõmises Jaan, «terita aga silma.»

Kai astus kraamikogule uudishimulikult lähemale. Halli poolpimediku pärast ei tahtnud talle hästi selgida, mis seal oli. Ta kobas käega üle aia.

«Tule jumal appi,» hüüdis ta, «siin näikse ju kotte ja pütte ja taevas teab mida kõik veel olevat... Kuidas need asjad siia said? Ega ometi sina —? Aga mis ma tühja küsin!... Kes meil on käinud, Jaan?»

Jaan tegi parema käega lõdvalt viskava liigutuse, nagu väljendada tahtes: on ju ükskõik, kas kohe või hiljemini. Ta võttis südame rindu ja hakkas rääkima. Pimedik laudas oli talle meeltnööda, sest nüüd ei nähtud ta nägu ega silmi.

«Meil käisid öösel külalised... Ajasid peale kui mustlased: võta hoida, võta hoida! Panin vastu küllalt, aga sa tunned ju Kohi-Kaarlit ja ta seltsimehi... Hakkasid ähvardama, nii et tee juba hirmu pärast, mida nõuavad.»

«So-oh, või nii!» hüüdis Kai. «Ja mina ei kuulnud kõppu ega kappu... Kust mulle sihuke uni täna küll tuli!... Kas nad siis meile ka midagi annavad?»

See küsimus kergendas imelikul jõul Jaani südant. Ta tundis nagu osa kardetud ohust möödunud olevat.

«Lubasid küll tasu anda, käskisid sealtsamast võtta, mis meeldib. Aga sellest kraamist ei võta ma midagi. Sellesse ei tohi keegi meist puutuda. See on varastatud.»

«Ega siis sina teda ole käinud varastamas,» tähendas Kai kulme tõstes.

«Aga ma tean, et see on varastatud. Ja varastatud asja ei pea meile suhu ega selga saama. Sest häbist on juba küllalt, et siin niisugust musta asja mõne öö ja päeva peidame. Aga ma ei võinud midagi parata. See kuradi vaesus, teeb inimese ju peast lolliks, nii et enam arugi ei saa, mis õigus, mis ülekohus.»

Eit ei vastanud. Ta käed kobasid kraamihunnikus ringi, katsudes, mõistatades, hinnates.

«On aga tubli lasu,» sosistas viimaks. «Küll siin võib mõndagi olla, mida meilegi tarvis läheks.»

«Jää sellest üsna vait,» keelas Jaan paigal tammudes, nagu külmetaksid tal jalad. «Mõttele parem järele, kuhu me kõik need võõrad asjad sootuks võiksite ära matta, muidu võidakse meile ehk jälle nuuskima tulla... Terve peitetöö jätsid nad võllanäod minu teha, ise panid mureta minema... Ühe osa peame sauna kaotama, mõne asja vahest maa alla matma.»

Ta kahmas sületäie kraami aiast põhkude seest kaenlasse ja käskis ema sedasama teha. Kui nad need koormad hurtsikusse olid tassinud, tõid nad veel teised ja kolmandad. Jaan piilus iga kord sauna eest, sauna otsast ja tagant eemale ringi, kas oleks kedagi liikvel-olijat näha.

Koiduvidus läks ikka hõredamaks, sulailma tõttu tõusis aga kaunis tihe udu. Mitu kuumavat vööti, tulipunasest helkjas-kollaseni, palistasid idapoolset taevaveert ja silmaringi alt lõi tõusva päikese tera loitma. Kaugemaist taludest olid värvilise udu sees ainult tõmmukad varjud silmale selitatavad. Üks tuleke vilkus veel kuskilt aknast. Ta kiir oli kahvatu ning peen nagu siidlõng. Tuli vist Virgult, vallavanema juurest, kustus aga praegu. Väljaotsa saun oli taludest ja teistest popsihurtsikutest õnneks kaunis lahus; veerand kuni pool versta võis nende vahet olla. Tihe lepik varjas teda kahest küljest. Kui Jaan Virgu tuleniiti nägi, torkas talle aga siiski kartlik küsimus pähe, kas ta oma laternat öösel ka hästi hõlma all on hoidnud. Ta püüdis end vaigistada: oli ju ka enamalt öösel laternaga õues käidud ja ega keegi teadnud otse valvel olla.

Väljaotsa ema oli suure agarusega, niipalju kui ta põdurad liikmed suutsid, peidetavat kraami sauna kandnud. Oma uudishimu mitte talitseda jõudes nabis ta ühe koti ja kimbu, ühe komu ja puntra teise järel lahti, et näha, mis seal kõik sees oli. Jaanil oli oma ärevusega sedavõrd tegemist, et ta teda esiotsa tähelegi ei pannud.

«Oh, kui ilus pukskiriie, oh, kui peenike lõuend!» sosistas eideke ühtelugu läikival silmal. «Tuliuued meesterahva riided, tore suurrätt, — näe, missugune soe kõrtsik, kui palju uusi kindaid!... Siin veel terve kangas poolvillast riiet, ja siin kasukas, veel teinegi kasukas!... Mis siis siin on? — Vaeh, seepi ilmatu hulk ja lumivalgeid särke! Kõik jõuka talu kraam. On aga poisid külla otsa juhtunud!... Ja siin kotis, mis nii märg? — Pagana pihta — liha, selge ilus sealiha!»

Ta tõmbas kotist paar kantsakat nähtavale.

«Kui paks pekk!» karjatas ta ise ja ta silmad imesid ning neelasid nende küljes. Ta näis seda näljase kirglikku aplust tundvat, mis enam vahet ei tee toore ja küpse toidu vahel; ta suu jooksis vett.

Siis avas ta ühe suurema püti. See oli täis kollast värsket võid. Eideke vahtis ja vahtis ning õndsalik elevus, mis teda valdas, andis ta silmadele äraseletatud vaate.

Ta leidis veel suitsutatud seasingi ja lambakintsud, leidis kähkid ja kaks pätsi nisuleibagi. Kõike riidekraami ja muud mittesöödavat hooletult kõrvale jättes sõi ta silmadega ja kõigi oma meelte ning mõtetega seda taevaõnnistust, mis siin toidu näol ta jalgade ees maas oli, mis teda nii õnnestas, nii vaimustas, et ta enam midagi muud ei näinud ega kuulnud, mitte Liisikese nutukisagi hällist...

Jaanile oli aegamööda märgatavaks saanud, kuidas ema kotid ja anumad üksteise järel nibinal-nibinal avas, lahti jättis ja põlvede peal jälle ruttu mõne uue juurde roomas. Ta tahtis pahaselt keelates vahele astuda, aga seal langes ta vaade ema pühalikult elustatud, hingeni joovastatud näole. Ning Jaan ei keelanud. Ta astus tagasi. Ta ei raatsinud seda lapselikku jõulurõõmu talt võtta. Sügav, tuikav, näriv haledus täitis ta hinge.

«Oi kõhutäidet, mis siit täna lõunaks saame! Oi seda pidu ja põlve lastele!»

Kai põlvitas rinnale risti pandud kätega kalli vara seas, täis ilutsevat armastust. Ta oli hoopis unustanud, mis talle selle vara omandusõiguse kohta oli öeldud.

Poeg vapustas teda kergesti õlast.

«Meie ei saa siit mingit kõhutäidet.»

«Ei saa? Miks ei saa?»

«See on vargus.»

«Aga nad lubasid sulle osa.»

«Osa? Osa? Vargusest osa? Ja sa tahaksid seda vastu võtta? Nad lubasid mulle tasu tüli ja vaeva eest.» Kai ei saanud nii peenest vahest kuidagi aru.

«Tasu — nojah, võta siit tasu, siin on ju küllalt! Ära'p see muu tasu siis õigem oleks!»

Piin, mis Jaani hinge juba ära oli kurnanud, ajas ta korruga äkilisele, ülekohtusele vihale. Ta rebis ema kraamihunniku keskelt eemale ja karjus: «Ära puutu, muidu viskan su uksest välja! See on võõras vara, see on vargusekraam, selle külge ei tohi sa näpuotsa panna, ennem pista käsi tulde!»

Jaani silmad kiiskasid kui murdjal. Ta huuled olid sinised ja nende tagant välkuvad valged hambad käisid iga sõna järel kirisedes kokku.

Ehmunud eideke ajas enda nõrgalt üles, kiskus silma kalli vara küljest lahti ja taganes aralt nurga poole. Ta oli Jaani viimasel ajal tihti äkilises vihatujus näinud, aga praegune käis ägeduse poolest kõigest üle. Kai ei saanud temast muide aru: ise võtab varguse vastu, ütleb selle eest tasu saavat ja nüüd paugub nagu püss, kui sellest tasust ainult räägitakse; nagu mõni ribake liha suure kotitäie kohta midagi tähendaks!

«Ära nüüd kohe nii kärkima hakka,» püüdis ta teda vaigistada, «ma ütlesin aga nii; ega ma veel midagi ole võtnud. Mul pole lastele enam ivakest ette panna, kui täna koolist tulevad: kirnu põhjas on ainult veel natuke soolvett paari silgupeaga ja kuivanud leiba on meil viimane kannikas.»

«Siis söögu leiba ja silgusoolvett,» urises Jaan, kelle vihahoog niisama kiiresti alanen, kui ta oli tõusnud. «Seda on nad ju ka siinamaani söönud.»

Ja oma ägedust nagu kahetsedes lisas ta sedamaid hoopis vaguralt juurde: «Ema, aita mind seda kuradi kraami siit silmade alt kõrvale toimetada; ma olin rumal, pururumal, et ma neid kõige nende saagiga kus tühi ei saatnud, nüüd vihasta veel nende närude pärast. Meie veel ei tarvitse varastatud toiduga oma kõhtu täita. Ma tapan homme kesiku ära, siis on ka meil liha. Küll sinnapoole jälle nõu leiame... Ää ole pahane minu üle, aga mis hingesse ei mahu, see ei mahu.»

Kai kuulas sõna nagu kunagi.

Nad tegid mitu tundi tööd, enne kui kõik hädapärast oli peidetud, osalt toas, osalt lakas, muist laudas põhu ja kuiva sõnniku all. Kui töö oli toimes, pühkis Jaan higi otsmikult, ja nagu takistaks paks õhk toas ta hingamist, ruttas ta saunast välja ning tuli alles videviku ajal tagasi.

Ta ei söönud tervel päeval midagi.

Kui lapsed õhtu eel koolist tulid ja nende nägalad pilgud söögilaua poole piilusid, kus seisis ainult poolpõlenud kannikaäär leiba soolveega täidetud kausi ja kaljakapa kõrval, ja kui ta nende õõnsaid põski ning õgivat nälga nende silmis nägi, astus ta ema juurde ja sosistas:

«Võiksid neile panni peal mõne killu liha küpsetada. Koori lusikaga ka võid püti pealt... Tead ju, kuhu lihakoti ja võipüti panime.»

See ootamatu käsk hämmeldas ema üsna kohmetuks, otsekui oleks talle pähe kopsatud. Ta ei tahtnud oma kõrvu uskuda: mõne tunni eest mõirgab vastu kui lõvi — nüüd käsib ise! Kai ruttas siis soodsat tuulepööret kasutama, ilma enne veel pärivate sõnadega aega viitmata.

«Oodake, lapsed,» ütles Jaan Mikule ja Mannile, «ema praeb teile sealih, ma näen, et olete paljast leivast juba villand.»

Ja kuna eit kärmusega, mida tema põdurailt liikmeilt ei oleks võinud lootagi, koldesse tule tegi ning tubli kantsaka liha peidust jälle esile hankis ja kuna lapsed ta ümber vesiste suude ning hiilgavate silmadega rõõmul keksisid ning patrasid, viskas Jaan enda koikusse selili, pani ristis käed põigiti näo peale ja lamas nõnda liikumata paigal nagu elutu.

Hurtsiku madal, kitsas ruum aga täitus vaheaegu meeli erutava lummutusega. Rammus pekk särises ning susises pannil — armsam muusika, mida selle maja elanikud iganes olid kuulnud, ja maias, kõditav lõhn tõusis suitsunud lae poole — ninale armsam kui ükski muu maailma lõhnust. Mikk ja Mann kehklesid kui tulistel sütel: heameelega oleksid nad pannilt poolküpsed tükid pihku kahmanud.

Viimaks, viimaks seisis lihavaagen leiva ja värskete võiga laual! Eemale, kaugele eemale tõugati sogase soolveega täidetud silgukauss. Mikk ja Mann seisis nagu kaks tikku kõrvuti laua ääres; nende silmad ja suud sõid juba, enne kui käsi kausist midagi oleks saanud haarata. Kuidas nad suhu toppisid, kuidas nad võhmisid ning kugistasid! See ei olnud söömine, see oli õgimine. Rasv tilkus neil sõrmi mööda, rasva nõrgus neil suuäärtelt, rasvaga võidsid nad poole oma nägu ära. Isegi väikesele sülelapsele pistis ema killu pekki pisikesse rusikasse; see hoidis oma saaki nagu kullike kõvasti küünte vahel, imes ja matsutas ja võidis oma põsekeseid särama... Ühelgi lauas ei tulnud võluva tegevuse vältel meelde küsida või mõelda, kuidas see taevalik roog, millega nad oma maist nälga kustutasid, siia oli saanud, kust ta oli toodud, kes ta oli toonud. Mingi kahtlane kõrvalmaik ei andnud märku, et toit oli varastatud.

Lauast puudus Jaan. Ema oli teda paar korda kutsunud, ta ei tulnud. Ei olevat veel isu. Ta oli asemel küljele pöördunud ja piidles söögilaua poole. Ta jälgis sööjaid, vahtis lapsi, vahtis nende mässavat aplust, seda ärarääkimata lõbutunnet, millega nad vihast vaenlast nälga seal nottisid. Nagu harras vagadus, nagu sügav aukartus paistab nende pärani laiinenud silmist lihavaagna vastu laual, mille külge nende pilgud kinni on manatud, mille järele nende lummatud käed ikka jälle sirguvad. Ning Jaanile tuli hommikune pörssasöötmine meelde...

«Poeg, kas sa siis ise sööma ei tulegi?» küsis ema nüüd juba kolmandat korda.

«Ei. Sööge aga teie.»

«Siin on ju kõigile küllalt. Tule ometi!»

«Jää nüüd rahule, ma ei tule! Kui koorik leiba järele jääb — sest jätkub.»

«Ja liha?»

«Seda ma ei taha.»

Jälle uus tuju, mõtleb ema ning sööb ise rõõmsal nabinal edasi.

Nagu oleks sellele nägemisväärt võidusöömisele rohkem pealtvaatajaid vaja, astus korruga Virgu Anni uksest sisse.

Jaan kargas asemelt, otsekui oleks säng ta välja süljanud. Piirita ehmatus venitas ta näo nurgeliseks, ta silmad vahtisid kui tonti. Pidi ta just sel silmapilgul tulema! Mis siis, kui hakkab pärima?... Õnneks oli nurk, kus Jaan värisedes

seisis, kaunis hämar, nii et neiu ta näomuudet, ta kohmetut hirmu ei võinud näha.

Lihalõhn aga tungis talle kohe ninasse ning rõõmlik pilk lendas ta silmast söögilaua ja selle ümber asuva väikese seltskonna üle. Ta teretas lauale lähenedes süütult-sõbralikult, andes emale kätt ja paitades lastel päid.

«Teil näikse ju värsket olevat,» ütles siis lõbusalt, «olete vist midagi veristanud.»

«Kesiku tapsime hommikul ära,» hüüdis Jaan nurgast.

Kaigi oli hinge põhjani ehmunud, ta aju oli asjata head nõu otsinud, nüüd pääses ta nagu halvatuses, nokutas pead ja kordas:

«Jah, hommiku vara tapsime kesiku ära, ei olnud parata, toidupoolis kippus juba liiga kasinaks ja kõhnaks minema... On nagu veel pisut värsket võtta seda lihakest, aga üks sool õienda...»

Anni astus nüüd ka Jaani poole, talle kerepalt¹ kätt pakkudes. Tundes, et noormehe käsi ta sõrmede vahel väriseb, vaatas ta temale murelikult näkku.

«Kas sa ei ole terve?»

«Ei ole.»

«Siis heida kohe jälle süngi tagasi! Su käsi on nii kuum... Sa peaksid oma tervist enam hoidma, käid ehk liiga kerges riides.»

Sööjatele laua ümber oli vaheajal märgatav meeleoluline muutus tulnud. Manni ja Miku rasvast säravad näod ei olnud enam nii rõõmsad. Manni suu ümber näis koguni nutuvõru tuksuvat. Nad olid tähendusrikkalt teineteise otsa vaadanud, kui Jaani ja ema huultelt sõna kesiku tapmisest kukkus. Nende suud hakkasid üsna aeglaselt liikuma, nad mäletsesid ainult veel, nagu oleks magus ossike korraga kõik oma taevaliku maigu kaotanud.

«Miks te notsu ära tapsite?» kurtis Mann. «Kas ta ei oleks võinud elada ja suuremaks kasvada.»

«Mis ta teile kurja tegi?» mõnas ka Mikk. «Salaja tapavad ära ega lausu veelgi sõna, kui meid juba sööma panevad.»

«Soo, nüüd, kus kõhud notsu lihast täis, hakkate ise veel õrisema ja noomima!» naeris ema. «Kes need olid, kes alati suud vingutasid, kui silgusaba ja kõrt lauale kanti — mis?»

«Ennem silk ja kõrt kui nii armas loomake!»

Seda ütles Mann. Täpilt nõnda mõtles nähtavasti ka Mikk, sest nende silmad leidsid endid ühistundlikult ning imbusid ühtaegu märjaks. Ja siis, nagu häbi tundes sellest, et nad nii «armsa loomakese» ihuga endi patust kõhtu olid täitnud, taganesid mõlemad ühtlasi lauast.

«Pole viga, lapsed,» trööstis neid külaline, «küll Jaan toob teile kevade poole uue ilusa notsu.»

Anni tulekul ei olnud täna erilist põhjust, ta vestis ema, Jaani ja lastega mõne aja juttu ja tegi siis jälle minekut. Ta olevat neid kõiki ainult näha tahtnud, et kas nad on terved. Isa sõitnud Mariga hommikul linna pulmakraami ostma, sest

¹ Kärmelt, elavalt

tähtis pidu olevat juba lähemal pühapäeval; nad võivad varsti koju jõuda, seepärast vaja tal jälle minna. Jumalagajätmisel kinnitas ta haiglast Jaani veel kord, et ta süngi heidaks. Ta murelik pilk püsis kaua noormehe kõhnal, närbunud näol, millest helkjad silmad talle täna nii mustjalt ja nii võõralt vastu läikisid. —

Ka tänasel ööl ei saanud Jaan pilkugi magada. Tal oli tõesti palavik. Palavik ihus ja hinges. Ta põues puuris ja näris nagu mürgine uss. Kes sa nüüd veel oled? Mis sust nüüd veel saab? Nende küsimustega piinas ta ennast armuheitmatult. Paljude oli sellest aega möödas, mil sa vargad oma hurtsikust minema kihutasid, kõigi nende kallite varadega minema hurjutasid, uhkuse mehise vihaga neile järele hüüdes: «Väljaotsa pops on oma perega püstinäljas, aga ta on aus mees ja tahab seks ka jääda — tulgu mis tahes, tulgu kas või ots!...» Ja nüüd, mõni nädalake hiljem?... Oi mehikest viletsat, oi narrikest vaest, kes oma jõuga, mis oli ainult jõuetus, nii suuresti hooples! Kes pruudile ja emale oma mehesõna vahvalt pandiks andis selle suure paindumatu aususe eest!... Kuidas oli see kange mees vihastanud inimeste üldise tavalise tõekspidamise üle, et iga vaene saunik on varas või vähemalt varguse varjaja! Kuidas oli ta Virgu peremehele upsakalt vastu astunud, kui sellele mõte pähe oli tulnud Väljaotsa saunast vargust tulla otsima! Peaaegu oleks ta ametnikud maha löönud niisuguse raske auteotuse pärast, mida sisaldas juba see paljas oletus tema kohta. Ja nüüd?... Kui Virgu vanamees nüüd tuleks! Oi, mäherduse noosi musta vara saaks ta kätte selle nii uhke kui ausa mehe majast! Mis temale nüüd veel vastata? Oo, kuidas ta nuumatud nägu naeraks ja säraks, kui ta lõuga silitades ütles: «Kas näed nüüd, et mul ometi õigus oli!» Ja kui veel Anni teaks, kuidas mees, kelle aususe eest ta oma pea annaks, seda sõna pidas, millega ta taskulõikajate ja lukulõhkujate killast, kuhu ta «kogemata» sattunud, tõotas lahti lüüa! Oi nartsukest, kelle peale õigel, ausal neiul enam ei maksaks sülitadagi!... Jaan tundis kindlasti, et Anni temast silmapilk lahkuks, kui ta tõde teada saaks. Tema ise Anni asemel oleks just sedasama teinud.

Hommikul kella nelja ajal kargas Jaan süngist, riietus kiiresti, seadis suure paja koldesse üles ja hakkas vett kandma, et sellega pada täita. Kähku oli tuligi alla tehtud. Kui vesi pajas kuumaks oli saamas ja pikk nuga ihutud, äratas ta ema üles.

Kai küsis, mida ta tahtvat.

«Siga hakkame tapma,» vastas Jaan.

«Siis ikka —»

«Muidugi. Mis me siis sööme?»

«Ma arvasin — —»

«Ei, mitte suutäit sellest toidust enam! See jääks mul kurku kinni, põletaks mu sisikonna ära... Ma tahan *oma* toitu süüa.»

Ema hakkas üles kobima.

Kui nad rääkisid, siis ainult sosinal, et lapsi mitte äratada. Need ei pidanud jumalapärast midagi kuulma ega nägema. Tapmistki toimetas Jaan laudas, kahe tule valgusel, kinnise ukse taga, et kesiku karjumine tuppa ei kostaks.

Kui Mikk ja Mann kooli hakkasid minema, oli töö ammu korras, ilma et neil sest aimugi oleks olnud. Magasid ju väetid ka hommiku eel liiga sügavasti, sest et õhtupoolne öö neil liiasti täis söödud kõhtude pärast kaotsi oli läinud. Olid teised kaua valusa pakitsemise käes asemel vingerdanud ja alles koidik tõi neile kergendust ning und.

«Ei nad *seda* liha nii palju sisse aja, et kõhu rebenemist karta oleks,» muiatas Jaan kesiku lõhkilõikamisel mõrudalt.

«Küll on jah kehvake,» ohkas Kai. «Päris hale niisugust tappa ja veel enam suhu pista.»

«Aga meie oma — mitte teiste!»

Ema arvas Jaani häälekõlast jälle nagu tõusvat ägedust märkavat; ta ei rääkinud enam.

11

Jaani piin varjatava varguskraami pärast kasvas iga päevaga. Hingepiin ja hirm. Kui kergesti ei võinud uus läbiotsimine tulla. Vargustest kuuldus ümbruses ühtelugu ja politsei oli jalul.

Lehtsoo valda, niisama paari naabervalda loeti siin raages nurgas kõige kehvemate kilda, mille eest aher loodus ja mõis küll ühevõrra süüd kandsid. Vaestest peremeestest oli küllus peaaegu niisama suur kui näljastest vabadikkudest ja vallalistest tööta inimestest. Virgu Andrese sarnaseid põliselt jõukaid talupoegi, kes kui esimesed ostjad oma talud varemalt ning tulusamal ajal olid omandanud, oli siinpool võrdlemisi vähe. Vilja- ja linahindade püsiv põdevus sünnitas iga aastaga uusi maata inimesi, uusi tööta töölisi juurde. Küll läks neid linnadesse, küll aga jäi neid maalegi kiratsema. Peremees otsis abi teenijate arvu vähendamiseks ja peetavate palga kärpimisest; kohata ja tööta teenijad ning maata popsid otsisid abi jõukate külla öisest vähendamisest.

Aleksander Tootsil ei võinud sel lool sõnumitest puudust olla. Et ta mees oli, kes rahvaelu põhjani tundis, alatasa rahva keskel elades, ja et ta mees oli, kes oma veendumusi kergesti ei vahetanud, siis juhatas ta ikka ja ikka jälle need eetilised juured kätte, millest kõik majanduslikud ja ühiskondlikud pahed võrsusid, nõnda kui: laiskus, hooletus, jumalakartmatus, liialine riideuhkus, liigsöömine ja liigjoomine, ilmalust ja lõbuhaigus. Need olevat tegurid, mis meie rahva elukorda õõnestavat, olevat meid hukatuse äärele saatmas, nagu see kasvavast kuritegevusest selguvat. Tema kirjutiste lõpul järgnes muidugi meeldetuletus tuntud abinõust, mis ainuüksi võis eesti rahvast päästa ta verivaenlastest, varastest, ja mis pidi Eesti taludesse rahu, õnne ning rikkuse tagasi tooma...

Väljaotsa Jaan aga läks oma igatsuses peidetud vargusevarast lahti saada ikka kärsitumaks. Seekord, ja mitte enam — oli ta kindlaks otsuseks teinud. Sest tal ei olnud enam ööd ega päeva. Ta ei olnud enam inimene. See võitlus iseendaga, oma paremate tundmuste, oma häbi ja uhkusega, kogu oma karjuva hingehädaga, kippus juba ta vaimutervist rikkuma. Oleks ta ometi olnud nagu need teised, kes silmaga ei pilutanud, kui nad ühel heal ööl mõisa- või taluaidast enestele tõid, mis neil puudus, kes suu ammuli ajasid, kui keegi narr ütles, mõni muu kiratseja ei tegevat mitte nõnda — inimesel olevat au! Ei nad kartnud jumalaga karistust, mida neile õpetaja kirikus ja palvemehed piiblitundides meelde tuletasid, ei nad kartnud põrgut, kuradit ega viimset kohtupäeva, mis nii lähedal öeldi olevat. Ei puudunud neil meelerahu päeval ega unerahu öösel. Ainult *tema* vaevles, ainult Väljaotsa vireleja sepitses endale mõtteid ja mõistis ennast hukka.

Jaan oli juba nõuks võtnud kraami toojaid otsima minna, et neilt selle äraviimist nõuda, — seal tulid nad ühel ööl: Kohi-Kaarel Hans Mutsuga.

«Teie õnn,» sosistas noor saunamees neile vastu, «sest muidu oleksite peagi lõksu langenud — mina vaene ühes.»

«Kuidas nii?»

«Noh, külas olla mõnel haisu ninas,» vastas Jaan. «Juba nad midagi ikka on märganud — teie siinkäimisest öösiti või nii.»

«Ehk aga olid ise ettevaatamatu? Ehk lobises eit või mõni laps midagi?»

«Seda ma ei usu, aga mis ma ütlesin, on tõsi. Kõhistatavat, et siinpool nähtud öökülalisi, et meil olevat nüüd rasvased päevad ja pagan teab mida... Kõige parem on, kui te endid minu piirkonnas enam sugugi ei näita... Uues kohas vaatan ringi, kas teile veel võin abiks olla.»

«Kurat,» kirus Kaarel läbi hammaste, «sa ehk lasksid lastele liiga suured lihapäntsakad kooli kaasa anda?»

«Olgu, kuidas on,» vastas Jaan, kes neist iga hinna eest lahti püüdis saada ja võimalikult täiesti, «asi on halb ja lugu lehkab. Kui Virgul homme pulmad ei oleks, mis vanamehele aega ei anna nuuskimas käia, siis annan oma pea, et ta urjadnikuga juba siin oleks käinud ja terve teie kauba oma käpa alla kiskunud. Seepärast puhastage mu hurtsik, enne kui teile ja minule õnnetus tuleb, ja ärge siin enam oma varju näidake.»

See siis sündiski.

Jaan äratas eide üles, kes oli nõuga ja teoga abiks. Tasa ja kiirelt nagu rotid olid kõik töö. Tuli toas tehti võimalikult pisikeseks, aknale pandi riie ette ja õue ei viidud valgust seekord sugugi; käsikaudu kobades toodi laudast ja lakast välja, mis seal peidus oli.

«Kas oma osa juba ära võtsid?» küsis Kaarel Jaanilt keset tööd.

«Jah, paaril korral sai liha praadida; ma usun, ka nisuleib on otsas ja võidki võttis ema mõne lusikataie.»

Kaarel tähendas, et ega see siis kõik ei olevat, mis kraamipeitja endale võivat nõuda. Võtku, mida himustab, veel.

Jaan tõrkus vastu. Viimaks tähendas, nad võivat emale anda, mida ise just soovivad. Mehed pöördusid siis oma pakkumisega eide poole, ja see kohmetuke võttis vastu, mis talle kätte visati, enamasti liha, võid, seepi jne. Jaanile meeldis, et ta ei tahtnud riideid; vist oli eidele, hoolimata ta muidusest tuimusest, mõte ometi liiga hirmus varastatud riidet nagu vandemärki enda või laste ihu peal näha. Ainult nälja kustutamiseks võttis ta vargust vastu. Nii kasinate nõuetega varapeitjaid ei olnud kummalgi vargal enne vist olnudki. Raha neil seekord anda ei täidinud. Ütlesid, et enne vaja kraam laadal ja linnas mehele panna. Nad sõitvat otsekohe kuhugi kaugemale laadale. Kõverkael veel ühe hobusega ootavat neid eespool kuskil kõrtsis.

Varsti oli koorem peal ja nad kadusid kui öölinnud pilkase pimeduse käite. Väljaotsa saunas kustus nõrk tulekuma, must öö haudus valdavalt jälle ta peal, kattes oma hõlmana kõike häda ja häbi. Ei elutsenud siin hurtsikus enam inimesed, kes oma koredail asemeil üksnes mure- ja näljapisaraid valasid; uus

luupainaja kükitas neil rinna peal, muljus nende hinge kinni, pani neid rahutuses vingerdama: hirm ja põlastus iseeneste eest...

Mõneks ajaks oli nüüd toitu majas — ükskõik, mis hinna eest saadud. Jaani lähemaks tegevuseks sai siis jüripäevaks uut eluaset kuulata ning otsida. Ta oli peaaegu iga päev rändamisel. Ta ei pannud seda raskeks, palju enam oli rõõmus, et sel viisil oma piinatud hingele vaheldust, oma rõhutud meelele jahutust võis otsida.

Aga saunarahvast varitses juba uus kimbutaja.

Ühel õhtul tuli väike Mikk haigelt koolist, heitis süngi ja jäigi sinna.

Laste seas liikus siinpool mõnda aega sarlakitaud, mille idu ka Mikuke koju tõi. Mõni päev hiljem tuli haigus ka Mannikese küljes nähtavale — nüüd oli juba kaks põdejat majas.

Jaan müüs ruttu mõned oma tööriistad ära, et rohtude ostmiseks raha saada. Arsti kutsumine oli muidugi võimatu. Lähedal seesugust ei olnud ja linnast tuua — teised saunikud oleksid naerma hakanud, peremehed aga mõelnud, et Jaan mõne laeka kallal on käinud. Seda toredust ei tehtud. Isegi maksuvõimelisi haigeid suri ilma tohtrita jumala haigustesse, mille vastu rohtu ei öelda olevat. Arstid, advokaadid ja muud maised abimehed — eks need ole sakstele ja muile härrastele...

Mõlemad lapsed olid juba paar nädalat tõveleilis soninud, kui haigus ka kõige pisema, väikese Liisikese külge hakkas. Nüüd oli Väljaotsa saun päris laatsaret, häda ja ägamist nurgast nurgani ja põrandalt laeni täis. Kide emake ei teadnud, keda aidata, keda abita karjuda lasta. Virgu Anni käis tal vahel küll abiks, aga mida tähendasid need silmapilgud häda pikkuse ja suuruse kohta. Vaene eit oli vahel nii kurnatud, et õhtul mõne koiku ette ära nõrkes. Kui siis poeg ta süngi tõstis, jäi Kaieke päevaks või paariks ise ägajate sekka neljandaks, ja ainus ravitseja oli nüüd Jaan.

Väikese Liisi õrn jõud ei jõudnud vaenlasele kaua vastu panna. Ta vaakus, vaakus ja kustus. Esimene surnu oli majas. Liisike, tark laps, oli paremaks arvanud siit hädaorust, kuhu ta oma tahtmise vastu oli sattunud, aegsasti lahkuda.

Peale Liisikese matust jäi Väljaotsa ema ise tõsiselt haigeks. Laste ravitsemine, uneta ööd, ärevused ja piinad olid ta põdurast ihust viimase jõu välja imenud. Kuna Mikk ja Mann aegamööda toibusid, öösiti juba vagusamalt uinuda said ja päeval toitu hakkasid nõudma, heitles nüüd vaene ema palavikuga, sonis valju häälega ja täitis tarekest oma ägamisega.

Saunarahva aineiline häda jõudis seejuures kõrguse harjale. Jaan oli aegamööda kõik rahaks teinud, mis tal veel vähegi hinge taga oli olnud. Ka Liisi matused nõudsid omajagu kulu ja ema haigus sundis teda edasi apteegi vahet käima. Varsti istus hurtsikus haiguse kõrval nälg teise vaenuliku külalisena. Tuba, laut ja ait — kõik tühjad! Müüdüd, panti antud, millel iganes väärtust oli, olgu või paari kopika eest. Kesiku lihast kustutas viimane vintske kamaraserv haigusest kosuvate laste kisendavaid kõhtusid.

Jaan oli oma kahtlased sõbrad ja abimehedki kaotanud. Vähemalt hoidusid nad Väljaotsalt eemale. Muidugi oli Jaani hädavale, et rahvas ja politsei tema sauna silmas pidevat, nad kartma pannud. Jaan kahetses nüüd oma argpüksust — tegu, millele ta oma praeguses olukorras paremat nime ei leidnud. Kui ta kirikuapteegist rohtu käis toomas, päris ta Lehtsoo kõrtsis ja Uduvere trahteris paar korda Kohi-Kaarli ja Kõverkaela järele, sai aga vastuseks, et neid seal mõnda aega enam ei olevat nähtud. Vist oli nende tööpõld nüüd kuskil mujal; võib olla, et nad mõne hea hobusega kaugemaile laatadele või muude äride pärast pikemaks ajaks linna olid läinud.

Kaie ihujõud kahanes ruttu. Selgemal meeleolul kõneles haige sageli surmast, mida ta üldiselt igatsusega näis ootavat. Ainus asi, mis ta hinges teisiti hääletas, mis teda siiski ta kurva elu külge püüdis siduda, olid alaealised lapsed, keda ta kareda ning armuta maailma hooleks ei raatsinud jätta.

«Oleks surm nad ära võtnud,» ohkas ta oma kurbuses, «ma lahkuksin siis ka rahuga.»

Aga vikatimees läks Mikust ja Mannist mööda, seisupaika võttes eide koiku ees ja teda himuralt silmas pidades. Kai hakkas pojale korduvalt soovi avaldama, et ta kirikuõpetaja kutsuks; ta tundvat, et otsustav tund lähenevat. Nii pikale teele vaja end ette valmistada. Kai ütles südame endal raske olevat, tal olevat õpetajale mõndagi rääkida ja tema troosti minevat ta näljasele hingele väga vaja. Ka soovis ta viimast korda jumala-armu.

Jaan täitis palve.

Ühel päeval sõitis kohaliku kirikuõpetaja saan Väljaotsa sauna ette. Õpetaja Frick oli nii üleni tohutu suure reisikasuka sisse mähitud, et ainult ta pika nina terav otsake vägeva krae seest sugu välja paistis. Jaan aitas ta saanist välja ning viis ta tuppa, kuna halli habemega vana kutsar hobust hakkas käitama. Saunas kooris vaimulik härra enda Jaani abil pikkamisi ja vaevis määratust nahapuntrast ja kõrgetest lumekalossidest, mille sees ta nagu kahes kaevus oli seisnud, päevavalgele välja.

Õpetaja Frick oli väikese kasvuga ning pisikese, kõhna näoga härrake. Tal vilkused tillukesed mustjad silmad nagu hõõguvad söekesed peas. Neid silmi kardeti väga. Nad nägid nimelt kõik, nägid hinge põhja, ja kui nad kurjaks said, siis värises iga patune. Õpetaja kollakas kolmenurgeline nägu oli habemest täiesti lage. Pikk nina ulatus oma terava otsaga peaaegu kokku ta kitsaste sinakate huultega. Hõredad juuksed, mis ta pisukest pealuud katsid, vingerdasid nagu ussid kõrvade ümbrust mööda peaaegu õlgadeni.

Ta võttis haige koiku ees istet. Igatseval silmal vaatas eit oma hingearstile näkku. Ihutohtrite vastu oli Kaiel suur umbusaldus, selle peale siin lootis ta aga kõige oma lapseliku hinge õhinaga.

Et neid mitte eksitada, läks Jaan saunast. Ta süda kipitses iseäralisel kartusel. Õpetaja Frick oli, nagu koguduses üldiselt tuttav, raha-asjus väga korda armastav mees. Maksude jaoks oma hingekarjaseliste vaevanägemiste eest oli tal kindel minimaaltariif, mis äraiganud regulatiivist teadagi märksa üle küündis ja

millest ta alati täpselt kinni pidas. Näiteks tema sõit vaesemate haigete juurde koju maksis rubla. See vähemäär oli kõigile teada. Jõukamad maksid muidugi rohkem, ja selle leidis õpetaja Frick ka täiesti korras olevat. Nüüd ei olnud aga Väljaotsa popsil õnneks läinud külast kirikhärra jaoks rohkem raha laenuks saada kui nelikümmend kopikat. See oli halb. Pahad aimdused täitsid noore popsi põue. Kartus õpetaja välkuvate silmade eest ja häbi piinasid teda.

Ta astus tupp, kui seal juba kõik toimes oli — piht peetud, jumala-arm antud. See oli väga ruttu läinud, sest õpetaja Frickil kippus hing kinni jääma tillukese rāpase sauna umbses õhus. Ülepea olid ta ametitalitused vaesemate koguduseliikmete juures lühemad kui jõukamate juures. Oli ta ju ka selleski korra-armastaja, sest kuidas palk, nõnda töö. Õpetaja Frick ei sallinud ülekohut. Ta ise kutsus Jaani ukse vahelt, et see temale abiks oleks kasukasse ja kalossidesse pugemisel.

Kui õpetaja oli riietunud ja kutsar jälle sauna ees peatus, oli maksuaeg paratamata saabunud. Väljaotsa popsi käsi sirgus, ta koreda pihu peal valendas kaks kahekümne-kopikalist hõbetükki hingekarjasele vastu.

«Palun õpetajahärrat mitte pahaks panna — mul ei ole rohkem.»

Fricki-härra teravad silmad torkasid esmalt kui naasklid popsi pihku, kahekümnekopikalistest hõberahadest läbi, siis pistsid teda valusasti näkku.

«Mees, sa oled häbemata,» nipsas ta õhuke naisehääle nagu piitsaga. «Kuidas sa ometi julged mulle, oma hingekarjasele, neljakümmend kopikat pakkuda! On's see mõni tasu minu suure vaeva eest! Kas sul tõesti mitte häbi ei ole?»

Popsi pale värvus tõmmupunaseks. Seal ta oli, see aimatud kimbatus! Ja tal oligi häbi, tõesti häbi! Ta sai oma nurjatusest selgesti aru. Seda tunnistas ta ka teotatud hingekarjasele, ja pea tungisid tal pisarad silma, kui ta kogeles: «Vaesus suur — haigused kaua majas — tööd ei ole...» lisas ta vabanduseks alandlikult juurde.

Aga niisugune vale, nagu kaebus vaesusest ja tööpuudusest, pahandas vaimulikku härrat veel enam. Ta noomis popsi mehemoodi läbi. Ta seletas temale imekspanemisväärt asjatundmisega ära, et meie maal on, tänu riigivalitsusele ja jumalale, tööd ja leiba kõigile, kes aga viitsivad käsi ja jalgu liigutada ega unusta kirikus käimast taevaisa abi ja õnnistust palumas. Kui siis säärane noor, tugev, priske mees, nagu Väljaotsa Jaan, julgevat tõendada, et tal rublat raha ei ole, siis ta lausa valetavat, või kui lugu tõesti nii on, siis tulevat see andeksandmatust laiskusest või priiskamisest. Ta näis enam oletuse poole kalduvat, et teda taheti petta, ning väljendas seda ka sõnakalt, hoolimata Jaani kinnitustest, et tal jumala eest poolt krossigi rohkem majas ei olevat.

«Siis tood mulle tuleval pühapäeval võla ära,» otsustas õpetaja. «Sa tead, ma saan rubla... Tuleval pühapäeval minu koju — kas kuuled?... Häbi peaks igaühel olema, kes oma õpetajat ta töötasu poolest püüab tüssata.»

Ta näis kahevahel olevat, kas pakutud nelikümmend kopikat juba nüüd vastu võtta või jätta terve rubla võlaks. Ent vististi mõtles: mis käes, see käes, sest ta sirutas käe välja ning Jaan pani rahad talle pihu peale.

«Kuuskümmend kopikat siis tuleval pühapäeval minu juurde koju.» Nende sõnadega lahkus hingekarjane Frick Väljaotsa saunast.

«Igaüks nõuab oma taga, isegi kirikhärra,» mõtles Väljaotsa Jaan, «ainus nadikael, kellel üheltki midagi ei ole nõuda, oled sina.»

Ja kuum igatsus teenistuse, omandi järele, igatsus kõigest sest tühja kauka häbist ja pitsitustest pääseda, ükskõik mis viisil, voolas ta hingest läbi. Kõiksugused imelikud, keerulised, erutavad kavatsused idanesid tal peaaegu. Ema tõvevoodi juures istudes, ise poolhaiglane, elevile ärritatud ihulikult ja vaimselt — nõnda polnud ime, et ta sonis haigega võidu. Äkitselt, lühikese vaevaga, ühe löögiga suuremat rahanoosi kätte saada — kuidas oleks see küll võimalik? Kas nii? Või nii? Või ehk nii? Ta haiglane luulevõim kujutas talle nii mitmed võimalused ette, mis viiksid eesmärgile. Nende seas oli palju ülilulgeid, kardetavaid ettevõtteid. Kuid ta kinnitas enesele, et ta mingit ohtu ei karda, et tal selleks asja ei ole; ta pidavat kogu oma õnne ühe kaardi peale panema — kas elu või surm, ükskõik! Tal ei olnud ju midagi kaotada, aga kõik võita. Ots on muidugi tulekul — ei tule ta nii, siis tuleb ta teisiti... Ses ahastuseõhinas oli ta nagu vajuv uppuja, kes hakkab küünte ja hammastega igast pidemest kinni, mis talle pihku puutub, olgu see kas või vaene kaas-uppuja. Tema meelest kadus viimaks iga vahe õige ja ülekohtuse, ausa ja alatu pääse-abinõu vahel. Ta oli nüüd kõigeiks valmis, ta ei kartnud enam nähtamatuid ega nähtavaid karistajaid. Säravana ja hunnituna kujutles ta endale kordaläinud plaanide tagajärge, oma tulevikku, ja õhutas ning julgustas ennast sellega ikka enam taga. Ta moondas enesele rasked rahasummad taskusse, pani nendega kõiksugused suured asjad käima, nägi end jõuka, õnneliku mehena, austatud, armastatud kõigist. Mõõdas kõik alandav, häbistav, jõudu halvav hädapõli!

Nõnda viitis ta mitu päeva ja ööd ära. Ta hambad lõgisesid seesmisel erutusel, pea huugas kuumalt otsas, ta nägi lahtiste silmadega kõige imelikumaid viirastusi. Seejuures unustas ta ema ähvardava surmagi ära. Mis ta tema ja laste ravitsemiseks tegi, see sündis poolteadmatult, nagu unenäol.

Kaie haigusele tuli aga ootamata kombel pööre paremusele. Vikatimees ei tahtnud või ei saanud teda veel. Igipõdurad inimesed on sageli visad vaenlasele vastu panema. Eidekese palavik kahanes, ta meelemärkus hakkas võidukalt valdavaks pääsema. Ta ei tahtnud seda pööret isegi uskuda. Küll ei saanud ta nii pea veel jalule, ta pidi süngi jääma, aga ta tundis oma südant jälle korralikult tuksuvat, tundis verd oma soontes jooksvat, suutis kätt ning jalga tõsta. Ja siis tuli päev, mil ta jala põrandale toetas, süngi vastu tüdimust tundes.

See oli Jaanile õnneks. Ta võis nüüd jälle vabamalt liikuma hakata, võis oma käikusid teise elukoha otsimiseks uuesti ette võtta. Sest aeg, lähenev kevad, sundis teda karmilt taga.

Kuhu minna? Jah, oleks ta üksik inimene, siis seisaks mõnigi rada tema ees lahti — ligidal ja kaugemal. Aga väeti, põdur, täiesti töövõimetu pesakond selja taga! Peremees kaupleb parem poissmehe sulaseks, kõige viletsamatest popsikohtadest hoitakse küüntega kinni, ja mõnes mõisas, kus Jaan oli käinud,

olid teomehed enne ära võetud, kui teade tema kõrvu oli ulatunud. Ilma punase krossita linna asuda? Selle perekonnaga? Selle eest hoiatas Jaani ta mõistus. Ühtlasi sai kaugemale-asumine seeläbi võimatuks, et Jaan mõnele siinsele peremehele oma tööjõu laenude eest pandiks oli pannud. Ta oli neile kinnitanud, et jääb siia ümbrusse elama ja tasub oma «päevad» ausasti, kui tal ka kümne versta tagant oleks käia... Jaani ainsaks lootuseks jäi siis, kui ta kainelt asja üle järele mõtles ja kui tema suurtest luuleplaanidest ükski täide ei läheks, kuskilt teist saunahurtsikut manguda ja popsina edasi kiratseda. Virgu Andrese halastuse peale ta ei lootnud. See püha mees, kelle palvetundi ta nii ropult oli teotanud ja kelle üleannetu tütar ikka veel temasuguse jõleda patuoinaga sõbrustas, ei võinudki teda kauemini oma krundil sallida.

Jaanil oli korda läinud üht lahkete külamoori järgmiseks päevaks haigete juurde tellida, alles liiga nõrgale emale appi. Vara hommikul tahtis ta siis koha pärast Naarikvere ja Piivamäe valda minna õnne katsuma. Kuid ettevõttele tuli öösel järsku üllatav takistus.

Kohi-Kaarel ilmus.

Kohi-Kaarel tuli ja tõi teenistust.

«Kui sa nüüd tahad ja mõistad mees olla,» nohistas ta Jaanile, «siis võid hea kamalutäie va prügi taskusse toppida.»

«Tahan mees olla,» vastas Jaan ruttu. «Ütle aga, mis pean tegema.»

«Ei suuremat midagi,» naeratas Kaarel; siis hakkas Jaani kõrvalestast kinni, tõmbas ta pea oma suu vastu ja sosistas: «Väljas ootab rammus ruunake — lähed ja teed ta kuskil peeneks... Ei muud midagi.»

«Ei muud midagi?... Käsi!» Jaan lõi sõbrale pihku.

«Aga sa pead kohe teele minema.»

Jaani silmad kiirgasid. «Silmapiilk,» ütles ta kõmiseva kindlusega.

«Tubli poiss, — jumala eest, tubli poiss!» kiitis Kaarel. Siis hakkas ta seltsimehele seletusi ja õpetusi andma.

Neil olevat praegu kolm hobust «minema panna». Juku ja tema ise sõitvat teistega kahte harusse, Jaan pidavat kolmandaga Võhula laada poole pühkima. Ta juhatas teid, hoiatas kõiksuguste ohtude eest ning tähendas, et Hans Mutsu, kes ka laadal olevat, teda tarbe korral heameelega saavat toetama. Ka hobuse umbkaudse hinna määras ta Jaanile ette; liiga vähe ei tohtivat ta nõuda, mislābi ta end kergesti võivat kahtlaseks teha.

«Kuradi hobusevarastest kubisevad ju nüüd kõik kohad,» kirus ta, «nii et kõige ausamat meest hakatakse kelmiks pidama, kui ta oma kaupa hinnas ei pea ja müügiga väga kiimaline on.»

Kaarel küsis, kas Jaanil enesel teeraha olevat. Kui viimane eitas, pistis ta temale kaks rubla pihku. Ka vahetuskaupa, kui vähegi sobib ja pealesaak liiga tühine ei ole, ei pidavat ta põlgama. Saagi jaotus olevat nelja päeva pärast Nõmmesalu kõrtsis. Nüüd aga tulevat viivitamata minekut teha, sest öö olevat «mede meeste» sõber. Kaarel ütles enese Nõmmesalu kuusikuni kaasa sõitvat; sealt pöörduvat ta jala kõrtsi poole, kus Kõverkael teda ootavat.

Jaan oli varsti pikema teekonna tarvis riides.

Ema, kes esimest uinakut magas, ei olnud külalise tulekust ega nende sosistamisest midagi kuulnud. Ka lapsed magasid. Jaan andis Kaarlile käega mõista, et ta välja läheks, ja äratas siis eide tasakesi üles.

Kai küsis unisel kohkumisel, mida ta tahtvat. Ta segased silmad ruttasid koiku kõrval seisva hällikese poole ja harjunud kombel sirgus ta käsi välja — hälli liigutama.

«Kas Liisi nuttis?»

«Liisi?»

Eit väristas korruga pead; hale naeratus ilmus ta kahvatule näole.

«Õige küll — teda pole ju enam... Mu meelest oli unes, kui nutaks teine väeti.»

Nähes poega täies riietuses, küsis ta imetsedes, kuhu ta minevat — kas olevat siis hommik juba käes?

Jaan tähendas paari sõnaga, et tahtvat koha otsimiseks Piivamäe poole teele minna; maa olevat kauge, seepärast minevat nii varakult. Ema mõistis ja hüüdis pojale jumala õnnistust ning kaitset kaasa. Mõni minut hiljem oli Jaan seltsimehega ja varsti peale seda üksinda teel. Hobune, kes tal ree ees traavis, oli rammus, erk ja väle. Päril lennul kadus esimene kümmekond versta.

12

Jaani meeleolu oli imelik.

Niikaua kui jutukas ning julge seltsimees ta kõrval oli istunud, temaga loranud ja naljatanud, teda kiitnud ja julgustanud, paisutas tema põue iseteadlik vahvuseõhin. Tal oli tundmus — või sisendas ta endale selle tundmuse —, nagu oleks ta juba ennegi niisuguseid käikusid teinud, kui oleks ta säherduste õiste julgustükkidega üsna vilunud. Hobuse väledus, ree lendav sohin lisasid talle kindlust ja usaldust juurde.

Lugu muutus aga, kui Kaarel ta kõrvalt oli kadunud, kui ta ennast öö salalikus, rõhuvas pimeduses üksinda tundis olevat. See ei olnud mitte tavaline argus, mis ta hingest nüüd korruga läbi tuksatas, see oli enam salajane ahastus iseenese, oma mõtete eest, mis talle, kõigest vastupanekust hoolimata, külge tükkis. Selle vaevava tundmuse alla sattus ta iseäranis ühe suure ja väga tiheda kuusemetsa vahel, õine tuul, mis ladviku okstes vihises, sünnitas Jaani kõrvus hääli, millest ta ärritatud vaim päris tontide koorilaulu luuletas. Ja hääled sünnitasid kujusid, kummitisi, lummutisi. Iga mustava tüve taga, iga kohmaka kännu varjus arvas ta mõnd vaenlast, mõnd ohtlikku konnatust varitsevat. Ree nägin, aiste naksumine, hobuse puristamine — iga kahk, mis metsast tumedalt tagasi kajas, pani ta umbusklikult luurama, vajutas ta reele ikka rohkem kõssi ning küüru. Ta ei usaldanud enam kõhatada ega hobust nõõtada.

Ta pea mühas mõtetest — üks poolikum ja ääretum kui teine. Näod ja kujud ja sündmused — kõik katkestatud, vildakud, veidrad — tantsisid läbisegi ta sisemise silma eest mööda — ei aru ega otsa!... Äkitselt nägi ta iseennast. Tal oli jäme hall kuub seljas ja jäme hall nokata müts peas. Ta tundis oma käte ja jalgade ümber kammitsaid — ahelate kõlin tungis talle kõrvu. Et hobune praegu pead raputas, misläbi valjastes midagi metallilist klõbises, see ei saanud talle taibatavaks. Ja nüüd kerkisid nagu udu seest kaks tuttavat kogu nähtavale: üks noor ja õitsev, teine vana ja närtsinud: Anni ja ema! Ja ta seisis nende ees, jäme hall kuub seljas, jäme hall nokata müts peas ja ahelad käte, ahelad jalgade ümber...

Ta võpatas üles. Oli vist tukastanud. Ta rinnust tungis umbne, korisev hüüd. Ebateadlikul sunnil andis ta hobusele piitsa, nii et erk loom peaaegu püsti kargas, ning jubeda iiliga lendas regi üle lume. Sõitja ei vaadanud tagasi, ei paremale ega pahemale poole, teda kiskus eest ja tõukas tagant hõikuvaid hääli. Oh, et ta kord lõpeks, see põrgu mets, ja et öö kord lõpeks!...

Jaan kihutas vist küll paarkümmend versta ühe hooga ära — päris hobusevarga viisil! Kui koidik viimaks pimedusest võidu oli saanud, oli ta ammu juba tundmatuil teedel, võõrastes piirides. Elu ja liikumine algas igal pool. Juba oli laadalisi märgata. Ikka perekamaks läks maantee, ikka pikemaks kasvasid sõitjate üksikud voorikesed.

Jaani rahu pöördus pikkamisi tagasi. Talle tundus, nagu oleks ta nüüd päris ohust pääsemas. Küll piilus ta umbusklikult iga vastutuliija ja möödamineja poole, püüdes kõigest võimalikult lahku jääda, aga mida rohkem ta võõraid nägusid enda ümber silmas, seda tahtlikumalt andis ta maad sellele hingeloidusele, mis järgneb liialisele ärevusele.

Kõigepealt kinnitas Jaan laadakõrtsis keha. Juurde võttis kaunis ohtrasti viina ja õlut: tal oli julgust ja head mõnusat tuju vaja. Ja hobune pidi hinge tagasi tõmbama ja kuivama, sest ta oli tõesti armetul määral ära aetud.

Jaani süda tuksus valjusti, kui esimesed ostuhimulised laadaplatsil käe ta looma selga löid. Laat oli väga perekas. Jaani kartus tuttavatega kokku puutuda, kes hakkaksid pärima, kust temasugune hobuse, pealegi nii nägusa, on saanud, oli esiotsa veel kaunis elav. Kuid seda õnnetust ei juhtunud ja see tõstis ta meeleolu. Laat oli tema kodukohast ka liiga kaugel. Ühtegi inimest, kes teda vähegi oleks võinud tunda, ei saanud ta silma.

Jaan kuulis, et hobused olid hinnas. Ta mõtles Kaarli õpetuse peale ja laskis ka enesega tingida, nii hea meelega kui ta kardetavast kaubast ka oleks soovinud ruttu lahti saada.

Lõuna ümber läks kauplemine elavamaks. Jaanile pakuti juba head hinda. Korraga märkas ta hobuse ümber seisjate seas tuttavat nägu: Hans Mutsu pilgutatas talle silma. See tegi, kui ei tunneks ta hobuse müüjat, ja hakkas südilt vahele kauplema. Jaan taipas tema nõu ja tegi enda temale niisama võõraks. Hans püüdis ruuna hinda teadagi kõrgele ajada; asjatundja näoga uuris mees looma tervist ja vanadust, proovis ta sõitu ratsa ja reega. Viimaks jättis paari rubla pealt kauba katki ning nihkus eemale.

Sel manöövril oli tuttav mõju: teised ostjad said himukamaks. Üks neist, keegi noor valitseja, kes mõisa tööhobuseid ostis, jäi Jaani raudjasse kinni. Hobune osutus terveks. Varsti olid kaubad koos ja valitseja luges Jaanile kaheksakümmend rubla puhtaid, krabisevaid pabereid pihu peale. Eemalt vahtis Hans Mutsu ja muheles lõuga siludes...

Jaani põue täitis iseäraline kartlik, umbusklik rõõm selle esimese kordaläinud ettevõtte üle, misjuures ta ise täielikult tegev oli olnud. Ta pani ka ree ja vähese väärtusega hobuseriistad pisikese raha eest minema ja pühkis siis müügipaigalt minema kui tuul. Raha hoidis taskus tugevasti pihu sees ega julgenud silmi naljalt kuhugi külge lüüa. Teda erutas veider ebamäärane hirm, nagu tuldaks kaubast taganema, nagu tahetaks ta käest raha jälle ära võtta. Pooljoostes rühkis mees edasi, aru pidamata, kuhu poole. Kõige ennemini oleks ta jalamaid koju tagasi hakanud vehkima.

Hans aga jooksis talle järele ja võttis ta kinni.

«Kurat, sa pulkad ju nagu hobusevaras,» ütles ta naerdes. «Või tahad liigud tegemata jätta? Miks sa, loll, jätsid valitseja käest liiguraha nõudmata?»

Jaan tõmbas sügavasti hinge tagasi. Tal oli häbi oma pagemisest, häbi ka, et ta sel poisilikul hirmu-rõõmu tuhinal oli harilikud liigud tõesti unustanud,

milleks talle valitseja vähemalt neli-viiskümmend kopikat oleks pidanud andma, kui ta just talumehega kõrtsi jooma ei tahtnud minna.

«Esimene asi,» vabandas ennast Jaan, «aga seda paremad liigud võime ju nüüd kahekesi juua... Olid mulle ju mehiselt abiks — aitäh!»

«Seda ma arvan,» naeris Hans sõbralikult teise piha ümbert kinni hakates, «sa olid ju kohmetu nagu tütarlaps ja hambad vist plagisesid sul suus... Arvasin juba, et minestad hobuse jalgu ära.»

Nad purjutasid mitu tundi laadatrahteris. Mutsul oli seal paar sõpra, keda ta ka lauda kutsus. Jaan ei olnud rahaga kitsi — tal ju seda nüüd oli! Tellis ja maksis siis järjest ning seltsimehed kallistasid teda selle eest. Viimaks laenas veel Hansule viis rubla.

Ent salakipitus — siit kohast ja üldse siinselt alalt võimalikult pea eemale pääseda ei lahkunud tast joogilauaski. Õhtu eel tegi ta minekut ega hoolinud enam sõprade kinnipidamisest. Kui ta oli taskud saia ning suitsukaladega kiiresti täitnud ja emale ning lastele ka pisut meehead ostnud, hakkas ta jala minema, teel hea sõna või raha eest küüti lootes. Seltsimehed jäid tal veel teiseks päevaks laadale. Kui Jaan õieti oli märganud, siis olid mõlemad uued, nagu Hans Mutsugi, linnamehed, kes laadale midagi ei toonud, vaid kes siit midagi tahtsid viia. Sularaha peale ütlesid nad endid kõige himukamad olevat. Üks neist irvitas Jaanile kõrva, et kõrtsi taga puhkavat juba nii mõnigi tühi tengelpung.

Jaan tõttas varsti jõudsal sammul kodu poole.

Nüüd, kus kõik ohud möödab, kus suur saak õnnelikult käes ja varjul, tundis ta otse lapselikku võidurõõmu. Esimest korda elus oli tal nii palju raha kaukas. Küll ei olnud kõik tema oma — ta teadis, et ta kaks või kolmgi osa summast ära pidi andma, aga kas ei seisnud nüüd tee tema ees lahti, kuidas suuremaid noose omandada, antud puhul ainuüksi ja iseenele! Kas tal tarvitses edaspidi minna teiste hobuseid vähese vahekasu eest müüma, teisi teenida, kus ta ise võis peremees olla ja terve saagi taskusse pista? Talle tulid meelde ta hilised sonimised suurte summade saamisest. Ta teadis nüüd, mis tal oli teha ja kuidas seda teha. Eesmärk ja rada, mida ta oli otsinud, seisid praegu nagu päikese paistel ta ees. Muudkui ole mees, Jaan, ja ära viida aega, ära kohku, ära kõhele! Julge päralt on maailm. Ära löö mõtlema ega kahtlema, ära muu peale mõtle kui saagi peale ja kui väga sul seda tarvis on.

Jaan tundis otse narrikat õnne taskus peituvast suurest rahasummast. Kui nägijaid ei olnud, tõmbas ta paberipatsaku välja, soris seda, vaatles iga lehte, luges summa ikka ja ikka jälle üle. Ta silmad läikisid ja näpud värisesid rõõmust...

Ta hakkas oma tuleviku üle uuesti aru pidama. See siin oli ainult *ühe* hobuse raha. Kaks hobust teeks juba poole suurema arvu välja — päris kamalutäie. Kui need kaks sinu, üksnes sinu oleksid — kae, siis oleks ka see terve suur summa üksnes sinu! Kolmest hobusest aga saaks juba kaugelt peale kaheksa rubla! Peale kaheksa rubla... Mida ei võiks kaheksa rublaga juba peale hakata! Elukoha- ja peatoidusemure oleks korruga möödab. Aga veel enam: raha upitab

inimest seisuselt. Kas oleks sul vaja kauemini saunikuks, pobuliks, teiste armu-, tuju- ja käsualuseks jääda? Ei sinna poolegi! Sa võiksid ise peremeheks, väikese renditalu peremeheks tõusta; mis puudub, selle laenab sulle igäiks heameelega juurde, sest kellel midagi juba on, sellele ei keelata enam lisa. Aga sa võid ka linna asuda ja seal mõne poekese või joogikoha avada. Ühel kui teisel viisil ikka enam kui sihuke hall Lehtsoo pops, säärane nälarott, kelle peale igamees on harjunud põlguse või kõrgi kaastundega ülevalt alla vaatama.

Rahaga sajab sulle ka kõik muu rüppe, mida iganes veel ihaldad ja himustad. Näiteks Anni. Kui sul Virgu vanamehele midagi on näidata; kui sa ta ette võid astuda kui mees, kellel on pakkuda, ja mitte üksnes paluda; kui mees, kes võib nõuda, ja mitte ainult nuruda; kui mees, kes naist kui mitte ei tõsta, siis ka mitte senise seisuse alla ei alanda, — kas peaks Virgu Andres siis veel kaua vastu tõrkuma, kui tütar ise kindlaks jääb? Silmakirjaks võiks ju ka tema jüngriks, «valguse lapseks», «ärgeanud hingeks» koolduda. Ja Anni kaasavara, see paneks su tulevikule alles kindla põhja alla...

Kui küsitakse: kust raha said? Noh, ega teda vaja ole nii kohe näidata: koli enne uude kohta, näiteks linna; ela seal mõni aeg ja tee siis ilus jutt välja, kuidas raha said. Raha saadakse ju sajal ja tuhandel viisil: päritakse sugulastelt, laenatakse headelt inimestelt, mõni juhuslik ettevõtte õnnestub hästi ja nõnda edasi.

Jaan arvestas suuri ja ikka suuremaid summasid. Ta rohkendas müüdavate hobuste arvu, ta unistas muudest veel rasvasematest saakidest. Ta julgustas ning ergutas enda nii suurde õhinasse, et ta oma kujutlusi ise kindlasti hakkas uskuma. Ta ujus oma mõttes kõiksuguse õnne ja külluse sees. Joodud alkohol aitas ta aju elustada, jõudsamale, luhtavamale tegevusele peibutada.

Ta astus peaaegu igasse kõrtsi, mis talle teel ette juhtus, südilt sisse, püüdes oma rõõmsat tuju, oma ettevõttemihu ja teojulgust alal hoida, ei, veel kõrgemale kruvida. Aga peaaegu rohkem nalja kui joomine ise tegi talle jookide maksmine taskus pakitsevast suurest summast ja õnn sest närusest kerjusetundmusest vaba olla, mis paneb vaese popsikese südame iga kord mures tusklema, kui ta paari kopikat peab välja andma. Kui lõbus oli ta meelest kõrtsmikule viie- või kümnerublast üle leti hooletult sõrgu ulatada ja mitu tükki rublaseid ning peotäit peent raha tagasi võtta — nagu mees, nagu täismees kunagi! Ja seejuures taskus ikka veel küllalt — mitu ja mitukümmend rubla!...

Õhtu eel jõudis Jaan ühe maantee kõrtsi juurde, mis asetses metsa lähedal ja mitme risttee kohal. Ta oli juba kaunisti saanud ja tundis liikmeis seda ülejõudu, seda paljundatud vahvust ning kangust, mille soetab maitstud alkohol. Jaan tajus ennast kohasena ja ettevalmistatuna midagi korda saatma. Ta ei teadnud ainult veel, mida.

Kõrtsi ees, lasila küljes kinni, seisis mitu hobust. Pimedus oli juba kaunis tihe. Kõrtsist kajas jutu- ja naerusumin. Suits ja aur nilpasid pika keelena uksest välja tõmmuhalli taeva poole. Jaan oli sisseastumisel. Ta jäi madala trepikese kiviastmele seisatama, teadmata õieti, milleks.

Vaatas ringi. Silmitses hobuseid. Nad seisisid kõrvuti reas, sõid krõmpsuvate hammastega või tukkusid laskunud peadega. Ainustki inimest ei olnud väljas näha: ilm oli külm, kõrts soe. Nad tulid kõik vist laadalt ja olid enam või vähem joobnud. Kõrtsist kostev kidakeelne möga, mille sekka taoti käis kriiskavaid raidutusi, andis sellest tunnistust.

Jaani südamest löikas kuum vool läbi. Ta hakkas ühe käega uksepiidast kinni, teise surus vastu valutavat rinda. Pööritus kadus aga ruttu ja pea hakkas kiiresti töötama.

Jaan heitis kõrtsi irvakilolevast uksest luurava pilgu sisse. Seal seisis või istus salk mehi, klaasid käisid käest kätte, elav jama ühendas üht ühega, teist teisega.

Jaan astus tagasi — astmetelt alla... Hobuste juures ei olnud tõesti ainust hinge. Nende seas oli kronusid, aga ka kaks või kolm head looma... Näiteks kohe see esimene siin. Tubli kõrb!...

Jaan piilus kõrtsi valgustatud, aga ähmast peaaegu läbipaistmatu akna poole, kuna ta mõne kärke sammuga võõrale kõrvile lähenes... Ta tahtis vaid niisama vaadata, kas ta ka lasila küljes korralikult kinni on... Üsna lähedalt astus aga jälle tagasi. Ta meelest oli, kui kräunuks kõrtsi uks... Ta kuulatas... Vist oli ta eksinud... Kedagi ei tulnud.

Ta nihkus hobusele jälle lähemale. Sirutas käe puu ümber sõlmitud ohjade poole — tõmbas käe tagasi — sirutas ta uuesti välja... Nüüd puutusid ta sõrmeotsad ohje... Ta vahtis kumava akna poole, ehmus, taganes... Ta meelest oli, kui vahiks keegi aknast. Ta eksis vist: olid kõrtsiliste paljad varjud...

Jaan läks uuesti kõrtsi ukse taha, puges praakil seisva ukse kõrvale nurka ja vaatles kõrtsilisi. Ei, neist polnud nähtavasti kellelgi nõu praegu välja astuda. Nad vaidlesid ninapidi koos, hoidsid üksteise ümbert kinni — kõik tagaotsas, leti ümber.

Jaan astus kiiresti ning kindlal sammul rammusa kõrvi juurde tagasi. Loomal oli vist janu, sest ta õhutas himukalt lähenejale vastu. Jaan pistis käe otsustuskindlalt sõlme külge ja hakkas seda lõdvendama. Ta süda peksis lõhkemiseni, pähe tungiv veri muutis videviku ta silmade ees korruga veripunaseks. Ta värisevad näpud nabisid kärmesti, huupi, ta tundis, kuidas sõlm lõdvenes, kuidas ta lagunes, kuidas ohjad kukkusid ripakile. Jaan kummardus nende järele, ehmus aga järsku, nõksatas tagasi ja jäi hobuse varju lidusse...

Eksitaja tuli! Ta tuli aga teisest küljest, kui Jaan oli oletanud. Rehealuse uks kräuksatas ja must inimesekogu astus välja... Jaan tegi lasila juures tegemist, seejuures vaarudes, nagu oleks ta joobnud. Pikkamisi hakkas siis hobusest kaugemale pugema, ikka kaugemale, kuni ta jälle kõrtsi uksele seisis...

Rehealuselt tulnud mees aga ei pannud teda nähtavasti tähelegi. Ta ei olnud kõrvi omanik, vaid astus teise ree juurde, kus ta midagi sättis ja sebis, et siis jälle rehealuse kaudu kaduda.

Jaani meel oli eksitamisest veidi kainenenu. Ta hakkas ettevõtte üle uuesti järele mõtlema. Talle tuli üks raskus meelde, mille ta seni tähele panemata oli unustanud.

Kõrtsi ees on hobuseid pool tosinat. Omanikud näivad olevat ühe ääre mehed, vähemalt on nad üksteisega tuttavad. Kui need mehed kõigi oma hobustega varast hakkavad taga ajama, siis ei päästa teda paljud teeharud, lähedal olev mets ega mingi muu hea asjaseis — nad võtavad ta kinni... Palav hoog käis Jaani kehast üle selle peale mõeldes. Ta sai aru, et ta oli ülikardetava ettevõtte ees seisnud, et ta oli mõtlematult tahtnud tööle hakata. Ta tänas õnne, et eksitaja parajal pilgul oli ilmunud, ning võttis nõuks teinekord ettevaatlikum olla...

Ta oli veel kahevahel, kas kõrtsi sisse astuda või edasi minna; siis aga peatus trahteri ees üks saan, mille peal istusid vanaldane mees ja naine. Nad kobisid maha ja naine ütles hobust kinni siduvale mehele:

«Pista ka kaubad istme alla varjule, enne kui tuled.»

Ise astus ees sooja kõrtsi ja mees, kui see hobuse sai kinni pannud, tüüris talle järele. Jaan oli hoone otsa, nurga taha varjule astunud — ei teadnud isegi õieti, mispärast. Nõnda ei näinud teda kõrtsiminejad.

Tema meel oli muide pisut kibe katkijäänud katse üle, kuna ta ometi otse vastuseisematut tungi tundis midagi ära teha, ükskõik, mida.

Ta astus, kui abielupaar oli kadunud, nurga tagant ruttu jälle välja, sammus otsekohe juurdetulnud saani poole, pistis käe istmekoti alla heinte sisse ja tõmbas sealt kähku välja, mis talle just pihku puutus. Siis pani metsa poole jooksu...

Ta jooksis, mis jalad kandsid. Ei söandanud tagasi vaadata ega kuulatada — ikka edasi! Komps, mis tal käes oli, ei takistanud teda palju — see oli kerge. Jaan jooksis nii, et higi tal varsti palgeid mööda veeres ja hing keele peal oli. Ta lõõtsutamise, ta jalgade kobin lume sees kostis kajana metsast, mille vahele ta oli jõudnud. Ta valis teelahkmel huupi ühe haru, mis sügavamale metsa sisse viis, ja muutis jooksu alles siis käiguks, kui ta enam hinge tagasi ei saanud ning valusad pisted talle külgedesse tekkisid.

Ta oli enda arvates ka juba pääsenud. Õhtu oli pime ja mets veel pimedam. Kuigi järele sõideti — siin võis iga puu ja põõsa tagant julget peitu leida.

Alles nüüd sai ta mahti oma saaki katsele ja vaatele võtta: paar uusi saapaid vana lõhkise sitsrāti sees... Näe õnne — saapaid sul just vaja, mõtles ise. Ta vahtis neid ja proovis neid käega... Head nahad, puhas töö, otsustas ta siis, niipalju kui ta pimedas võis aru saada.

Ta võttis mütsi peast ja pühkis higi põskedelt. Süda peksis tal kuuldavalt, jalad värisesid... Kui ta vähe oli hinganud, hakkas uuesti jooksuma. Tihti vahtis kuulatades tagasi. Ei kõppu kuskil! Kes teab, kui kaua vanamees ja eit endid trahteris soendavad, kes teab, kas panevad saabaste puudumist tähelegi... Jaan sai julgemaks ja hakkas jälle sammu kõndima.

Päris üleannetuse pärast, ainult katseks oli ta teo ära teinud. Kõdi oli ilmvõitmatu suur olnud. Ja näe — õnneks läks! Kui õieti peale hakatakse, miks ei peaks õnneks minema! Teine kord jälle nii. Väle ja ettevaatlik pead olema!

Kui ta metsast mõne aja pärast lagedale jõudis, nägi ta otsesihti eespool tee veerel tuuleveskit vidus mustavat. Seda veskit ta tundis — laadale sõites oli ta temast möödunud. Nii oli ta siis päris õigel teel. Kõik oli hästi läinud. Veski järel pidi varsti Muru kõrts tulema. Tuligi.

Kõrtsi ligemal, kuhu jälle paar teed kokku jooksis, sõitis Jaanist mõnigi mööda — vist suuremalt jaolt taas laadalised. Ükski ei peatunud ega pärinud. Kõrtsiesisel seisis mitu norutavat hobust. Jaan sidus saabastele veel oma kaelaräti, mille ta vana salli alt välja kiskus, ümber ja astus kõrtsi sisse.

Siin jõi ta pudeli õlut ja hakkas külameestelt küsima, kas neist keegi tema teed ei sõida ja teda tükikest maad edasi ei tahaks viia. Niisugune hobusemees, kes teda umbes viisteistkümmend versta võis kodu poole küütida, leiduski pea. Jaan ei olnud kitsi. Ta ostis taadile viina ja õlut, niipalju kui see himustas, ning varsti oldi teel.

Jaan jõudis varaseks hommikutunniks oma valla piiridesse. Taludes vilkusid siin ja seal tuled: inimesed olid magamast tõusmas. Tee viis Jaani Virgu talust mööda, mis paiknes suure tänava ääres.

Ka Virgu pere ühest aknast paistis tulekuma.

Jaan tundis seda akent.

Juba tahtis ta kiirel sammul talust mööduda, et teda keegi ei näeks, kuid järsku jäi seisatama, nagu salajasel sunnil.

Ruum, mille akna taga lamp põles, oli see kamber, kus Virgu talu tütreid magasid ja elasid. Nüüd muidugi, kus Mari mehele oli läinud, elutses vist Anni ükski selles viisakas, puhtas, Jaanile nii tuttavas ruumikeses, mille aken oli põldude pool maja otsas.

Ruutude taga, mida pooleldi valge eesriie kattis, nägi Jaan inimese varju liikuvat. Tõrkumisi, ent siiski nagu sisemisel paratamatul kutsel lähenes noormees valgustatud aknale, millest üle madala aia ja eesriide vahelt kaunis hästi võis sisse vaadata. Ainust pilku tahtis ta armukese tuppa heita, üksnes tema varju eemalt näha. Korraga tundis ta ärarääkimata suurt tarvidust end tema lähedal tunda; ta südamesse uhkas kuumal hool sügav, ülevoolav õrnus, segatud haledusega.

Anni seisiski akna lähedal ja kammis ruttamisi pead. Oli ta ju nüüd Virgu perenaine, kelle hoolet seisis terve suur majatalitus, ning pidi siis varakult platsis olema. Paksult ja läikivalt voolasid pehmed ruuged juuksed ta paljastatud valget kaela, pihta ja õlgu mööda alla. Kumendav lõuendsärk varjas vaid poolest saadik ta küllaldast kujukat rinda.

Jaani meelest on ta näol nii kurb ilme. Ta suured tõsised silmad vahivad mõtlikult tühja õhku. Masinlikult käib ta valge ümmargune käsivars kammi hoidva käega üles ja alla. Ta rind tõuseb korraks nähtavalt, nagu ohkaks ta sügavasti. Ja nüüd peatub käsi ja langeb lõdvalt maha. Siis aga tõusevad

mõlemad käed korraga ristis üles ja katavad nägu. Ta pea on norus, ta juuksed läigivad tumekuldselt; nõnda seisab ta tulekumal tüki aega liikumata paigal — nagu palvetades...

Palvetades? Kelle eest?

Kauemini ei püsi Jaan vahtida. Ta pistab jooksu. Ja kisub oma räti kaenlas kantava kompsu ümbert ning viskab varastatud saapad tänavale maha... Juba tahab ka rahapakki taskust tõmmata ja saabastele järele visata, aga seal tuleb talle meelde, et see ei ole ju tema oma...

Lõõtsutades jõuab koju.

Haige ema avab talle.

«Issand jumal, pojake, — kuhu sa ometi nii kauaks jääd?»

Jaan ei lausu sõnagi. Ta viskab mütsi peast, kuue seljast ja langeb nuuksudes kummuli oma koiku peale, mille kõva, kareda põhupadja sisse ta oma nutvad silmad peidab...

13

Paastukuu lõpul ühel ööl tehti Piivamäe vallas ülijulge vargustöö ära.

Aleksander Toots kirjutas sellest ajalehes lähemalt. Nimetatud vallas elas kahe suure, ühendatud talu omanik Juhan Leek, kellel olid maantee ääres veel kivist tuuleveski ja pood. Teda tunti kui rikast meest kogu kihelkonnas; varastel näis aga peale selle veel teada olevat, et temal tol ajal parajasti oli suurem summa sularaha kodus, mis ta paar päeva hiljem oli tahtnud linna viia. Ühtlasi oli kurjategijail, nagu võis eeldada, selgesti välja nuhitud, et peremees abikaasa, tütre ja enda juures elava tädiga tähendatud ööl kodust ära oli, nimelt naabervallas mölder Seibergi pulmas.

Juhan Leegi veski ja pood ei olnud teistest peredest sugugi väga lahus, pealegi, nagu öeldud, suure maantee ääres. Ja et ööd ka enam nii pikad ning pimedad ei olnud, siis pidi röövlite julgust, millega nad maja ja poe kallale olid tükkinud, seda enam imeks pandama. Kahtlaseks jäi, kas neil ka teada oli olnud, et kaupmees ustavad majahoidjad oli koju jätnud: vana truu sulase ja elatanud tüdruku, perenaise õe. Kui nad seda olid teadnud, siis arvasid nad neid kas magavat, või nad tulid ettevõtetud nõuga koduhoidjaist hoolimata oma tegu korda saata, nimelt vägivallaga. Sulane Mart ja tüdruk Juula tehti vangideks, nende käed ja jalad seoti kinni, suhu topiti rätikud. Vargad olid mitu lukku suure osavusega lahti muukinud, enne kui nad poodi ja peremehe eluruumidesse kapi kallale jõudsid, millest nad ligi viissada rubla raha ära viisid peale poelaadikust leitud väiksema summa ning mitmesuguste kaupade.

Asjakäik oli Aleksander Tootsi ustavat ja väga üksikasjalist kirjeldust mööda järgmine:

Kell võis pool üks öösel olla, kui Mart peretoas ja Juula poe kõrval olevas pererahva kambris magama heitsid. Et just pühapäev oli ja kohalik lauluselts perekonnaõhtut tantsuga pidas, siis olid kõik nooremad teenijad seal lusti löömas.

Juula silmad on napilt poole tunni eest kinni läinud, kui imelik nakitsemine ja kõpitsemine ta unest äratab. Esiotsa ei saa ta aru, kust see tuleb. Kuulatab ja kuulatab. Mõtleb juba, et marutuul väljas värvavat või mõnd ust võngutab, ning tahab uuesti magama jääda; korruga käib valjem kahk, otsekui raksatus ja nagu raua kõlin, mis tüdrukule selgeks teeb, et asjad ei ole enam õiged. Ta tõuseb üles, astub peretuppa ja äratab Mardi magusast unest. See tõrgub esmalt vastu ja ütleb, et Juula paljast und näinud; viimaks tuleb siiski kambrisse kuulatama.

Nad jäävad seisatama ukse juurde, mis lähemast pisukesest elukambrist poodi viib ja millel on väike ümmargune vaateruut sees. Pood on pime, aga seest on kobinat selgesti kuulda. Ühtlasi katsutakse kambriukse linki, ja kui uks tuntakse lukus olevat, tõugatakse tugevasti tema vastu. Nüüd on selge, et vargad on poes. Mart ja Juula on ehmatusest keeletud. Nad seisavad ja vahivad lahtise suuga teineteisele otsa. Poes sähvatab korruga tuligi põlema. Mõlemad vahvad

koduhoidjad ei liigu paigast. Ukse kallal, mille võti on kambri seespool, töötatakse vägivaldselt edasi. Lukus krigiseb puuriv muukraud, nüüd kangutatakse, ja nüüd — enne veel kui Mart ja Juula saavad karjatada — pahvatab uks lahti.

Nüüd alles pääsevad koduhoidjate keelepaelad lahti; nad hakkavad appi karjuma ja püüavad, kui nad mitut võõrast meest näevad, plagama panna. Kuid raudsed käed haaravad neist kinni, vajutavad nad põrandale maha, topivad neile rätid suhu ja seovad nende käed ja jalad köidikutega kokku. Küll rabelevad mõlemad surmahirmul vastu, iseäranis perenaise õde siputab nudrelt ja hammustab sidujad kätte, aga vastased on tugevad ja neid on mitu.

Nüüd on kelmidel vaba põli poes ja eluruumides. Nad tegutsevad ruttu, vagusi ja nii vabalt ning teadlikult, nagu oleksid maja seesmised ruumid neile täiesti tuttavad. Neid on neli või viis meest. Peen vahaküünal, mis neile valgust annab, põleb liiga viduselt, kui et seotud majalised selgemini nende nägusid võiksid näha, mis pealegi tahmaga kriimuks on määratud. Vangide juures seisab kordamisi üks ja teine vahis.

Nad pärivad, kus on peremehe sularaha, ja ähvardavad, kui seda ei öeldavat või õigust ei öeldavat, vaeseid vange surmaga. Et nad saaksid kõnelda, võetakse neil nartsud nii kauaks suust, kuna neid iga valjema häälotsuse eest lubatakse külmaks teha. Esimene, kes surma kartusel röövlite nõuet täidab, on kaupmehe nadu. Ta näitab käega suure, kahe poolega uue lepapuust kapi pole, mille võtmed on peremehel kaasas. Aga mis aitab kapi tugevus või luku headus, kui palju kindlamad ukсед pole kurjategijate abiriistadele vastu pidanud! Kapp murtakse üks-kaks-kolm lahti ja häbematu sorimine ning puistamine algab tema sees oleva kraamiga, kuna otsitud rahapakk suure taskuraamatu vahel kelmidele viimaks pihku satub.

Nad müraavad poes veel mõni aeg tööd teha; kambrisse on selgesti kuulda, kuidas nad ronivad, asju viskavad, riuleid tühjendavad ja kaupu kannavad. Nad ei lausu üksteisele sõnagi, tummalt mõistavad nad üksteist. Osavasti, väledasti, nagu ammu harjutatud kava järgi toimetavad nad kõik.

Siis on nad järsku nagu maa alla kadunud. Mõlemad vangid vingerdavad teineteise kõrval ägades põrandal. Vargad on välised ukсед lahti jätnud, nii et külm tuul ruumidest vabalt läbi tõmbab ja ööriides olevad seotud lõdisema paneb.

Kauase meeleheitliku pingutuse järel läheb Mardil viimaks korda köidikuid seevõrra lõdvendada, et ta oma teise käe vabaks saab. Sellega kisub ta endal tomбу suust ja päästab aegamööda vallale teisedki liikmed, mille sisse nõõrid sügavad punased jutid on lõiganud. Ta vabastab siis ka hirmust poolnõdrameelse vanapiiga. Ja nüüd — kaks tundi hiljem — hakkavad mõlemad nagu ühest suust uuesti appi karjuma...

Külást küll keegi appi ei tule, aga mõlemad poisid tüdrukutega jõuavad vaheajal koju. Jubedat lugu kuulates ei tule juhmidel aga meelde varmalt vargaid taga ajama minna, vaid nad arutavad enne, lõbusaid hirmujudinaid tundes, pikalt

ja laialt neile nii huvitavat juhtumust. Vaadeldakse ja imetsetakse lahtimurtud uksi, tühjendatud ja segiloobitud kaubariiuleid poes ning avatud kappi kambris. Nad täidavad maja suure äreva vadiga. Juula nutab ning karjub valjusti ja vehkleb kätega. Mart kokutab ja on pooltotter. Vist kõpitseb poistel argpüksus põues, sest üsna tõrksalt täidavad nad viimaks Juula ahastuslikku käsku hobune ruttu ree ette rakendada, külast abi paluda ja kurjategijaid otsima kihutada. Pererahvale saadetakse lõpuks noorem tüdruk jala järele. Tal on pulmamajani ligi kümme versta käia.

Vargad aga on kadunud nagu tina tuhka. Vähemat kui jälge ei ole neist jäänud. Et vihmakas sulailm teed kiilasjääle on võtnud, siis ei selgu mingist märgist sedagi, kas on kurjategijad jalgsi või hobusega olnud. Poe juurest ja lähedalt läheb teeharusid igasse külge. Taga-ajajaid peaks siis õige palju olema, et igasse harru otsima minna. Enne aga kui jõutakse külarahvast ja vallaametnikke magusast unest äratada ja appitulekule virgutada, on jälle hulk aega kulunud — varastele õnneks. Alles hommiku eel algab jaht. Peremees ise jõuab alles lõunaks koju, sest hirmunud tüdruk on meelega või kogemata teelt kõrvale eksinud, nii et ta oma Hiiobi-teatega alles keskhommikuks pulmamajasse saabub.

Kõik vaev jäi aga nii esimesel kui ka lähematel otsimispäevadel paraku asjatuks, ehk küll politsei, nagu kuritöö suurus nõudis, agarasti tegevusel oli, eriti Piivamäe piirkonnas. Lahtimurtud ukсед, pood, kogu maja uuriti hoolega läbi, et varastest jälgimisele juhatavaid märke leida, aga peale köidikute, millega röövlid sulase ja tüdruku olid kinni sidunud, ei olnud neist midagi muud järele jäänud. Mardi ja Juula kirjeldused meestest ja tervest loost olid esiotsa ka üsna segased ja kõnelesid üksteisele vastu; mida üks tõendas, seda teine õiendas, nii et politsei mingit toekamat käepidet ei saanud. Kaupmehe koduhoidjate tunnistustest ei selgunud kindlamalt sedagi, kas vargaid oli neli või viis meest olnud või koguni kolm. Mart ütles «mitu», Juula — «neli või viis». Kuid kahe kelmi kohta läksid nende hilisemad kirjeldused kaunisti ühte, nii et politsei aluse leidis neid otsima hakata. Kuna need mehed juba muidugi ümberkaudse rahva silmis kahtlased olid, pealegi varguse pärast enamalt karistatud, siis ei üllatanud kedagi, kui Kohi-Kaarel ja Kõverkaela-Juku — õigete nimedega Kaarel Lind ja Juhan Melberg — ühel päeval kaunis kauase otsimise järel kuskilt kõrtsist kinni võeti ja ülekuulamise alla heideti.

Et neil kummalgi kindlamat, elukohta ei olnud, siis peeti neis kõrtsides ja peredes, kõigepealt popsisaunades, kus nad kestmalt olid peatunud või sagedamini öökorteris olnud, järgemööda läbiotsimisi. Varastatud kraamist ega rahast ei tulnud aga midagi nähtavale, meeste eneste juurest olid ka ainult mõned rublakesed leitud. Varguse-ööl olnud nad, nagu mõlemad ühest suust tunnistasid, linnateel. Inimesi, kes neid tol ööl näinud, ei teadnud nad nimetada. Selgeks sai aga, et nad õhtupoolikul enne kuritöö toimumist Lehtsoo kõrtsis kahe tundmatu mehega olid purjutanud. Kes need mehed olid olnud, seda ei saanud politsei välja. Kaarel ja Juhan väitsid, et nad nendega kogemata kokku

juhtunud, jutusse sattunud ja siis koos joonud, ning kõrtsmik tunnistas, et küsitavad mehed olnud temalegi võõrad.

See tume täpp jäi siis jälgida ja juurelda. Kui Kaarel Lind ja Juhan Melberg kohtu-uuri kätte linna olid läkitatud, kestis politsei uurimine ligidalt ja kaugemal nende tundmatute seltsimeeste järele edasi.

Väljaotsa Jaanil oli kartmiseks asja küllalt, et ka teda võidaks ülekuulata sekka tõmmata. Oli teda ju viimasel ajal nii mõndagi korda vangistatud meestega sõbralikult koos nähtud viibivat — asjaolu, mille salgamine midagi ei oleks aidanud.

Jaani kartus läks ka varsti täide.

Ühel päeval ilmus maakonna-ülema kohalik noorem abiline kordniku ja tarvilike valla-ametnikkudega Väljaotsa sauna. Ta oli hiljuti ametisse saanud agar mees, kes nooruse ja ametivärskuse esimese õhinaga oma ringkonda valitses ja suuremate kuritööde uurimist ise armastas algatada ning juhatada. Tema kaaslaste seas läikis ka Lehtsoo vallavanema lihav-punane ja lage nägu.

Kai ehmus kangeks, kui korraga salk ametlikke inimesi ta madalasse ning kitsasse hurtsikusse astus. Ta pilk püsis esiti Virgu Andrese tüsedal ninal, siis kõrge politseiametniku hiilgavail nõõpidel ja ta suu tegi hääletuid ning abituid liigutusi. Jaan aga seisis peaaegu niisama tardunult tillukeses kambris, käsi põse vastu vajutatud. Paari minuti eest oli ta toa-aknast välja vahtinud, siis ruttu kambrisse astunud, aga ilma emale ütlemata, et ta lähenejaid oleks näinud. Kuid Jaan virgus kähku ja astus nüüd kahkja, aga rahuliku näoga esile.

«Kus oli su poeg ülemineva pühapäeva ööl?» kopsas maakonna-ülema abiline järsu küsimusega saunaemale pähe.

Eideke oli veel keeletu. Ta ei saanud tükil ajal sõna suust. «Issand jumal — ei mina tea,» kogeles ta viimaks.

«Sa ei tea?... Kodus teda siis ei olnud?»

Kaie nõutu pilk lendas poja poole.

«Kodus olin,» tähendas Jaan.

«Sina vastad siis, kui ma sinult midagi küsin,» hüüdis ametnik validalt vahele ja astus eidele lähemale, nii et ta teda silmaga täiesti võis vallata.

«Su poeg ei olnud siis mitte kodus, — kus ta oli?»

«Ta oli kodus,» vastas Kai.

«Sa valetad!»

«Ei valeta, aulik kohus.»

«Sa ei mäleta vahest, — tuleta meelde!»

Kai kinnitas, et Jaan terve öö kodus olnud, ta mäletavat seda nüüd selgesti. Värises ise nagu haavaleht, aga ta tõendus sai ikka kindlamaks, ikka visamaks, nii et ametnik selle küsimuse kõrvale jättis.

Ta astus äkitselt Jaani juurde ja kahmas ta parema käe pihku, mille põial ja päkk olid nartsuga seotud.

«Mis su käel viga on?»

«Koer hammustas.»

«Tee lahti!»

Jaan võttis käe ümbert sideme. Päka küljes tuli ümarik, kaunis lai, aga mitte just sügav haav nähtavale, mis oli juba paranemisel.

«Kunas koer sind hammustas?»

«Ülemineval laupäeval.»

«Missugune koer?»

«Lutsu Jaagu suur koer.»

«Kuidas see tuli?»

Jaan seletas, et ta õhtul pimedas tähendatud perest mööda läinud ning kallaletikkuvat tigatedat koera, teda tagasi tõrjudes, jalaga löönud. Seepeale saanud vihane loom tema paremast käest kinni nähvata.

Ülekuulaja poolt esitatud küsimuse peale, kas Lutsu koer kui tige külgetikkuja tuttav olewat, pidid vallaametnikud möönma, et lugu küll nii olewat, iseäranis kui Sulit — nõnda on koera nimi — ässitatavat, hakkavat ta varsti külge. Seda olewat mõnda korda ennemalgi ette tulnud.

«Kus sa sel õhtul käisid, kui koer sind hammustas?»

Jaan ei kostnud kohe. «Niisama väljas,» ütles siis.

«Kuidas niisama?... Kas sul mingit asja ei olnud?»

«Ei olnud.»

«Soo! See on aga imelik.»

«Mul oli peavalu,» lisas Jaan juurde, «käisin muidu meelt jahutamas.»

«Mis ajal see oli?»

«Ma ei mäleta enam... Pime oli juba, seda tean.»

«Kas sa siis Lutsu talusse sisse läksid ja ütlesid, et koer sind hammustas?»

«Ei.»

«Miks mitte?»

«Mis see oleks aidanud?»

«Aga kas sa ei tahtnud haava lasta kinni siduda?»

«Arvasin, et pole suurem asi... lasksin kodu kinni siduda.»

«Kas sina haava kinni sidusid?» pööras ametnik oma puurivad silmad jälle ema poole.

«Mina jah, kõrge kohus, mina ise!»

«Kunas see oli?»

«Püh- — mitte! — laupäeva öösel.»

«Öösel? Su poeg ütles õhtul.»

«Auväärt kohus, ma ei mäleta enam hästi; mul on nii segane, piinatud pea, ma ei mäleta eilsetki päeva enam... öösel või ükspuha — ma tean aga, et pime oli ja et ma haava nartsuga kinni sidusin.»

«Teie valetate mõlemad!» hüüdis noor ülekuulaja järsult ja karedalt. «Ma tean juba kõik — pange seda tähele!... Ma võin sulle, Jaan Vapper, öelda, kuidas ja kunas sa oma haava said: kaupmees Leegi tüdruk Juula hammustas sind käest, kui sa oma seltsimeestega teda sidusid! Jaan Vapper, sa olid ülemineva

pühapäeva, 24. märtsi ööl Piivamäel kaupmees Leegi poes ja elukorteris röövimas!»

Kaiesse mõjusid need sõnad nagu talle pähe sadanud nuiahoovid. Totral näol, suu ammuli, vahtis ta noore ametniku otsa, röögatas siis ja langes otsekui jalust halvatu koiku servale. Jaan püsis küll kindlal seisangul ja vahtis pealekaebajale näilikult kartmata näkku, ei võinud aga parata, et veri tal palgest ja huultest tilgatumaks ära valgus.

Ta lõi haavatud käe selja taha — kas teda varjata tahtes või tuge otsides, see jäi kahtlaseks. Ta suu liikus, aga häält ei tulnud kuuldavale.

Politseiülem oli oma sõnade mõjuga rahul. Ta pöördus oma kaaslaste poole ning tähendas käega Jaani poole näidates:

«Vaadake ta nägu! Vaadake, kuidas ta väriseb!... Meie oleme õigeil jälil, nagu kohe arvasin.»

«See pole õige, ma pole kuskil röövimas käinud!» hüüdis nüüd noor pops, kõike oma rahu ja kindlust koondades, täie vihaga. «Ka ei värise ma mitte hirmu pärast, vaid mu hinge ärritab, et teie ilmsüüta inimese peale nii raske süü tõstate... Ma kaeban teie peale, ma ei jäta seda, — ma olen puhas, ma pole kuskil röövimas käinud, — ma võin selle peale vanduda, ma vannun siinsamas — —»

Jaan sattus ikka suuremasse ning vihasemasse ärevusse, nagu iseenda karjuvalt ettetoodud sõnadest süttides. Ta hääl lõi paar korda ümber, murdudes kiunumiseks, ja viimaks kähises ainult veel. Ta silmades põles ning kiiskas midagi metsikut — see oli nagu kitsikusse aetud, surma suhu vahtiva metslooma ahastuseviha.

«Jaan Vapper,» ütles ametnik tõsiselt ja manitsevalt. «Ma annan sulle heast südamest nõu nüüd kohe oma süü otsekoheselt üles tunnistada — see toob karistuse kergendust. Ma kinnitan sulle, mul on kõik teada: sinu tabatud seltsimehed tunnistasid juba üles.»

«See pole õige!» kisendas Jaan kähisevast kurgust. «Mul ei ole seltsimehi, ma pole kunagi vargil käinud — jätke mind rahule, ma olen aus inimene, minu peale ei või keegi näpuga näidata —»

«Või nii, mu pojuke,» tähendas nüüd Virgu Andres vahele, kelle suu rääkimiseks juba ammu oli liikunud, keda aga aukartus ülema ees oli tagasi hoidnud. «Või nii — sa oled aus ja puhas inimene, aga pead kõige soemat sõprust tuttavate kelmidega, Kohi-Kaarli ja Juhan Melbergiga —»

Ta oleks vist edasi rääkinud, aga maakonna-ülema abiline vaatas talle keelates otsa: mõni vildak sõna asjatundmatu suust võis kogu ülekuulamist vääratada.

«Jaan Vapper,» pöördus ametnik uuesti ülekuulatava poole, «sinu salgamine ei aita sulle midagi, sind on ülemineva pühapäeva ööl kodust väljas nähtud — seks on mul ka tunnistajad. Mis sa selle peale kostad?»

«Ma olin kodus!»

«Ja sina, Kai Vapper, — anna nüüd tõeale au! Vasta mulle veel kord, kus oli sinu poeg teatud ööl?»

Saunaeit oli juba pisut toibunud, Jaani kuni märatsemiseni südi enesekaitsmine oli vere ta soontes nähtavasti jälle liikvele ajanud. Ta kostis:

«Kõrge kohus, kui minu poeg ütleb, et ta oli kodus, siis oli ta kodus. Jaan ei valeta.»

Virgu Andres ja kümnik muhelesid pilkeliselt.

«Ma küsin sinu enese käest, kas su poeg oli kodus või väljas,» kordas ülekuulaja sisendava rõhuga.

«Ta oli kodus.»

Senine ülekuulamine oli protokollis pandud, nüüd andis politsei-ülem käsu maja läbiotsimist alustada.

Kõige suurema hoolega puistati ning pöörati kõik läbi, mis armetut kolu ja kraami leidis saunas, käsikambris, laudas ja pööningul; nuhiti ka üles, kus arvati mõnd salaugast olevat. Isegi katuse tahmased õled ja kartuliaugud võeti uurimisele. Suurt agarust näitas otsimisel iseäranis vallavanem. Ta oskas ikka uusi nurki, lõhesid ja pragusid leida, et ametnikke nende juurde juhatada. Tema suureks hämmastuseks ei tahtnud aga kõige vähematki kahtlast nähtavale tulla. See oli otse ime. Andrese nägu venis pikaks ja ikka pikemaks, ta pundunud silm vaatas ikka tusesemalt.

Majaotsimine lõppeski tagajärjeta, et midagi ei leitud, mitte kopikat rahagi, ei saunaelanikkude riietest ega nende hurtsikust.

Sellest hoolimata näis juhtiv politseinik sedavõrd süüdistavaid andmeid omavat, et ta Jaan Vapra oma vangiks seletas, käskides teda kohe vallamajasse viia.

Jaani üle oli pikaldase läbiotsimise vältel iseäralik külm, ükskõikne tuimus heitnud. Ametniku otsuse võttis ta vaikiva rahuga vastu. Vaene eit aga hakkas suure häälega karjuma. Kui poeg kordniku ja kümniku vahel saunast välja hakkas minema, haaras Kai ta käsivarrest kinni ja püüdis teda ahastaval nuuksumisel tagasi rebida.

«Sind viiakse vangi, poeg, — sind viiakse vangi!» ulgus ta. «Mis peab nüüd meist vaestest saama — lastest ja minust!... Aulik kohus, teie ei tohi minu poega vangi viia — ta on meie toitja! Meil ei ole palukest leiba kodus, ei kopikat raha — meie suure nälga...»

Nüüd tulid ka poja silma pisarad. Ta hakkas emakese kitsaste, teravate õlgade ümbert kinni ning silitas vaigistades, trööstides ta palet ja juukseid.

«Jää rahule,» ütles ta. «Ma tulen varsti tagasi... Ära lastele ütle, et mind — kinni viidi...»

Nad olid saunast juba väljas ja käänasid tänavale, mis viis vallamaja poole, aga ikka lonkas Väljaotsa Kai neile nuttes ja paludes järele, nagu lootes, et neid oli ainult usutada tahetud ja et poeg ometi jälle lahti lastakse. Alles ülemametniku kõva käsu peale jäi ta neist viimaks maha. Istus seepeale hurtsiku lävele — ja nuttis kibedasti. —

Kust vangiga mööda mindi, seal jooksid inimesed taludest ja saunadest välja väravasse ja ajasid suud-silmad uudishimulikult pärani.

«Keda seal viiakse?»

«Näe hullu — Väljaotsa Jaani!»

«Mida ta on teinud?»

«Mida muud, kui varastanud! Millest ta siis kogu talve võiski elada. Ema ja õde-vend toita, tõved järjest majas...»

«Otsas oli ta küll. Kõik ammugi müüdnud — lehmamullikas, lambatalled, seapõrsas...» «Ega tea, kus aida kallal käis?»

«Küllap kuuleme.»

Üks tüdruk hüüdis naerdes: «Küll on aga nali: äi veab väimeest puuri!»

«Jah,» naeris teine tüdruk vastu, «ja vahi, kuidas vanamehe püha nägu rõõmust hiilgab!... Vaene Anni! Mis ta süda küll peaks ütlema, kui näeb või kuuleb —»

«Miks ta ei näe — nad lähevad ju Virgult otse mööda... Kuule, jookseme neile õige järele!»

Ja mõlemad edvikud seltsisid teatud kaugusel meestesalgaga.

Nende lootus läks täide: Virgu Anni nägi, kuis Väljaotsa Jaani vangi viidi. Ta seisis otse väravas, kui mehed lähenesid, — seisis seal ja ootas. Ta ei kartnud ega häbenenud. Tema selja taha tuupisid kodused poisid ja tüdrukud ammuli sui endid rühma.

Virgu Andresel võis hea meel olla, et tütar sai vangi palelikult näha; siiski kortsutas ta kulmu ja ütles tema lähedale jõudes tõrevalt: «Noh, kas sul siis muud kohta vahtimiseks ei ole kui väravaesine! Häbene ikka ka!»

«Ma võin seista, kus tahan,» kostis aga vastane laps.

Anni olek avaldas täielikku rahu. Ta nägu oli küll kahvatu ja silmadel pisut põudne läik, aga muul viisil ei ilmutanud ta vähematki sisemist elevust. Ta pilk otsis vangi nägu. Jaan kõndis mahalöödnud silmil. Vist ei olnud ta seni tähelegi pannud, et teda praegu Virgult mööda viidi. Nüüd vaatas korraks üles, silmas talu, silmas Annit väravas — ta jalg peatus. Nende pilgud puutusid korraks kokku — Jaan varjas nägu käega ja sammus edasi...

Anni seisis väravasamba najal. Ta ei näinud ärevalt sosistavaid, üksteisele külge torkavaid külatüdrukuid, ei vist ka vangi ametlikke kaasalisigi — nii mõtetes oli ta ja nii kaugele kõigist üle vahtis ta pilk tühjusse. Kui salk oli temast möödas, tõmbas ta suure villase räti, mis tal ümber oli, koomale ning hakkas tänavat mööda sinna koosi minema, kust politseinikud olid tulnud.

Ta läks Väljaotsale.

Õnnetu eit jooksis talle väravasse vastu, surus ta mõlemad käed endale näo vastu ja niisutas neid oma pisaratega.

«Vangi — vangi,» nuuksus ta järjest, «minu poeg vangi!»

Anni viis ta käekõrval tuppa nagu lapse.

«Teilt ei leitud ju midagi,» ütles ta siis, kui ta oli Kaie saanud vähe vaigistada.

«Mitte ivakest, mitte künemustakest — ja nad viisid ta vangil!»

«Kas nad ütlesid, mispärast?»

«Kohtuhärra ütles, Jaan olevat käinud Piivamäe kaupmehe juures röövimas — meie Jaan röövimas!»

Anni väristas naeratades pead.

«Õelda ja arvata võib ju paljugi... Mida Jaan neile vastas?»

«Mida ta vastas? Eks ta vastanud, et ta kuskil pole vargil ega röövimas käinud.»

«Iseenesest mõista. — Kas neil on siis Jaani vastu tunnistusi?»

«Kohtuhärra ütles olevat. Ta ütles, Jaani olla ülemineva pühapäeva ööl väljas nähtud ja tema seltsimehed tunnistanud kõik üles.»

«Soo? Ja Jaan?»

«Jaan ütles, et ta olnud kodus, ja mina ütlesin sedasama. Ja seltsimehi tal ei olevatki, ütles Jaan.»

«Kas ta oli siis kodus?»

«Jah, vaata, laps, — seda ma õieti ei mäleta,» vastas Kai kartlikul sosinal. «Minu meelest on, kui oleks ta ülemineva pühapäeva ööl küll kodust ära olnud. Ta läks juba pärast lõunat minema; ise ütles veel, et ta ehk väga hilja koju tulevat — tee olevat pikk. Ei tea kus pidi üks popsikoht saada olema... Aga kui Jaan ise ütleb, et ta kodus olnud, siis — siis võiks ju ikkagi olla, et ma eksin.»

Anni meeliskles üürikest aega.

«Olgu, kuidas on,» ütles ta siis, «vargil ta ikkagi ei käinud. Kui ta kodus ei olnud ja seda kohtuhärrale siiski ütles, siis ta ka teadis, miks ta seda tegi. Ma arvan aga, et sinul vaeseskesel tõesti meelest on läinud, et ta kodus oli.»

Eit jutustas siis ka Jaani käehaavast ning politseiüleva imelikust arvamisest selle tekkimise kohta. Ja ometi olevat kindel, et Lutsu koer hammustanud Jaani; ta öelnud seda koju jõudes kohe, kui käe lasknud kinni siduda.

Anni jäi ka selles suhtes täiesti rahulikuks ja muretuks. Ta vaigistas ja lohutas vaest ema igal viisil. «Küll sa näed,» ütles ta peaaegu rõõmsalt, «ta tuleb varsti tagasi ja naerab nad kõik välja. Ära kurvasta ega nuta enam! Ma tunnen ju Jaani, ma tunnen teda läbi ja läbi.»

Neiu kogu toonist oli kuulda, et ta mitte teise kaastundlikuks rahustamiseks sõnu ei teinud, vaid et ta oma hea lootuse sisse ise kõikumata kindlasti uskus. Et Jaan varguses või röövimises iganes süüdlane võiks olla, see paljas mõte, paljas oletus oli ta meelest silmsi ilmvõimatu. Sääraseks kahtluseks ei olnud ta hinges Jaani kohta ruumi. Ja nõnda ei võtnud ta vaevakski asjade üle lähemalt järele mõelda ega neid arvustades jälgida. Ta võis muide küllalt tõendada, et ta Jaani tundis, läbi ja läbi tundis. Oli ta ju temaga peaaegu koos üles kasvanud, oli tal ju nii sagedasti mahti olnud tema puhtasse, ausasse südamesse pilku heita. Tal ei olnud ainustki juhtumust, ainustki sõna ega tegu Jaanist meeles, mida oleks võinud kurjaks umbrohuks nimetada tema hinge hea orase seas.

Veel kaua istus Anni kurva, kaebava saunaema juures, hoides tema kõhna kätt oma soojas pihus, ja nad rääkisid Jaanist, ainult Jaanist.

«Pane aga tähele, Jaan tuleb peagi lipsti koju,» oli veel neiu viimane sõna, kui ta lahkus.

14

Lehekuu päike piilub uudishimulike kiirtekubudega kohtusaali kõrgeist aknaist sisse. Tumedas, paksu, röske higiõhuga täidetud ruumis otsib ta hoolega helkjamaid paiku ja asju, et nende peal oma rõõmsat, kelmikat mängu pidada. Parmas kiiri paneb kullatud kohtukulli laual siretama, teine meelitab pahemal käel seisva kitsa puldi peal olevast õigeusu ristist ja kullatud kaantega piiblist sädemeid, lai juga ujub üle kohtulaua purpurse katte, teda veripunaset hõõguma pannes. Kaks pikka jämedat helgikahlu, milles tolmukübemed nagu kihulaste pered suruvad, ulatub siis veel pealtkuulajate ruumist viiliti läbi.

Ringkonnakohtu kriminaalosakond on istungeid pidamas.

Sedapuhku on vaheaeg.

Kohtupristav tungib ja tiirutab kuulamisruumis rahva seas agaralt ringi, käes hoitavast raamatust tunnistajate nimesid hüüdes ning siin-seal järele pärides, kas kaebaja ei tahaks enne kohtu algamist vastasega ära leppida. Kohtulauas ega pultide ääres ei istu kedagi. Pruunidele tugipinkidele on ritta tuubitud paks kogu uniseid, tuimanäolisi maainimesi ja salgakesed sosistavaid linnaelanikke. Halli peaga argsed talutaadid, kimarapalgelised tukkuvad külaidekesed, irvitavad kelminäod turris juukseharjastega, alatasa pläravad linnanaised, mõned peenemas riides uudishimulised — nad kõik istuvad seal higitsedes koos, näod veripunase kohtulaua, seinal säravate tsaaripiltide või kõrge kahetiivalise ukse poole pööratud, kust kohus iga silmapilk on uuesti sisse astumas.

Kelluke heliseb. Rahvas tõuseb püsti, sest ilmub kohus.

Suurem murdvarguse-protsess algab.

Kui kohtunikud ja prokurör istet on võtnud, ilmub ka kaebealuste kaitseadvokaat mustas sabakuues ja paneb oma pundunud mapi puldile. Niisama on tõlk juba kohal. Ja nüüd tuuakse kaebealused.

Neid on kolm meest. Nad astuvad paljast mõõka kandva vangikoja-soldati saatel sisse ja võtavad istet süüpingis, paremal käel oleva ukse kõrval.

Kolm noort, tugevat, prisket meest hallides vangikuubedes. Neist ei ole ühelgi päris kelmi nägu. Nad on lihtsad, igapäevased külapoised, nagu neid pealtkuulajate seas mitugi võib olla. Üks neist on madal, rütsakas noormees julge, kindla ilmega, aga ta tõnts nina laiade lihavate põskede vahel ning naeruläikega helkjad silmad annavad ta olemusele palju heasüdamelist, pehmeloomulist. Teine kaebealune on kõrendi pikkune, kõhn, vimmas kuklaga pilvetõukaja, kelle ammuli seisev suu, tuimad, hallid, pärani aetud silmad ning lõtv tõlgendav seisang temas kõike muud lubab eeldada, kuid mitte kardetavat lukulõhkujat. Hoopis usaldust-äratav, virgelt ja viisakalt vahtiv noormees on kolmas kaebealune. Tal on üks neist nägudest, mis äratav esimese pilguga pooldamist ja osavõttu, mis, kui seesugune inimene kohtukoja süüpingis istub, tahtmata sümpaatiaks ning soojaks kaastundmuseks sulab. Vägisi lööb pealtkuulaja süda tema poole, ihates kõigest jõust, et ta süütu oleks, ja soovides

niisama soojalt ta pääsemist, kui ta on süüdlane. Lüheldase helkja habemega piiratud kaunis tavaline nägu on sel kolmandal kaebealusel, ainult et ta põski katab pisut valgem, peenem ja pehmem nahk kui tema kaaslaste omi, mis ühenduses kitsama nina ja kujukama suuga selle talupoisi nagu astmekese ta seisusest ja haridusjärjest ülemale tõstab. Ta sinihallid silmad, millele on vangipõli laiad mustjad sõõrid ümber joonistanud, vaatavad tõsiselt ja kurvalt. Neist on midagi mõistatada, neisse maksab lugedes vahtida, sest neil ei ole seda huvitut tühjust ega umbsust, mida avaldavad ta kaassüüdlaste pilgud. Mees on kasvult keskmise suurusega, ennemini sale ja kiderik kui tugev; tema seisang, vaateviis ja ilmemeäng väljendavad üldiselt võttes teatavat naiivset teaduhimu, nagu küsida tahtes: miks ma siin olen ja kuhu te mu veel viite?

Algab kaebeakti lugemine.

Lehtsoo valla liikmeid Kaarel Aadu poeg Lindu, Juhan Tõnise poeg Melberg'i ja Jaan Nigula poeg Vaprat süüdistatakse, et nad on ööl vastu 24. paastukuu päeva Piivamäe vallas taluomaniku Juhan Jüri poeg Leegi elu- ning poeruumidesse, uksi ja lukkusid vägivaldselt avades, sisse tunginud ja sealt röövides viissada kaheksakümmend viis rubla sularaha ning kolmesaja kolmekümne nelja rubla väärtuses kaupu ära viinud.

Kohtu-uurija juurdlustel on selgunud, et taluomaniku Juhan Leegi mõlemad teenijad, Mart Saar ja Juula Sibul, kelle vargad oma teo kordasaatmiseks kinni sidusid, kaebealustest Kaarel Linnu ja Juhan Melbergi kindlasti ära tunnevad ja nendeks meesteks tunnistavad, kes tähendatud ööl Leegi talus ning poes kuritööst tegevalt osa võtsid. Kolmanda kaebealuse kohta lähevad tunnistajate arvamisest lahku. Kuna Juula Sibul ütleb ta ära tundvat ja peab üheks neist meestest, keda ta enda sidumisel hammustanud, tõendab sulane Mart Saar, et ta kaebealuse kohta mingit tunnistust ei võivat anda; tema meelest ei olevat seesuguse näo ega kasvuga meest varaste seas mitte olnud; see, keda tema peale Kaarel Linnu ja Juhan Melbergi mäletavat, olnud tugevam, jämedam ja laiema näoga — igatahes haruldaselt tugev mees, kes tema, tunnistaja, nagu poisikese põrandale maha väänanud.

Varaste kindla arvu kohta on mõlemad tunnistajad kahevahel. Neid olnud rohkem kui kolm, sest kuna need kolm toas viibinud, olnud veel ühte või mõnda poeruumis kuulda. Juula Sibul ei mäleta, kas ta näinud kolme, nelja või viit palgest palgesse; ta olnud liiga hirmunud. Seda ta aga teadvat, et ta sidujate kättesse paaril korral hammastega kinni hakanud.

Kohtulikule vastutusele on ainult kolme meest saadud võtta. Nende arvatavaid kaaslasi leida ja tabada pole politseil korda läinud. Kaebealused on oma süüd siiaamaani kõik täiesti salanud, mispärast neilt ka oletatavate kaaslaste ülesandmist loota pole. Varastatud rahast ega kaubast pole veel midagi leitud, ent ühelgi kolmest kaebealusest pole veel õnneks läinud ustavasti kindlaks teha, et nad küsitaval ööl kuritöö paigast eemal olid ja kus nimelt. Kaarel Lind ja Juhan Meiberg on selleks paar tunnistajat lasknud üle kuulata, aga need andsid ebamäärased vastused, kuna kolmas kaebealune ühtegi tunnistust pole

muretsenud, korranud ainult oma käehaava kohta endist väidet et koer teda hammustanud. Haav oli tol ajal, kui kohtuarst mahti sai teda järele katsuda, juba liiga vana kindlakstegemiseks, kas ta pärit on koera või inimese hammastelt.

Kohus küsib, kas kaebealustel on kohtu-uurijale tehtud avaldustele midagi juurde lisada, ja paneb neile südame peale oma süü üles tunnistada.

Neil ei ole midagi öelda. Küsimise peale, kas nad endid süüdi tunnistavat, kostavad kõik kolm kindlasti *ei*.

Tunnistajad kutsutakse ette.

Kolm isikut kõnnivad kohtupristavi kannul läbi saali — üks mees ja kaks naisterahvast. Nad võtavad istet tunnistajate pingis, kohtulaua vastas.

Jaan Vapper ei suuda oma silmi uskuda. Ta vahib, vahib ja äigab käega üle näo, nagu püüdes peletada viirastust. See noor, õitsev tüdruk seal vana habemiku mehe ja kolletanud vanapiiga vahel — see on ju — armuline jumal! — see on ju Virgu Anni!

Kuis tuleb tema tunnistajate sekka? Mida tahab ta tunnistada? Kelle kutsel või ajal on ta ilmunud?... Kohtu-uurija ees pole teda kaebealustega ühes kunagi olnud. Tema nimegi pole keegi suhu võtnud, ei kaebealused, ei ülekuulajad. Kohtu-uurija juures on olnud peale kahe teise, keda Kaarel Lind ja Juhan Melberg olid lasknud kutsuda ja kes siin täna puuduvad, ainult kaupmees Leegi vana sulane ja vanaldane tüdruk. Ja nüüd istub Andres Vadi tütar, Virgu Anni, siin ja tahab tunnistada!...

Jaan vahib tütarlast nagu maa alt tõusnud vaimu. Nüüd pöörab uus tunnistajagi oma ärevusest tähnilise näo kaebealuste poole, ning hoolimata kartlikust kohmetusest, millesse aukartus kohtu ees ja kõik need paljud näod saalis tema on heitnud, naeratab ta suu korraks julgustavalt, ergutavalt Jaan Vapra poole. Selle meelest aga on, kui sünniks tema silma all praegu suur hämmastav ime, mille tähendust ja tarvet ta veel ei taipa.

Tunnistajad vannutatakse ära.

Algab nende ülekuulamine.

Mart Saar ja Juula Sibul ei lisa oma endistele avaldustele, mis kohtu-uurija on akti pannud, enam midagi uut juurde ega teisenda neid oluliselt. Seepeale tuleb järg Anna Vadi kätte — üheksateistkümmend aastat vana, vallavanem Andres Vadi tütar, Lehtsoo vallast pärit...

«Teie tunnistate siis, et kaebealune Jaan Vapper viibis sel ööl, kui Piivamäe vallas Leegi talus suurem murdvargus toime saadeti, 24. märtsikuu päeval, teie juures Lehtsoo Allkülas Virgu talus?»

«Jaa,» kostab tunnistaja Anna Vadi tasa, aga kindlasti.

«Mis ajal tuli ta nimetatud kohta?»

«Kella kaheteistkümnene ajal.»

«Kas arvate, et teda keegi muu ei näinud ega kuulnud?»

«Ei. Kõik magasid.»

«Kuidas võis ta seda teada?»

«Meil heidetakse vara magama.»

«Kust ta sisse pääses?»

«Aknast.»

«Teie tegite akna lahti?»

«Jaa.»

«Teie magasite üksinda ses kambris?»

«Peale õe meheleminekut ikka.»

«Kas käis kaebealune Jaan Vapper ka enamalt sel kombel, see on akna kaudu ja öösel, teie juures?»

Sügav purpur värvib noore tüdruku palgeid. Ta silmad laskuvad maha.

«Jah — mõni kord.»

«Teie mõlema vahel on siis armuühendus?»

Tunnistaja vaikib. Ta värisevad näpud mängivad pihiku palistusega. Siis lööb silmad järsku üles, nagu tuleks talle midagi meelde, ja kostab:

«Ma ei tea — seda otse mitte... Aga meie oleme — sõbrad...»

«Kui vana oli see sõprus?»

Tunnistaja kostab iga küsimust sellise selguse ja täpsusega, mis osutab, et ta on kerge ning elava arusaamisega ja täiesti mõistab, mida talt tahetakse teada saada. Seepärast areneb ülekuulamine ruttu ning ladusalt ja kohtuniklike nägudelt jääb ära see tusane tüdimusekorts, mis tavaliste tunnistajate alatine igav kogelemine, kõhelemine, vaakumine ja vassimine seal taotseb esile kutsuda.

«Meie oleme lapsepõlvest saadik tuttavad,» vastab tunnistaja viimase küsimuse peale, «meie kasvasime koos üles.»

«Kas oli teie vanematel see sõprus teada?»

«Jaa.»

«Kuidas teie vanemad selle peale vaatasid?»

«Mul on ainult isa veel elus. Ta on minu peale kuri selle sõpruse pärast.»

«Kas teie isa teadis või aimas, et kaebealune öösiti teie juures käis?»

«Ei.»

«Kui ta seda oleks teada saanud, kas ta teid oleks karistanud?»

«Jaa.»

«Mis põhjusel nimelt arvate seda?»

«Minu isa on palvemees, ta pidas seda patuks. Peale selle ei sallinud ta minu sõpra, kes oli tema silmas patuunest ärkamata maailmalaps.»

«Miks teie oma tunnistusega nii hilja kohtuvõimude ette ilmusite ja kaebealust nii kaua vangis lasksite istuda, kuna teie ilmutus tema oleks võinud vabaks teha?»

«Ma häbenesin... Ka lootsin, et kohus isegi jälile saab, et ta on süütu.»

«Aga miks teie just nüüd, alles kolme päeva eest, oma tunnistusega linna ruttasite kohtu-uurijat ja kaebealuse kaitsjat üles otsides? Kas teie ei oletanud, et kaebealune isegi üles tunnistab, kus ta nimetatud ööl oli, et ennast karistuse alt päästa? Seda oleks võinud iga laps arvata.»

«Ma lootsin, et ta seda teeks. Aga kartsin ka, et ta minu pärast tõtt ei söanda rääkida, sest et minu isa seda kuulda saaks, mida ta tunnistaks.»

«Aga nüüd saab teie isa seda ikka kuulda?»

«Sellest ma enam ei hooli.»

Kaebealune Jaan Vapper istub liikumatult kui nikerdatud kaju süüpingi otsal. Ta kuulatab kõrvade, silmade, suuga — ta kuulatab kõige oma sisemise olemisega. See on nagu hurmav, mõistust lummas uus hunnitu evangeelium, mis talle sealt nagu kellahelin kõrvu voolab! Tema põues ja peas on kõik vait: süda ei tuksu, oimud ei tuika, aju ei tööta. Ta kuulatab ainult ja maitseb. See uhtub laial uhal nagu vägev, imetegev taevavalgus ta peale, ta sisse. Ta näeb ainult oma päästjat, oimab ainult tema häält. Kõik ümbrus on punakas udus, iga muu kahk on ainult ilmatu kauge väeti sumin...

Ta ei märka endale praegu veel vähemat kui aru teha sellest vahvusest, selle ohvrimeelsuse suurusest, mida tema päästja oma ettevõttega on üles näidanud. Ta ei mõtle selle peale, missugune süda selle tütarlapse rinnas peab tuksuma, kes kõik need kohutavad tagajärjed võis unustada, mis tema teo kannul paratamata peavad käima: valju isa viha, karistused, vahest lapseõiguse ja armsa kodu kaotus, rahva laim ning pilge ja taevas teab mis veel seaduse poolt. Jaani tundmused on veel ühekülgsed: nad sulavad ja voolavad kokku üheksainsaks õnne ja tänuga koormatud mõisteks: pääs hirmsast ohust armastatud hinge läbi!...

«Kaebealune Jaan Vapper!»

Teised tõukavad talle külge, nii et ta, nagu raskest unest ärgates, enda jahmatamisi püsti ajab.

«Teie kuulsite, mis tunnistaja teie peal seisva süüdistuse nõrgenduseks ette tõi. Vastake, miks teie kohtuvõimudele salgasite, et teie 24. märtsi õöl tunnistaja juures olite?»

Kaebealune kohendab oma segipaisatud mõtlemisvärki, mis palju aega võtab.

«Ma ei tahtnud talle häbi teha,» kostab ta viimaks.

«Kas teil ei olnud hirmu kohtu otsuse ees? Kas teie ei püüdnud vangielust pääseda?»

«Ma arvasin, et kohus viimaks ikka usub, et süütu olen, ja laseb mu isegi lahti.»

«Aga kui kohus teid nuhtluse alla oleks mõistnud?»

«Siis oleksin viimaks öelnud, kuidas lugu on.»

Kaebealune tunneb oma pea korruga selge ja terase olevat. Rõõm annab talle julgust ja kindlust. Ta on oma vastustega rahul, aimates, et nad pihta läksid. Nüüd ei karda ta enam midagi. Ta oskab teravatestki nurkadest osavasti mööda põigata.

«Mis ajal teie tunnistaja kambrist lahkusite?» küsib proovimisi prokurör vahele.

Jaan ei tea, mida Anni kohtu-uuriija juures eile ses suhtes on üles andnud. Ta kostab, et ei mäletavat aega.

Kas ta jälle akna kaudu välja läinud?

Kust mujalt? Mõtleb Jaan, kust sisse, sealt jälle välja. Ja ta kostab jaa'ga, mis tunnistaja ütlusega kokku läheb.

Prokurör pöördub tunnistaja Anna Vadi poole:

«Kas teie kaebealuse juures tol ööl midagi iseäralist tähele ei pannud, mis teile järelepärimiseks asja andis?»

Tüdruk mõtleb. Ta kulmude vahele ilmub peen korts, ta silmad vahivad kartlikult. Ta väristab viimaks pead.

«Kas mitte midagi?» korratakse küsimust. «Kas ei olnud kaebealuse ihu küljes midagi —?»

«Jah!» hüüab tüdruk korraga, nagu oleks ta peast valgustav säde läbi lennanud. «Tema põial oli seotud... Ta ütles, et koer teda laupäeva õhtul hammustanud...»

Veel mõned küsimused risti-põigiti kohtu eesistniku, tema kaaslaste ja pealekaebaja poolt ning ülekuulamine on lõpetatud.

Prokurör hoidis oma süüdistusest Kaarel Linnu ja Juhan Melbergi vastu täiesti kinni, nende süüd oma kõnes kõigiti selgunuks tunnistades, nagu ülekuulamisel ja nüüd kohtu ees vastuvaidlemata ilmsiks olevat saanud. Ta nõudis süüdlastele, nende visa salgamise peale vaadates ja meelde tuletades, et noid enamalt juba on karistatud, valju nuhtlust. Kolmanda kaebealuse, Jaan Vapra heaks antud vabastavat tunnistust püüdis prokurör sel põhjusel nõrgendada, et tunnistus tulnud isiku poolt, kes seisab kaebealusega intiimses ühenduses, nimelt armuühenduses, mille sidemed on kõige kindlamad ja milles ohvrimeel vahel imet võivat teha. Edasi arvas ta otse loomuvastaseks nähtuseks, et kaebealune oma õrnmeelt neiu hea nime suhtes nii kaugele ajab, et ennast süütult parem vangis laseb pidada ning raskele nuhtlusele märtrina silma vahib, kui et selle päästva sõna ütleb, mis tema teotavast põlvest ning veel teotavamast karistusest kohe lunastaks — ainult ja üksnes sellepärast, et armukesel vali isa on, kes, kui kuuleb, et ta peigmehe öösel salaja oma tuppa lasknud, oma tüdart võiks isalikult karistada. Raske ei võivat ju seesugune karistus mitte olla, ulatuks paljast tõrelusest vaevalt kaugemale, sest siin maal olevat talurahva seas vana, igal ühele tuttav pruuk, et poisid käivad öösiti tüdrukute juures magamas; selline poiste öine hulkumine olevat üle maa kombeks ning maarahvas sellega nii harjunud, et kellelgi meeldegi ei tulevat seda imeks panna või hukka mõista. Armukest ähvardav «karistus» ei oleks siis poissi võinud kohutada; niisama vähe teadnud Jaan Vapper karta, et neiu hea nimi, ta ausus ning voorus «saladuse» ilmsikstulekul pleki võiks saada, sest, nagu öeldud, öösiste külaliste vastuvõtmine noorte neiude poolt on üldine rahvapruuk, mida kõik sallivat, muidugi ka külatüdrukute vanemad. Prokurör seletas asjaseisu, niipalju kui see Jaan Vapra kohta käis, veel hoopis tumedaks ja otsustusküpsematuks; ta pani ette kaebealust lähemate tunnistuste nõutamiseks ja asja edasiuurimiseks veel ülekuulamise alla vangi jätta.

Advokaat astus oma kolme kaitsealuse, iseäranis Jaan Vapra eest soojal sõnal ning suure agarusega välja. Kahe esimese vastu ettetoodud tunnistuste kohta

tähendas ta, et need nende hukkamõistmiseks poolegi ei ulatuvat, sest algusest lõpuni olnud nad kõikuvad. Mõlemad tunnistajad, Mart Saar ja Juula Sibul, kõnelnud esiotsa mitmeti teineteise vastu, ja kuigi nad nüüd tõendavat, et nad Kaarel Linnu ja Juhan Melbergi ära tundvat, kolmanda kaebealuse kohta aga kahevahele jäävat, siis näitavat see ainult, kui vähe ustav on nende mälu ja kui vähe väärt on seega ka nende tõendused. Surmahirmus, mis mõlemat varguse ajal vapustanud, olevat neil ka otse võimata olnud kurjategijate nägu ning kogu ja tervet välimust kindlamalt tähele panna, seda vähem, et ju mehed, nagu nad ise ütlevad, tahmatud nägudega olnud ja oma tööd suure rutuga toimetanud. Muid kindlaimaid ning täpsemaid tunnistusi kaebealuste arvatava süü kohta ei olevat aga ainustki... Ja lõpuks Jaan Vapra asi. Prokuröri ei olevat korda läinud Anna Vadi selget ja igas suhtes ustavat tunnistust kuidagi nõrgendada, liiati tühistada. Kuigi ööhulkumine ja külapoiste magamaskäimine tüdrukute juures maal üldine «rahvapruuk» olevat, tulevat arutamisel olevas asja ometi mõndagi tähele panna, mis kaebealuse vaikimist ta käigu üle küsitaval ööl täiesti rahuldavalt seletavat. Seks olevat vaja neiu koduseid olukordi lähemalt silmitseda, olukordi, mida kaebealune ju väga hästi on tundnud...

Ja kõneleja kirjeldab seepeale Anna Vadi isa, kes tundud olevat mitte ainult kui valju meelega, äkilise vihaga mees, vaid ka kui agar palvevend, avalik ettelugija ning usuliialdaja. Säärase mehe püüe olevat loomulikult oma kodust elu ja olu kõige eeskujulikumast küljest rahvale lasta silma paista. Kui suur oleks ta viha olnud tütre vastu, kui ilmsiks oleks tulnud, et see nagu iga teinegi harilik külaplika hulkujaid poisse aknast öösel oma magamiskambrisse sisse laseb! Mida oleks rahvas seda teada saades oma apostlist ja misjonärist mõelnud ning öelnud! Mida ei oleks isa oma vihatujus kõik võinud teha! Kas ta ei oleks tütart oma vagast majast välja võinud kihutada, temalt lapseõigused ära võtta? Sest kes oli see poiss, keda tütar öösiti vastu võttis, kellega ta salajast sõprust pidas? See oli isik, keda Andres Vadi kui «ilmliku meelega» inimest sügavalt põlgas; veel rohkem — see oli isik, keda Andres Vadi sellepärast kõigest südamest vihkas, et ta tütar teda, isa kõige valjemast keelust ja kõiksuguseist lahutamiskatseist hoolimata, visalt ja vahvalt edasi armastas. Seda teadis kaebealune, ja et ta oma süütuse selgumist kindlasti ootas, siis kaitses ta rüütellikult armastatud tüdruku tulevikku, ta elu ning põlve oma vaikimisega. Et ta viimaks, kui kõik abinõud pääsemiseks oleksid tulemata jäänud, siiski oma saladuse raskel südamel oleks ilmutanud, seda tõendas ta ise juba, ja meie võime seda uskuda. Nüüd on aga neiu, oma armastava südame tungil, ise ilmunud ja asjale loomuliku lõpu toonud. Kes õiglaselt ja aateliselt armastaja ei oleks selle tubli tütarlapse eeskujuga järgi teinud? Ta näeb, et armastatud mees tema au kaitses raskele nuhtlusele vastu läheb. Ta mõistab, miks mees vaikib. Küll võiks ta oma südames arvata, et peiu vaikimisele kord lõpp peaks tulema, aga teiselt poolt tunneb ta noormehe mehise vahvust, ta kõikumata truud armastust. Ta ei jõua piina, mida need kaksikmõtted, see vaakumine teadmatuses talle valmistavad, kauemini välja kannatada — ta ruttab appi, kõike unustades, mis

temale enesele sellest paha võiks tulla ainult armastatud mehe päästmist eesmärgina silmas pidades. Üksnes see täidab ta pead ja hinge, kõik muu on ta meelest sel pilgul kõrvaline asi...

«Meil ei ole vähematki põhjust,» lõpetab kaitsja oma kõne, «tunnistaja seletuste kohta umbusaldust tunda, niisama vähe kui meil põhjust on seda kaebealust kauemini süüdlaseks pidada. Tema süütus seisab meie kõikide vaate ees selgena kui päikese paistel — ta on avalik, kõige uskumatumalegi küllalt usutav. Ma palun kõrget kohut kaebealune Jaan Vapper kõigest süüst puhtaks ja vabaks mõista. Kahe teise kaebealuse kohta panen ette neid kindlate tunnistuste puudusel samuti vabaks mõista, vastasel puhul aga asja teiseks korraks otsustada jätta, sest oma kaitsealuste soovil esitan nõude, et kohus veel kaks tunnistajat ette kutsuks, kes kaebealuste heaks võivad rääkida.»

Kohus lahkub otsuse üle arupidamiseks saalist. Kaebealused viiakse ühte kõrval-olevasse tuppa. Tume häältesumin täidab pealtvaatajate-ruumi. Põnevus on suur ja üldine.

Elektrikelluke heliseb — kohus ilmub jälle. Kõik tõusevad kahinal püsti. Kahvatanud nägudega astuvad kaebealused süüpinkki tagasi. Sügav vaikus heidab kohtusaali üle. Otsus loetakse ette ja tõlk paneb ta ümber.

«Kaebealused Kaarel Lind ja Juhan Melberg jäävad ülekuulamise alla vangi — nende asi nõuab veel selgitust; kaebealune Jaan Vapper on süüst vabaks mõistetud.»

Nagu ühist rindakergendavat hingetõmbust kuulukse palavas, umbse leitsakuga täidetud saalis. Ärevad näod vahivad kaebealuste poole, lahked õnne soovivad pilgud lendavad vabaks mõistetud noormehele vastu — vist oodati, vist ihati seesugust otsust! Jaan Vapper aga ei näe ühtegi neist sõbralikkudest vaadetest peale kahe hõõguva silma ja neidki nagu läbi halli udu. Ta pea käib ringi, kuum, vägev eluvool, mis korraga ta värisevaist liikmeist läbi uhab, ähvardab teda nõrkemisele sundida. Nõtkuvail põlvil seisab ta oma kaitsja ning päästja ees, kes teda sama januneva õrnuse, sama halastusetuhinaga tummalt vaatleb, nagu toona kirikumüüri ääres, kui ta teda raske haiguse järel esimest korda jälle jalul nägi — surma suust päästetuna nagu nüüdki...

Nad rändavad koos kodu poole — käsi käes, nagu mängult minevad lapsed. Nad ei kõnele palju, vähemalt suuga mitte; nad vahivad ainult vahetevahel teineteisele otsa — Anni naeratades, täis võidurõõmu, Jaan tõsiselt, imestamisi, peaaegu aukartusega. Mida oled sa minu eest teinud! hüüab iga tema vaade. Tütarlaps aga ei näi oma teo suuruselt arugi saavat, vaid kõik tema tundmused mahuvad hõiskavasse teadvusesse: Korda läks — toon su tagasi — oled päästetud!

Ja talle ei tule meeldegi läheneda hirmsale küsimusele, mis Jaani hinge taoti nagu tuline mõõk läbibistab, — küsimusele: Oled sa siis ka väärt, et ma su päästsin? Kas päästis su tõde või vale? Kas kandsid seda halli häbikuube, mille ma sul seljast rebisin, tõesti teenimatult või ehk siiski õigusega?

Anni ei pärinud selle järele. Ta huultele ei ilmunud puhta uudishimu ajal sedagi küsimust, kus siis Jaan tol äraneetud õöl õieti oli olnud, kas tõesti kodus või kuskil mujal? Anni oli kas üliväga täidetud oma võidurõõmuga või ta ei tahtnud jällenägemise esimest õnne pärimistega üldse mitte rikkuda. Nõnda sammuti tummalt edasi.

Alles mõne aja pärast hakkas Jaanile lühikestest tähendustest, mis ta oma argsete küsimuste peale Annilt vastuseks sai, selguma, kuidas lood praegu kodus seisavad, kus ta ema õe ning vennakesega viibib ja kuidas nende käsi käib.

Väljaotsa eit oli saunast jüripäeval pidanud lahkuma — pool-alasti, põdur ja nälginud. Et Virgu Andres «vargapesakonda» kauemini oma krundil, oma vaga maja lähedal ei võinud sallida, oli muidugi arusaadav. Töövõimetud hädalised langesid kogukonna kaela, tunnistati vallavaesteks, armuleivasööjateks. Ulualuse ja peatoiduse saamiseks hakkasid nad «külakorras» käima, sest kogukonnal vaestemaja ei olnud. Täna poetati nad siin, homme seal talus üürikeseks kuhugi urkasse ja lasti neid nälgida. Vihavalangud ja söimused nad pealekauba. Sina aga pea suu, mõeldes, kes sa oled. Ega kerjus tohi vastu viiksatada — tal pole ju enam inimese õigusi. Ja veel missugune kerjus sa oledki — kelle süü läbi kerjus? Toitja istub sul varguse pärast vangis — nüüd peame meie sind su väntsadega toitma! Vargaema, vargaema! kisendavad külalapsed tänaval, kui sa oma nägu neile näitad. Muudkui peida ennast alatasa, poe nurka, küüruta alandlikult ja palu iga veetilka!

Jaani rinnast tungis raske ohe, aga kaaslaste käepigistus julgustas teda jälle. See pidi ju nüüd lõppema! Kas ta ei tulnud tervete käsivartega tagasi? Kas ta ei olnud kurjategija nimest prii? Ta võis võitlust uuesti alustada, ja seda ta tahtiski... Tahtmata kiirendas ta käiku, nagu kutsuks teda eemalt ema nutuhääli.

Ja kevadine päike siretas kullaselt nende peale ja õhus hõljus lilledõhn ja haljas mets ning luhtav aas kajasid linnulaulust. Uus eluvõim ja uus elujulgus voolasid noormehe soontest läbi, ta rind tõusis ja paisus vabamalt ja ta kurb silm sai elavama läike. Ta tundis Anni kätt oma pihus kuumavat — ta ei kartnud enam midagi, ei elu, ei inimesi, ei oma verd põue tilkuvat, mis kaebehäält tõstis ta rikutud mineviku üle. See kõik pidi nüüd teiseks saama.

«On ju kõik jälle roopas,» julgustas teda ta seltsiline, nagu mõistes tema mõtteid. «Ära nüüd enam muretse, muudkui ole rõõmus!»

«Ja sina? Mis on sinul oodata?» Jaan kohkus, et talle see küsimus alles nii hilja meelde oli tulnud!

«Mina?» kostis tüdruk rahulikult. «Mida mulle siis võib sündida? Kui isa mu sauna liiga kuumaks kütab, eks ma siis pista jooksu ja lähe teenima. Olen ju noor ja terve inimene.»

Ja ta jutustas lõbusal tujul, kuidas ta peale hakanud, et linnareisi ette võtta, ilma et isa aru saaks ja keelates vahele astuks. Ta saanud kohtutärmini salamahti teada ja hakanud juba varakult rasket rinnavalu kaebama. Mis muud, kui linna tohtri juurde. Isa andnudki loa, ja et tal enesel, nagu oli ette teada, ühesminekuks aega ei olnud, käsutanud ta tütrele poisi kütijaks kaasa. Linnas võtnud Anni

oma vana tädi, kellegi lese poepidaja juures korteri ja saatnud, poisi hobusega tagasi, talle seletades, et ta pidavat mõneks päevaks tohtri alla jääma ja isale varsti kirjutavat, millal talle linna järele tuldaks. Siin õiendanud siis kõige lähedusega kõik ära, mis tal nõuks olnud võetud, ja vaata, kõik läinud hästi!

Ta suu ja silmad naersid, kui ta oma vägitükki arutas. Rõõm sellest hurjutas hirmu valju isa eest ikka veel võidukalt eemale. Ta ei teadnud praegu veel sedagi, mida isale kosta, kui see küsib, miks ta jala koju tulnud.

Nad jõudsid õhtuks oma valla rajadesse.

Lahkusid aegsasti teineteisest, et neid siin mitte koos ei nähtaks.

«Jumal on aidanud ja aitab veel,» ütles Anni, kui Jaan ta kätt hoidis; ta vahtis nii sügavasti, nii kõigest oma palavast hingest kallimale otsa, et see silmad segaselt, peaaegu kohkunult maha lõi. Siis pöördusid nad teine teise harusse.

Kui Jaan oli üksinda, nii et lahkunu teda eemaltki enam ei võinud näha — ta seisis muide väikese, kaunis tiheda kuusiku vahel —, astus ta teelt kõrvale metsa. Tõmmurohelised varjud piirasid teda siin, ta jalg vajus kuulmatult pehme sambla sisse, ta nägu ruskas loojeneva päikese purpurist, mis läbi kuuskede ladviku hõredalt alla nõrgus.

Jaan langes ühe jämeda puu alla põlvili, tõstis kolm sõrme ehava taeva poole ja vandus, nagu ta oma päästjat oli näinud kohtukulli ees vanduvat, — vandus vande, millesse ta mahutas oma mineviku ja oma tuleviku, mis teda pidi vabastama kõigest hingepiinast ning häbist igavesti...

15

Väljaotsa Jaani protsessi- ja priikssaamise-lugu sai tuttavaks varsti ligemal ja kaugemal. Arusaadavat kõmulist tähelepanekut äratas, et vallavanema ja suure palvemehe tütar kohtu ees käinud tunnistamas, kuidas ta külapoissi öösiti akna kaudu enda juures lasknud käia, ehk küll isa peaaegu igas palvetunnis ööhulkumise vastu kärkis ning noori inimesi nende patuelu ja lihahimude pärast kurjasti noomis.

Varsti teati ka Virgu Anni kohtukäigu ja tunnistuse kodustest tagajärgedest jutustada.

Virgul olnud kohutav kokkupõrge isa ja tütre vahel. Andres olevat sest saadik, kui lugu talle teatavaks saanud, nagu meelest ära. Ta katkunud oma juukseid ning käristanud kuue lõhki, nagu mõni piibliaegne usumees, ja neednud tütre ära. Esimeses vihaleegis jooksnud mees rusikatega lapse kallale ja see saanud ennast ainult põgenemisega päästa.

«Kao mu silmist,» hüüdnud isa temale järele, «ja ära enam iialgi oma nägu minu majas näita! Ennemini kaotan oma lihase lapse, kui et ma oma koda, mis on pühendatud Jehoovale, lasen poruelu poriga rüvetada. Kui sinu silm sind pahandab, siis kisu ta välja; kui sinu käsi sind tülitab, siis raiu ta maha! Nõnda käsib Issand Seebaot.»

Ja ta pidanud sõna, ja tütar ei olevat ka mitte alla heitnud ega armu palunud.

«Ma lähen,» hüüdnud ta isale vastu, «küll jumal minu eest paremini hoolitseb kui sina, sest ta teab, et mina nii patune ei ole, kui sina mu teed.»

Ja tõesti — rikka Virgu peremehe tütar pidanud isamajast lahkuma, riietekimbuke käes, nagu eksinud ja minema kihutatud teenija, nagu väravast välja hurjutatud kurjategija! Virgu Anni on seega vaanelaps, kes peab laias ilmas kibedat orjaleiba otsima.

Ainult nii palju isahalastust olnud Virgu vanamehel viimaks ometi veel, et ta tütrele poisi hobusega järele saatnud, et teda linna trossida, kus Anni kavatsenud teenistust võtta.

Väljaotsa Jaan võis neid kuuldusi taga tõendada. Üks väike külapoiss tõi temale Anni käest kirja, milles tütarlaps ise talle kõik teada andis. «Ära aga arva, et ma kurb olen või kahetsen, mis olen teinud,» kirjutas ta, «ma lähen otse rõõmuga, ma pääsen nagu vangist. Ma tean muidugi, et isa seda üksnes inimeste pärast tegi, oma vagadust ja oma maja pühadust varjutuse eest kaitstes; muidu ei laseks ta mind mitte minna, ses tal on mind hädasti tarvis. Ta vaene tahab inimestele näidata, kui püha mees ta on ja kui kange on ta usk. Jätaks ta minu karistamata, siis oleks ta kuulsus otsas. Ta ei võigi siis teisiti, kui ta seks tahab jääda, kes ta kaasmaailma ees seni on olnud.»

Anni andis siis veel oma linnatädi aadressi üles, kelle juures ta teenistuse leidmiseni mõtlevat elada, ning palus Jaani, kui ta linna puutuvat, teda vaatama

tulla. Kiri lõppes soovidega, et taevane isa Jaani käekäiku õnnistaks, talle julgust ja tervist jagades.

Jaani naeratas kirja lugedes. Nii väga kahju kui tal ka võis olla, et seesugune kurb lõhe isa ja tütre vahel *tema* pärast oli juhtunud, teadis ta siiski, et Anni tõesti nagu lind kitsikust puurist pääses. Küll selline terane, virk ja tragi tüdruk maailmas isegi edasi saab! Julgesti kannatab ta teenijapõlve rõõmuga selle surve-elu vastu, mis tal kodus oli.

Aga mitte otse selle üle ei naeratanud Jaan, vaid enam imeliku kokku juhtumise üle, et ka temal kindel nõu oli ühes oma vaese perekonnaga linna asuda. See oli õieti ainus nõu, millest ta võis kinni haarata. Maal polnud tal praegu midagi hakkamist. Alalise asukoha ja kindla teenistuse saamiseks oli aeg liiga hiljaks jäänud. Et kogukond nüüd, kus toitja vaba, ei tahtnud eite ja lapsi toita ega korteris pidada, oli iseenesest mõista. Päeviti-tööd oleks ju praegu saada olnud, aga kuhu elama minna? Seepärast linna — rohkem, kui nälga näha, ei saa ju sealgi.

Ta oli oma õnnetud omaksed ühe talu rehalast üles leidnud, kus nad nurgas peotäie põhkude peal, nagu loomad laudas, koos kükitasid — lapsed särgiväel, emake närudes, kõik nälginud ja viletsusest puretud. Liigutav oli rõõmupilk, mil nad teda kui päästjat teretasid, kaelustasid, suudlesid. Eideke nuttis naerdes ja lapsed ei lahkunud kogu ööl ta küljest.

Jaani juures käis järgnevail päevil nii mõnigi uudishimuline tema keerulise kohtuasja ja selle õnneliku lõpu üle teatust pärimas. Ka Kohi-Kaarli vana isa ilmus poega taga küsima. Oli ju Kaarel tema toitja.

Vanasõna kannust ja käbist pidi igaühele meelde tulema, kes seda vanameest ja ta poega lähemalt tundis.

Vana Krati Peeter oli terve eluaja ilmparandamata joodik ja enne kardetud varas olnud, kes teiste viljarõuke väljal, mesipuid aias ega loomi laudas rahule ei jätnud. Mõnegi hea aasta oma east oli ta vangikoja hallide müüride vahel mööda saatnud.

Kodune elu Krati saunas oli tooruse ja roppuse poolest niisama tuttav kui elanikkude alalise nälja poolest. Sellegi natukese, mis kehvast, visast teenistusest pigistati, kandis joodik isa kõrtsi; sinna läksid ka ta saagid öisest salatööst. Lapsed — neid oli kolm poega — kasvasid rumaluses ja rõveduses üles, silma ees hukkaläinud isa jõleda eeskujuna. Kui Peeter kõrtsist tuli, peksis ta naist, piinutas lapsi, purustas asju — taltsutamata loom igas tükis. Naine surigi, nagu räägiti, tema tooruste ohvrina. Tuttav oli ka, et ta oma lapsi ise vargile sundinud ja neile selles kunstis õpetustki jaganud. Ses õhkkonnas võrsusid lapsed üles. Nad kandsid siis ka vilja, mis siin oli külvatud. Kõige vanem poeg lõi metsa vahel kaubajuudi surnuks ja riisus ta paljaks, mis teo eest ta Siberi kaevandustesse sunnitööle saadeti. Keskmine poeg poos enese viinahulluses üles ja kolmas, kuulsam aida- ja hobusevaras kauges ümbruses, istub praegu raske kaebuse all trellide taga.

Et vanamees, kelle liikmed viinatõvest lõdisesid ja kelle ammuli rippuv suu ila jooksis, enam tööd ei suutnud teha, siis elas ja jõi ta ainult sellest, mida Kaarel talle oma saagist jagas; kuid poja auks teati kinnitada, et ta tema eest jõudumööda püüdis hoolt kanda. Vanamees asus sest saadik, kui ta oma saunatorbiku oli pidanud käest andma, manulisenä ühe kehva renditaluniku juures, kuhu Kaarel talle ülalpidamist muretses.

Poega mõnades ja sõimates tuli Krati Peeter Jaani juurde. Ta oli võrratu suur, jämeda kere ja tugeva kondiga võllanägu, aga viinakatkust lohakile ja tõllakile vajunud nagu lagunev ja peaaegu kokkulangev hoone.

«No kuhu siis minu pojanäras jäi?» alustas ta sülitades oma pärimisi. «Ta seahing jätab oma vana isa siia nälga ja janusse ja laseb enese puuri pista! Kas tema siis kohtusakstele halvemini mõistis hambasse puhuda kui sina, et ta veel sidima jäeti?»

«Seda ma ei tea,» vastas Jaan, kellele kõrvetav puna palgesse tõusis.

«Oh sina viimane jätis! Mul ei ole punast krossi taskus, ei koorukest leiba kodus! Kas ta sinu kätte minu jaoks midagi ei andnud? — Ära valeta, ta andis, aga sina pistad muidugi oma kaukasse! Küll ma teid masuurikaid tunnen!»

«Kuule, vanamees, katsu oma suud vähe talitseda,» ähvardas Jaan, «kui su poeg mulle midagi oleks andnud, siis oleks see juba sinu käes.»

Krati Peeter tõmbas noore popsi käistpidi pisut kõrvale.

«Räägi nüüd õigust, pojuke: kuhu, tulise kuradi pihta, on siis see suur raha- ja kaubanoos jäänud, mis te Piivamäelt ära vedasite? Kaarel, saadana värdjas, pidas nii kaua lõuad, kuni ta kinni nabiti. Nüüd ei tea mina vaene, kuhu pean nälja pärast küüned lööma — saaki on, aga kuidagi ei saa kallale...»

Jaan raputas enese tast lahti.

«Seda päri Kaarli enese käest järele, mina ei tea sinu noosist midagi. Ja nüüd jäta mind hoopis rahule!»

Vanamees hakkas seepeale Jaanilt nutuse häälega raha nuiama, ja kui ta soovi ei täidetud, lonkis kirudes ja ähvardades minema. —

Ühel oma käigul tuli Jaanile meelde Kõverkaela-Juku lese ema juurde Võsu sauna sisse astuda, eeldades, et nii ka Juhani õde ja õemees, kes seda popsikohta pidasid ja kelle juures ema elas, soovivad vangist teatust. Jaanil ei puudunud kaastundmus oma endiste sõprade ja seltsimeeste vastu, kelle saatus tema omast karedamaks oli muutunud.

Sauna õue täitis viie poolpalja, rämpase lapse kisa ning vingumine. Nad püherdasid, kükitasid või kaklesid pori ja rooja sees nagu pörssakesed. Poollagunenud saun oma inetuse ning viletsusega tuletas Väljaotsa hurtsikut elavalt meelde. Lävel istus, kepp põlve najal, nadise seeliku ja nõgise, paigatud särgiga vanamoor, kuna pops naisega, Juhan Melbergi õemees ja õde, kodust näisid ära olevat — peremehe juures tööl muidugi.

Ka sel viletsuse-urkal ja putukatel, kes ta sees elutsesid, oli oma kurb ning tume ajalugu. Ka siin oli vaesus inimesed loomadeks toorestanud ja neile elutee

ette rajanud, mis vangikotta, pordu- või hullumajja suubub. Igasse säärasesse hoiukohta oli see saunahütt siin juba elanikke saatnud.

Võsu Krõõt sai mehele, kui tal juba kaks sohilast oli, kelle isasidki ta ei teadnud. Mees, kes ta oli ära korjanud, pärastine Võsu Rein, oli joodik ja varguse pärast karistatud hulgas. Poeg Juhan oli üks Krõõda sohilastest, kellele Rein sai võõrasisaks; teine oli tütar. Reinuga oli Krõõdal veel kaks tütart. Ainult üks laps neist oli vähegi õigele teele jäänud — tütar Anu, praeguse Võsu popsi naine, Juhani võõrasõde. Kõik teised läksid hukka. Juhan hakkas vargile. Ta mõlemad õed, üks lihane, teine võõrasõde, lahkusid juba õrnas eas vallast kõige halvema nimega ja asusid linna, mille pori sisse nad varsti vajusid. Nad müüsid seal raha eest oma ihu ning tervist; teine istus taoti pikkade näppude pärast ka trellide taga. Joodik isa ise hakkas viirastusi nägema ja haavas hullusetujus naist raskesti; ta viidi seotult linna vaimuhaigete majasse, kus vald teda toitmis, kuni ta paari aasta eest suri, ilma enam meelemärkusele ärkamata.

Jaan lähenes sauna uksele, millel istus eit, ja teretas. Ta ei saanud mingit vastust.

Vanamoor, konutades liikumatult paigal, vahtis talle lollilt vastu, silmi pilutades nagu sisalik päikese paistel. Kes iganes inimesesarnast ahvi või selle kuju oli näinud, nägi teda siin ses isikus uuesti. Tal on seesama tugev, võimas, ettehoidev lõug, mis moodustab näo suurema osa, nürile ja nõbile ninakesele vaevalt sõõrmeteks ruumi jättes; seesama lai, kitsas, huulteta, kokkulitsunud suu; seesama tagasipoole surutud kitsas otsaesine, mille peale lüheldased tõmmuhallid karmid karvad turri varisevad. Ainult ahvi elavus puudub sel näol ja neil totratel konnasilmadel. Neil silmadel on see tühi, ümbrusest täiesti osavõtmatu ja arusaamatu vaade, mis mõne inimese igast muust imetavast loomast madalamale vaimu järjele astendab.

«Ma toon terviseid Juhani!» ütles külaline, keda lapsed, sõrmed suus, ninad tatised, uudishimulikult jäid vahtima.

Vanamoor pungitas ikka veel juhmilt talle otsa vaadata. «Juhani käest — soo-oh,» rõhkis ta viimaks; ei muud midagi.

«Juhan on terve.»

«Mmh!»

«Karta on, et ta veel kauaks kinni jääb.»

«Eheh!»

«Võib olla, et lahti ei saagi.»

Vanamoor hakkas ennast, nagu tuleks talle meelde, et ta ikka on inimene, sugu liigutama ning kohendama; pööras pead, maigutas suud.

«Kas ta seal ka süüa saab?» küsis korruga venitamisi.

Jaan pidi vastu tahtmist naeratama.

«Saab ikka.»

Eit kõngutas jälle pead, nähtavasti mõtteid sõõrutades.

«Kas ta raudus on?» küsis ta siis.

Jaan kohmas midagi vastata ja pööras näo kõrvale: teda täitis korruga sügav haledus selle vaese nõdrukesse üle. Kui ta temale jumalagajätmiseks kätt pakkus, küsis eit veel:

«Kas te seal ka saunas käite?»

Jaan tõttas minema.

Päike oli looja läinud, soe, niiske hämarik heitis hõreda udu peale, mis madalailt niitudelt üles auras. Pool taevavõlvi kumendas ruskavais vöötid, mis löid juba kahvatama. Jaan sammus pikkamisi Naarikvere metsa poole, mille tõmmu ladvik paistis eemalt udumere lillaroosaka lainetuse tagant. Noormees vahtis tihti tagasi, silmitses taoti siin ja seal seisatades ringi, kuni ta viimaks, kui pimedik juba kaunis tihe oli, kiiresti metsa veerele lähenes. Siin pöördus suurelt teelt paremat kätt lepiku ja sarapikuga läbivõsunud kuusikusse.

Teraselt radu vahtides ja puid silmitsedes sammus ta targu edasi — ikka sügavamale salajalt sosistava, vaigulõhnaga täidetud metsa sisse. Mõnes kohas peatus ja pidas aru; siis vahetas rada ja nihkus kord rohkem paremasse, kord jälle pahemasse külge. Korruga kiirustas käiku ja astus nähtava sihikindlusega otse edasi, kuni ta ühe vana jämeda, poolõõnsa puu ette seisma jäi.

Vaatas veel kord ringi ja kuulatas. Sügav vaikus igal pool. Jaan laskus põlvili ja ajas käe sügavale õõnsa puu sisse. Ta kobas seal veidi, tõmbas siis mitmekordselt nartsu sisse mähitud pakikese välja, mille ta põuetaskusse pistis.

Siis lahkus metsast ja tõttas kodu poole tagasi. —

Juba lähemal päeval võttis Jaan linnakolimise ette. Ta oli oma vähese viletsa kraami, mille ta Võsu talu rehalast hunnikus oli leidnud, kas toiduainete vastu ära andnud või kopikate eest ära müünud. Palgatud hobune vedas kogu ta kodakonna ühes kimpu seotud riidehilpudega linna, kus esimene öö ühe maarahva-kaupluse hoovis mööda saadeti, kuni Jaan järgmisel päeval kaugel alevis tillukese korteri üüris. Lehtsoo kogukond aga oli rõõmus, et toidetavatest vaestest ja nende ülikahtlasest hooldajast nii kergesti lahti sai.

Veel selsamal päeval, kui ta uude korterisse oli asunud, käis Jaan Virgu Anni tädi juures. Seal kuulis ta, et Anni olevat juba teenistuses. Ta saanud ühte kaupmehe perekonda hea koha. Pühapäeva tagant olevat tal prii päev, siis käivat tädi vaatamas. Ta käskinud Jaanile, kui see ilmub, terviseid öelda ja tädi juurde oma aadressi jätta. See sündis siis ka, ja juba lähemal pühapäeval ilmus Anni kui kallis külaline perekonda, kus teda liigutatud rõõmuga vastu võeti.

Nende meelest oli, kui algaks neile nüüd uus, õnnelikum elujärk. Miks ei pidanudki kõik viimaks heaks minema? Miks ei pidanud saatus kord nendegi pealt tumedad pilved laiali puhuma ja päikest paista laskma, rõõmuks sulatades kõike, mis seni must kurbus oli olnud?

Jaan oli linnas ehituste juures tööd leidnud. Ta oli virk ja kaine, terane ja ustav tööline, kellest iga tööandja võis lugu pidada. Miks ei pidanud tal aegamööda korda minema teiste vähem kõlblikkude seast ülemale kerkida, neid endast maha jättes, ja kõigile temale vaenulikult vastu töötavaile võimudele kord jalga turja peale suruda?

Läheb aga see tal õnneks, jõuab ta elulainetes oma suurema võime ja parema osavuse abil paljudest teistest ujujatest mööda, saavutab ta mõne saarekese kindlaks pinnaks endale jalgade alla — miks ei võinud ta siis ka kätte saada, mida ta süda veelgi ihaldas? Näiteks mõrsjat. Ja seda otse äia loaga.

Sest kui kaua tahtis Virgu Andres nende ühendusele vastu panna, nähes Jaani muudetud elujärge, tundes tütre kõikumata meelt ning silmas pidades, et tema keelul oli kaaluvust ainult kuni Anni täisealiseks saamiseni. Läheb aega mis läheb — aasta või kaks, — mis sellest? Peaasi, et kerkib lootus, et püsib pööre õnne poole. Ning Jaan võttis enesele pühalikult nõuks, tegi enesele aatelseks ülesandeks ja elusihiks kõigest jõust selle eesmärgi poole püüda. Ja nad olid õnnelikud oma ilusas unenäos. Rahul olles sellega, mis neil praegu käes, töötasid nad teineteisele katkemata kannatust, kui õnn aeglane on tulema, ja ammutasid enestele julgust ja visadust oodatavast heast lõpust.

Kuid kibe, järeleandmatu elu käib iseteed. Ta ei küsi üksikute soovide ega lootuste järele, ei selle järele, kas ta kellelegi ülekohut teeb ja teisele teenimata palka pakub — tal on koosid ja eesmärgid omast käest.

Lühike oli Jaani ja Anni õnnelik lootuse-aeg.

Üksainus raske raheaju murdis maha, sõtkus porisse kogu haljendava, päikesepaistelise orase. Kas see ei oleks võinud jääda sündimata, kas ei oleks võinud orasest kaunis vili küpseda lõikajale lõbuks? Aga ei võinud.

16

Piivamäe naabervallas, Mulluksel, elas keskmise suurusega päriskoha omanik Joosep Vahi, kellest küll teati, et ta oma maksude õiendamise ja kehvade aegade mõjul tihti oli kitsikuses, keda aga üldiselt ausaks ning korralikuks meheks peeti. Suurt tähelepanekut äratas seepärast naabruses lugu, et politsei tema majast hulga varastatud kraami leidis, muu seas osa sellest kaubast, mis omal ajal Piivamäe kaupmehe Juhan Leegi poest oli varastatud. Joosep Vahi sulane oli nimelt purjus peaga mõne sõna pillanud, mis äratas kahtlust. Asi puutus politseile kõrva, talu võeti läbiotsimisele ja saak oli käes. Leegi kraami kõrval tuli ilmsiks ka mõnd võõrast, mille omanikud varsti leiti. Sealt toodi pakkide kaupa nähtavale uut sitsriiet, rätte, saapanahku, suhkrut, kohvi, aga ka kodukootud riidet, villu, lõngu, vaha ja mõndagi muud, mis talude aitadest pimedail aegadel oli kadunud. Piivamäe kraam tunti kõige enam ja kõige selgemini ära.

Joosep Vahi oli oma ametis nähtavasti veel vilumatu. Vähemalt oli ta nii nõrk, et juba esimesel ehmatusel, vähese mannetu puiklemise järel vargad üles tunnistas, kelle saaki ta hea sõna ning tulusa tasu eest oli varjanud ja müütada aidanud. Salgamine ei oleks küll ka midagi aidanud, sest ta enese naine, kellega ta riiurikast abielu elas, ja juhm sulane, kes õnnetuse talle kaela oli toonud, andsid iseeneste nahka hoides liiga selged tunnistused nii varastest kui tervest asjaloost. Nelja meest tunti kui varastatud kraami toojaid või kui isikuid, kellel oli selle kohta õigusi. Need olid tuntud kelmid Kaarel Lind ja Juhan Melberg, siis keegi Hans Mutsu, kes olnud viimasel talvel siin nurgas liikumas ja mõlema esimesega sõprust pidanud, ning Lehtsoo valla mees Jaan Vapper, keda tundis Joosep Vahi sulane kui oma leeri venda näolt ja nimepidi. Juba politseilik ülekuulamine tegi selgeks, et Kaarel Lind ja Jaan Vapper olid tol 24. märtsi ööl Piivamäe kraami hobusega Vahi talusse toonud. Mõlemad teised olid järgnevatel õhtuil kas üksinda või selle ja teisega seltsis ilmunud ning endid osameestena tunda andnud. Muidugi olid nad sulase suu pideva plaastriga aegsasti kinni pitserdanud. Varastatud rahasumma, mis jaotamisel mitmesse harusse oli sattunud, jäi politseile esiootsa teadagi kättesaamatuks, kui sellest üldse veel midagi alles oli. Nüüd oli siis Piivamäe varastest üks seni puudunu käes — Hans Mutsu, kuna aga see, kelle kohus ühe agara tunnistaja eestkostmisel juba vabaks oli mõistnud, siiski lõa kaela sai. Uute kaebealustena esinesid siis veel Vahi peremees naise ja sulasega.

Kavalasti küllalt olid kelmid oma saagi varjaja valinud. Kellele võis meelde tulla peremehe, päriskoha omaniku, ausa ja laitmatu nimega mehe juurest, nagu Joosep Vahi, Piivamäe vargust otsima minna. Mitte raasu kogu kraamist ei olnud nad popsisaunadesse või kõrvalistesse kõrtsidesse peitnud. Peremehe nimi üksi juba hoidis, nagu kurjategijad õieti olid eeldanud, otsijad Vahi talust eemale. Kuidas ja kunas nad kitsikuses elava mehega ühenduse olid sobitanud,

et teda eneste kullatud võrku meelitada, — kes teab? Algav protsess heidab asja peale muidugi valgust —

Kui seaduse kare käsi Jaani ta õnne-unenäost äratas, vahtis ta nagu surija oma vana emakese otsa. Ta ei teadnud küll, mis väljaspool vaheajal oli sündinud, aga aimdus, mis ta hingest läbi sähvas, oli sarnane välgule, mille eredal paistel ta kogu oma sündmuseks saanud õnnetust nägi.

Ametnikkude ilmumisel oli ta kui halvatud. Ta ei kostnud ühegi küsimuse peale. Tema tardunud pilk aitas neid juhtida, kui nad ta pisukesest korterist kuritöö jälgi hakkasid otsima, kui nad ta pühapäevakuue varnast võtsid, selle voodri lahti lõikasid ja sealt viiekümne rubla ümber paberraha välja tõmbasid. Ta ei seletanud, kust ta selle raha oli saanud. Ta pööras näo hirmunud emakese eest nurka ja ootas ainult, millal ta siit ära viiakse.

Otsas! Kõik otsas!

Ja kui ta ametnikkude vahel üle õue sammus, surus ta mõlemad käed kõrvade ette, et mitte kuulda hädakisa, mis talle laste suust järele kajas, ja mitte ema viimast kiljatust...

Talle tuli nüüd meelde ta vahva päästja, kes teda valevandega oli püüdnud iseenese ja ilma ees puhtaks pesta. Kuidas kujuneb selle langus kõrgeilt õnnepilvilt? Mida peab see noor süütu hing oma puhtuses siin ilmas veel uskuma, kui teda nii kaljune usk pettis — nii nurjatult pettis? Kuidas käib tema käsi valetunnistuse-süü pärast? Kas neid ühise katuse alla viiakse, ühesugusesse häbiriidesse pannakse, selle seltskonna sekka lükatakse, mille peale mõeldes Jaanil ihukarvad püsti tõusevad? Tema, see õrn, tundeline hing, kellel oma eksitusest ega selle suuruselt õiget aimugi ei või olla, — tema vangikojas raske kaebuse all, hävitava karistuse ähvardusel!... Otsas ka tema noor elu, kadunud iga tulevik, lahti ainult rada hukatusse...

Kui Jaan oli arestihoonesse jõudnud, langes ta uimaselt ja oimetult kuhugi pingile maha. Teda toibutati külma veega, kuid iga vastuse jäi ta ülekuulajaile siingi seks päevaks võlgu.

Samal puhul oli prokurör ka Anna Vadi lasknud üles otsida ja valevande süüdistusel ülekuulamisele tuua.

See imelik tütarlaps tõendas ikka veel, hoolimata päevselgeist vastutunnistustest, et ta omal ajal kohtu ees õigust rääkinud. Ta ei tahtnud mingi hinna eest uskuma jääda, et Jaan Vapper võiks olla kuskil vargil käinud. Kui talle viimaks jõuti selgeks teha, et kaebealune terve varguseöö Lehtsoo vallast, Väljaotsa saunast ja Virgu talust paarkümmend versta eemal olnud, tol tunnil seal, sel tunnil teal, siis hüüdis tüdruk otse vihaselt:

«Ja kui ta meil ei olnud ja kodus ei olnud, siis ei olnud ta vargil ka mitte — seda ei suuda jumal taevaski tõeks teha!»

«Aga miks te seda siis sugugi ei taha uskuda?»

«Sellepärast, et mina seda siis ka teaksin; ta oleks mulle kõik öelnud, juba tema näost oleksin ma kõik ära lugenud.»

Ja tüdruk jäi kindlaks lootuses, et tõde varsti päevavalgele tuleb, kui aga kohus asja hoolega järele kuulab.

Kuid aeg tuli, mil ta siiski pidi uskuma hakkama, mil tõde talle armuheitmatu vasaraga uimastavaid hoope andis, kus ta ära nägi, et elus juhtub asju, mille soetavasse aluspõhja iga kergeusklik tütarlaps ei küüni tungima. Jaan — tema Jaan varas, kurjategija, just niisama alatu inimene nagu Kohi-Kaarel ja Kõverkaelgi — mitte tolli parem! See tõde pidi tahes või tahtmata viimaks ta vaesesse ajusse mahtuma.

Annile oli ka viimase pilguni taibatamatuks jäänud mõte, et tema ise mingit kurja oli teinud, mispärast teda võidi vangki panna, kutseliste kelmide ja kurjategijate kilda heita. Ja et see hirmus, ilmseletamatu ime siiski oli sündinud, siis kaotas ta tükiks ajaks oma senise inimliku tundeilma, oma mõtlemis- ja otsustamisvõime iseenese, oma ümbruse, terve maailma kohta. Ta meelest oli, kui viibiks ta elusalt hauas või viirastustega täidetud lõppedatahtmatus unenäos. Ta ei söönud ega maganud; ta aju ja kogu keha üle oli hämar, tardunud uimastus heitnud. Ta nägi ainult nagu läbi paksu udu oma ümbrust, kuulis hääli, mis ta kõrvu puutusid nagu kaugelt teisest maailmast, ja selitas oma kaaslaste kujusid ning nägusid nagu moonutatavast nõiapeeglist, neid tontlikuks kummitiseks pidades.

Pikkamisi, alles pikkamisi hakkas ta kõigea harjuma, hakkas ta mõistus selgima, aru ja otsust andma. Tema seltsilised äratasid ta unest. Oma toorustega kiilusid nad talle teadvuse pähe, et ta istub vangis. Teda piinati ta umbuse pärast, mida kas lolluseks või uhkuseks peeti. Talle õpetati vangielu, millesse ta nagu pilvist oli sadanud, selle õigetest külgedest tundma. Ta pidi nägema ülbusi ja jõledusi, millest tal seni vähem kui aimdus oli puudunud. Teda nõelati ja naerdi, teda pilgati ja pigistati. Nad katkusid ta juukseid ja näpistasid ta ihu, kuni ta niikaugemale ellu virgus, et hakkas vastu panema, et õppis neid mõistma, hakkas nende kui murdjatega ühes ulguma, kuigi vastu tahtmist, silmakirjaks, et neilt rahu saada, neid arvama pannes, et ta nende sarnaseks ja vääriliseks on saanud.

Tõesti, kui ta kauemini nende sekka oleks jäänud, selle kitsa, tühja, pruuniks võõbatud surnukirstu sisse, milles toorusepori tal suu ning silmad mattis, ta iseenda ees nagu haisema pani, ta mõistust ja puhtusetunnet vägivaldselt halvas, — tõesti — ta aimas seda umbkaudu — ta oleks siin aegamööda sekssamaks saanud, mis kõik need teised olid, ta oleks ihu ja hingega hukka läinud...

Ta mõtles ühtelugu Jaani peale, isa peale. Millise näriva valuga oli ta seda esimesel ajal teinud! Aga needki elavamad tundmused alanesid siin hukatusehauas ainult tuimendavateks kipitusteks, mis nihkusid alatasa kaugemale, ruumi tehes tuimuvale ükskõiksusele. Ta oli ahastusega ka valusat küsimust veeretanud: mis saab minust endast? Aga seegi hirmuhüüe hakkas ta hinges raugema, loidus aeglaseks, tumedaks oigeks, millel ei olnud enam veristavat okast. Vängelt haisev mürgiõhk, mis teda ööd ja päevad piiras, kustutas ta peast viimaks mõtted, ta rinnast tunded, muutes kõike ühiseks uimaseks vindumiseks.

Jaani käsi ei käinud paremini.

Tema tundis vangipõlve küll juba esimesest prooviajast. Kuid see oli liiga lühike olnud, kui et ta korterikaaslased teda oma täieõiguslikuks seltsimeheks oleksid pidanud. Nüüd aga võtsid nad ta käsile. Tema värskus ja naiivsus, ta kurbus ja lein ärritasid neid. Nad hakkasid teda õpetama, koolitama ja koolutama. Kui ta vastu puikles, siis ülendas see ainult nende lõbu, tegi neile nalja, õhutas neid ikka peenematele toorustele. Teda piinata oli nende mõnus ajaviide. Mida enam ta nende käes vingerdas ja siputas, seda suurem oli nende nauding. Nad vaevasid teda kehaliselt ja hingeliselt ja piinade väljamõtlemises oli üks ikka nõukam ning leidlikuni kui teine. Süütus oli neile vihatud. Kes nendega tahtis elada, pidi nende õpetused vastu võtma, nende mõtteviisi, kombed ja riikad omandama ning selles valju eksami alt läbi käima. Kes ei oleks seda teinud? Kauem kannatamine, kauem vastupanek ja endakaitse olid siin võimatud. Jaan palus alla, kui tal paar korda jalataldu oli pekstud ja talle puupindusid sõrme- ja varbaküünte vahele oli torgitud. Ta hakkas nendega kaasa toorustama püüdes nende eksamit rahuldavalt läbi teha.

Ka tema kaotas siin murdjapesas esialgu põleva südamevalu viimaks tuimusele. Mõtted ema, laste ja mõrsja kohutavast saatusest paadusid temas nagu kärna-aluseks vananenud ihulikuks põdemiseks. Ta püüdis nende oma ainsate armsate peale ikka veel mõelda, aga ta kurnatud hingeolu ei lasknud varsti enam mingit mõistet ega tundmust kujuneda, valdavaks saada. Ta elas kidura taime elu.

Nõnda jõudis viimaks suur kohtupäev kätte. See tõi vaheldust, tõi elule uue, kindlama järgu. Jaanile oli Anni vangisolek kergesti saadud teadete järgi tuttav; ka kuulis ta viimaks, et nende protsessid võetakse ühel ning samal kohtupäeval arutusele. Võib olla, et ta teda möödumisi nähagi saab. Ta ei saanud isegi aru: igatses või kartis ta seda.

Lühike ja ladus oli seekord protsessi käik.

Kui Kaarel Lind ja Juhan Melberg endid ikka veel süüdlasteks ei tunnistanud, siis tähendas see visa kinnihoidmist vilunud kelmade põhimõttest asja viimse silmapilguni segada, lootes, et ehk mõnest tumedast täpist siiski veel kasu tuleb; karistuse kergendust ei olnud ju nii hilisest süütunnistusest ometi enam oodata. Ja kui Jaan Vappergi nende eeskuju järgi tegi, siis mõtles ta ainult neile omal ajal antud töötuse ja nende õpetuse peale järele andmata salata, see olevat kõige targem ja tulusam igas süüasjas. Vahest kartis ta ka veel piinu, mis teda vangikojas ootaksid, kui ta nõrkus sealgi tuttavaks saaks. See oleks ju halb näide olnud sellest, kui vähe seal läbitehtud kool oli temasse jõudnud mõjuda.

Iga salgamine oli siin aga muidugi tühine suukulutus. Asja seis oli juba liiga selge, tunnistused liiga masendavad. Kõik punktid rääkisid iseeneste eest.

Selgelt ja siledalt kooris kohus terve, esiotsa kaunis keerulise süüasja paljaks ja kõigile nähtavaks. Seal seisid neli varast, kes ühisel jõul, ettekavatsetud plaani ja pikemate ettevalmistuste järgi nõuks olid võtnud majas, mille elanikud nad teadsid kodust eemal olevat, murdvarguse toime saata. Nad võisid kindlasti

arvata, et majasse hoidjaid oli jäetud, aga nad lootsid neist ähvarduste ja vägivalla abil jagu saada. See läks neil ka täiesti korda. Nad said püütava saagi kätte. Kolm meest varastest on vilunud, enne karistatud kurjategijad. Neljas, seni kombelikult laitmatu noormees, oli alles hiljuti nende võrku ja nende mõju alla sattunud, osalt suurest vaesusest, millesse ta haiguse ja muude vastikute eluolude tõttu oli sattunud. Vargad on oma saagi varjaja juurde peitnud, kelle nad hea tasuga oma nõusse meelitasid, ostes ühtlasi ka teiste teadjate vaikimist. Varastatud kraamist on suur osa kätte saadud, rahast aga ainult 52 rubla ühe varga juurest; teised on oma osa vististi juba ära raisanud. See oli asja tuum.

Kui Jaan pärast kogu selle kohtuliku käsitluse peale tagasi mõtles, oli kõik ta meelest nagu udune unenägu. Ta ei mäletanud enam midagi ustavamalt, mida ta seal oli näinud, kuulnud, mida teised ja ta ise oli rääkinud. Ainult mõned näod olid tal meeles: Kaarel, Juhan ja Hans, ta endised seltsimehed, siis Joosep Vahi, leerivend Jüri Muhk, kaupmees Leegi sulane ning too vanapiiga, kes teda kätte oli hammustanud. Ja ta kõrvus kumises ainult tõlkija mingil kombel isepärane hääl, kes kohtualustele, nende seas ka temale, kohtunikkude küsimusi eesti keelde ümber pani.

Jaan ärkas korraks oma rammestusest alles siis, kui talle kuulajateruumist äkitselt valus nool südamesse lendas: ta silmas seal oma vaest ema mõlema lapsega. Kai istus kõssis ja küürus, arg ja hirmunud nagu tagasihutatud hirv, kuskil pingiotsukesel, ja tema ees seisis Mikk ja Mann ning vahtisid oma süütute lapsesilmadega täis aukartust veripunase kohtulaua, suurte kuldraamides säravate keisripiltide ja võõras keeles validalt kõnelevate kohtuhärrade poole.

Jaan tundis enesel hinge palavalt kurku tõusvat. Ta püüdis pealekippuvaid pisaraid kõigest jõust tagasi rõhuda ja suule karjatamist keelata. Nähtus seal jäi talle surmani meelde.

Kui vanaks on emake selle lühikese ajaga jäänud? Tõesti, ta juuksed on kõrvade ümbert hallid — esimest korda näeb seda Jaan. Ja kui hauakarva on ta kortsus pale, kui nõdralt vahib ta kaebav silm! Riietuselt on ta kerjaja. Ja närus ning nadis on ka mõlemad lapsed. Nad tuubivad endid kolmekesi hunnikusse kokku, nagu kardaksid igalt poolt sõitlemist, hurjutamist, äraajamist, — on nad ju sandikesed, õiguseta olevused — linnud oksa peal. Eide värisevad käed hoiavad nagu kaitstes ning varjates laste ümbert kinni — ta ainus vara ilma peal veel, ta ainus kurb rikkus. Sest see seal, see mees hallis vangirüüs, kes oli nende endine toitja ja ainus kaitsja, — ta on nad maha jätnud. Tal ei olnud jõudu või osavust oma ülesannet täita. Ütlevad ju targad inimesed, et see, kes eluvõitluses langeb ja hukkub, on ise selles süüdi. Leiba on ilmas küllalt, kõigile küllalt; kes puudust kaebab või võõra vara järele käe sirutab, on väeti kääpär või laiskleja...

Jaan ei tundnud iseäralist põnevust kohtu otsust oodates, niisama vähe märkas ta ehmuda seda kuuldes. Ta kolme seltsimehe nimed puutusid talle kõrva ühenduses lausega: «Kõigi seisuse-õiguste kaotamisega Siberimaa kaugematesse kohtadesse asumisele.» Siis mainiti teda ennast, ta õiguste kaotamist ja Siberi ligemaid kohti. Teiste suhtes räägiti vangiroodust või vangistusest pikema ja

lühema ajamääraga. Seejuures puutus Jaani põske Kohi-Kaarli kuum hingeõhk, ta kuulis Juhan Melberg'i ohkavat, Hans Mutsut hambaid kiristavat, ning Vahi perenaise kramplik nuuksumine, mis varsti valjuks ulgumiseks muutus, kostis talle veel kõrvu, kuna nad mõõgamehe sunnil süüpingist ühte kõrval-olevasse ruumi kobisid, kustkaudu neid vangikotta tagasi pidi viidama.

Siin ehmus ta aga rängasti.

Ta seisis korraga oma endise päästja ees, kes siin järke ootas, et oma valemände eest vastutusele minna.

Nende silmad puutusid kokku — kaks paari küsivaid ja kostvaid silmi, kummaski ahastusega täidetud kurnatud hing otsekui nägu peeglis. Jaan uuris janunedes seda nägu, hirmu ja värinaga, kõik ta sisemine tuimus oli äkki kadunud. Mis talle kuulutati? Kui sügavasti mõisteti teda hukka, kui väga põlati teda? Ta seisis siin alles oma päris kohtumõistja ees oma süü täie, mahamuljuva teadvuse ja tunnistusega, kõige oma paljastatud häbiga. Ta ei söandanud kohtuotsuse kergendustki paluda, veel vähem armu. Aga mis see siis tähendas? Mõistis ta seda laia, selget vaadet ehk võõriti? Ta luges sealt kõike, kuid mitte põlastust, mitte hukkamõistmist. Sealt kurtis küll tasane, hinge põhjani kurb etteheide, aga see ei näinud muud küsivat kui: Miks sa mind ei usaldanud? Kas ma ei olnud seda väärt? Ent mis sealt veel välja voolas — kuumalt, piiritult —, see oli ilmlõpmatu kaastundmus, see oli kõike unustav, kõigest üle tungiv halastus ja arm.

Jaani rind paisus, ta norus pea tõusis. Temale oli otsus mõistetud, mis talle uut elujõudu soontesse kallas. Teda oli süütuks mõistetud, ehk ta küll oli süüdlane. Talle oli armu kuulutatud, ehk ta küll armu ei väärinud. Ja ta silm säras, ta nägu kumendas kohtumõistjale niisugust tänu vastu, et selle kahvatanud põsed vilkeks õilmele löid ja et ta käe häbelikult tõrjudes välja sirutas.

Jaan hakkas sellest käest kinni ja surus teda. Ja talle suruti vastu. See oli lepe — täielik lepe. Jaan ei mõistnud sõnuti muud avaldada, kui sosistas: «Ma ei raatsinud — usu, ma ei raatsinud!»

Ja Anni kostis samuti sosistamisi: «Ma mõistan... Ära kurvasta, ära mind unusta.»

Neid eksitati ja nad lahkusid.

Kui Jaan ühes kaaslastega toast oli viidud, vahtis Anni hulga aega pärani silmil ukse poole, mille taha nad olid kadunud. Siis vapustas kramplik värin ta keha, ta löi käed näo ette, langes lähema pingi peale ja nuttis esimest korda elus nii südantlõhestava härdusega...

Kohtulaua eest lahkus Anni sama otsusega, mis oli sellele osaks saanud, kelle heaks ta seaduse vastu oli eksinud: tema oli mõistetud õiguste kaotusega Siberi lähematesse kohtadesse elama.

17

Anni Vadi oli kohtusaalis silmad paar korda üle kuulajateruumi lasknud käia, et näha saada, kas ta isa seal on või vähemalt ta õdedest ja sugulastest keegi. Ei, neid ei olnud seal. Ta silmas ainult mõnd mittehõimlast Lehtsoo vallast, kes olid tulnud uudishimu pärast, mõnd poissi ja tüdrukut. Ta ootas siis, et omastest hiljem keegi vangikotta tuleks teda vaatama, kõigepealt lootis ta seda oma isast. Kuid asjata, keegi ei tulnud, mitte isagi. Nad olid ta maha jätnud, unustanud. Nad olid kõik sidemed eneste ja tema vahel katkestanud.

Mõrudusepisarad tungisid Annile silma. Ta aimas, milline mõju siin tegev on olnud. See kõik tuli isa enese poolt. Tütar tundis ja seepärast mõistis ta teda.

Virgu Andresel ei olnud enam kolmat last. Ta ei tahtnud, et tal teda oleks. Sest mis ütleks maailm, kui ta selle hukkunud ja neetud hingega, kes paraku kord tema lapse nime oli kandnud, peale seda, mis on sündinud, veel tegemist teeks! Ta ei tohtinud seda, oma aususe, kuulsuse, vagaduse huvil ei tohtinud ta seda. Ja et need aatelised varandused tervet ta hinge täitsid, siis puudus tal ka iga sisemine tung selleks. Tema isaarmastuse kaalus enesearmastus kaugelt üle.

Isa võis raskesti kannatada oma raiskuläinud lapse pärast, kes tema nimele nii jõleda häbipleri peale oli määrinud. Aga see kannatamine õhutas ühtlasi ta viha ja vihkamist süüdlase vastu, kinnitas ja karastas tema järeleandmatust, tegi raudseks ta otsuse sellest lapsest igaveseks lahti lüüa, teda oma mälestusest kustutada. Oli ta oma lihase lapse juba palju kergema, tavalisema eksimise pärast majast välja kihutanud ja enesest ära heitnud, mis siis veel nüüd, kus see laps oli Siberisse mõistetud kurjategija. Virgu Andrese tütar vangis! Virgu Andrese tütar saadetakse raske kuritöö pärast tühjale maale! Virgu Andrese tütar, jumalakartuses, vagaduses üles kasvatatud nagu kloostriis — ta läks ja vandus meelega kolmainu jumala nimel valet ühe hukkaläinud külapoisi, avaliku kurjategija heaks! See mõte pidi Lehtsoo kuulsale apostlile, kes teisi inimesi patu-unest äratas, kes ennast rahva hingepäästjaks pidas, päris õiget maitset andma hingelisest põrgupiinast, mida ta tuntud ihuliste piinade kõrval teistele nii osavasti mõistis kirjeldada. Anni aimas, kuidas ta praegu kogu kihelkonnas avalikult kuulutas ja laskis kuulutada, et tal enam kolmat last ei olevat, et teda sellega, kes linnas kurjategijaks mõistetud, enam mingi vere- ega muu inimlik ühendus ei seo, et ta tema jumala ja inimeste ees oma isavandega on ära neednud.

Andrese mõju all seisid muidugi ka mõlemad õed ja kõik muud sugulased. Ta oli esimestele vististi oma viha ja vande ähvardusel ära keelanud jõledale kurjategijale lähenemast. Ja nõnda ootas Anni asjata nendegi ilmumist, kuni ta selle lootuse maha mattis.

Ta oli nüüd üksinda maailmas. Tal ei olnud muud kui ta vilets, murtud elu. See süda, mis tema poole tuksus — kes teab, kui kaugel on ta sellest varsti

lahus. Kes teab, kuhu saadab seadus ning saatus ühe, kuhu teise kannatama ja surema.

Endine tuim põdemine võttis ta hinges jälle maad. Ta sai taas oma korterikaaslaste pilke- ja piinahimu mängukanniks.

Nad elavad kuuekesi pikerguses, kitsas, viletsalt valgustatud kongis, milles neid neli tõmmupruuni lagedat seina, tühi põrand ja lagi ümbritsevad — kuus lauda nagu puusärgil. Peale palja põranda ja puust kasti, mille all on roojaanum varjul, ei ole neil mingit istepaika, sest õlekitid, mille peal nad öösel magavad, kantakse õhtuks sisse ja hommikuks jälle välja. Vidune valgus pääseb kõrgelt lae ligidalt, pisikese trellidega akna kaudu ruumi. Ainus asi, mis puuri ülilagedust vaheldab, on kitsas riiul seina küljes, millel asetsevad vangide sööginõud, plekk-kausid ja puulusikad, ning nende leivapätsid.

Siin kükitavad nad põrandal, külg külje vastas, üksteise hingeauru neelates nagu kitsasse lauta tuubitud lambad.

Auväärt seltskond on siin koos. Neil kõigil on pikk porine minevik seljataga. Need kaks toorelt irvitavat, kähiseva joodikuhäälega lobisevat naisterahvast on madalamat liiki avalikud tüdrukud, kes kolmandat ja neljandat korda varguse pärast vangis istuvad. See kongis ninaga, väävlikarva näoga vana nõid, kelle torkivad silmad hõõguvad nagu tulised söed, seisab alaealiste tütarlastega kauplemise pärast nuhtluse all. See mehesuurune, karujõuline paks tädi, kelle päratuid rusikaid iga puurisoliija juba mitu korda on maitsta saanud, pidas linnas päris röövlikoobast, kus ta oma ohvritel valemänguga või vägisi raha taskuist laskis riisuda ja ühe ohvri tapmisest ise tegelikult osa võttis. Siis veel üks totra näoga noor lapsetapja maalt ja üks jultunud turu-taskuvaras, kõhn kui ämblik, laia ja ropu suuga.

Selle seltskonna keskel elutses Anna Vadi. Nende huntidega pidi ta ulguma, nende toorusi pidi ta kuulma ja nägema, nende ülbeist ajaviiteist pidi ta osa võtma ja nende rahuloleku alandliku alistumisega ära teenima, kui ta vähegi tahtis hingata ja murdjate küünte vahelt vaba olla. Ainsaks pääseajaks olid töötunnid ühes suuremas kongis või vangimaja puhastamine. Siis ei tarvitsenud ta nõnda nende keskele kiilutud olla.

Anni hauda tungis ühel päeval siiski elustav rõõmukiir. Talle toodi elumärki Jaanilt. Ja mäherdust elumärki veel! Annile ei tahtnud kogu suur ja hunnitu aade esiotsa naljalt pähe mahtuda.

Vangikoja ülem, muidu vali ja karm seadusetäitja, oli taoti ja teatud isikuile ka helde ning osavõtlik inimene.

Ühel hilisel hommikul astus ta äkitselt puuri.

Kõik vangid tõusid aupaklikult üles ja võtsid ta teretuse ühest suust vastu. Ta silmitses neid ja päris nende soovide ning kaebuste järele. Ühel oli ühte, teisel teist kurta. Ainult Anna Vadi seisis vait. Tõsise näoga, mille taga aga kelmikas muie varitses, lähenes ülem Annile.

«Tulge minu järele!»

Ta astus ees numbrist välja, vang poolkartlikult — kahevahel, mis asjast arvata — tema järel. Nad sammusid mitmest pikast, poolpimedast vahekojast läbi, kitsast, lõppedatahtmatust trepist alla ning jõudsid viimaks vangikoja ülema kontorisse, mis oli tühi. Ülem andis ühele vangitalitajale käega ja silmapilgutusega märku. Mõni minut hiljem astus vang Jaan Vapper oma saatjaga sisse.

Kui Anni rõõmlikul üllatusel silmad noormehe peale lõi, märkas ta, et viimase vaade sedasama tundmust kujutas, aga veel midagi muud, mis rohkem näis tähendavat kui üksnes rõõmu jälleenägemise üle. Anni tajus, et selle kohtamise taga oli midagi varjul — aga mis? Ta vaatas küsivalt kord ametniku, kord Jaani peale.

Esimene silitas oma suuri vurrusid, ta suu ümber liikus heatujuline muhelus. Oli näha, et teda lõbustas kellelegi head teha.

«Teie võite oma südamed teineteisele välja puistata,» ütles ta siis, «ja kui teil saladusi on, siis tehke, nagu poleks mind olemaski, Ivan kaob koguni ukse taha.» Ja tema märguande peale astus vangikoja soldat välja.

Kui Jaan liiga kaua end kohendas ja sõnu otsis, tuli ametnik talle appi. Ta seletas tüdrukule, mis otstarve olevat nende praegusel kokkutulekul, milleks Jaan Vapper talt võimalust palunud. Vapper seisvat — kosilasena neiu ees. Tal olevat nõu, kui pruut ta vastu võtab, ülemalt poolt temaga abiellu heitmiseks luba paluda, enne veel, kui neid mõlemat pikale teele saadetakse. Vangikoja ülem lisas julgustades juurde, et seda palvet vististi täidetakse ja pealegi varsti, sest alles mõne aasta eest olevat siinses vangikojas kah üks paar enne Siberisse minemist laulatatud. Ühtlasi jäetavat niisugune paar, kui ta uuele kodumaale on jõudnud ja oma asukoha kätte saanud, sellekohase palve peale kokku elama; lahusolek kestvat ainult nende korralduste teostuseni.

Anni pidi kõik oma mõtlemisvõime kokku võtma, et asjast selgemat kuju saada. Kaua vahtis ta uskmatult ametniku otsa ja pööras siis, argliku rõõmu ja kartliku kahtlemise vahel vaakudes, päri va pilgu noore vangi poole.

«Kas see võiks tõsi olla?» sosistas neiu viimaks.

«Kui sa tahaksid, Anni, kui sa võiksid,» kogeles Jaan. «Kui sa mind liiga halvaks ei pea —»

Tüdruk vangutas aeglaselt pead.

«Halvaks? Ei... Aga on see siis võimalik? Kust sa selle mõtte said?»

Jaan seletas. Ema oli vangikojas teda vaatamas käinud. Ta öelnud: «Kui sul seal kaugel tühjal maal ometi üks inimesehing oleks, kes sind armastaks ja sinu kurbust jagaks! Kui sul naine oleks! Ma oleksin sinu pärast siis hoopis rahulikum. Aga kui sa üksi oled, nii jumalaüksi — ma kardan, et sa sured või lähed nõdrameelseks.»

«Ma mõtlesin sinu peale» — jätkas Jaan — «ja ütlesin kohe: Mul on ju pruut! Kui ta mind aga veel võtaks ja kui meile luba antaks... Ema täis rõõmu vastu: Jah, kui Anni sinu juures oleks! Siis tunneks mu süda rahu, siis oleksin sinu pärast mureta, olgu su elu nii vilets ja raske kui tahes!... Mina aga vastasin

jälle: Kui ta mind veel tahab! Ma olen ju nii hukkaläinud inimene — varas, valelik, petis... Noh, ütles ema, kui ta sinu oma on, kui ta sinu omaks on loodud, siis ta võtab... Küsin sinult siis, Anni: Kas tahaksid varga naiseks saada?»

Jaani jäi vait. Ta niiske pilk viibis argelt paludes Anni näol. Hinge peatades ootas ta vastust. Vangikoja ülemagi ilmet valdas suur põnevus.

«Ma tahan,» kostis tüdruk.

«Sa tahad tõesti?»

«Jaa... Sinu emal on õigus.»

Jaani seisis nagu tänupalves tema ees. Ta silmitses teda härduse ja imestusega otsekui mõnd pühadust.

«Siis saadame palve minema — kohe minema,» tähendas ta viimaks sügavasti hinge tõmmates ja astus vangikoja ülema poole: «Ta tahab mind veel — meie palume mõlemad...»

Ametnik lubas nende soovi viivitamata täita. Mõlemad vangid olid kõigiti korraliku ülalpidamisega ammugi ta täie rahuloleku teeninud. Ta soovis neile õnne ja lisas pruudi poole pöördudes tõsiselt juurde:

«Anna Vadi, ma olen teie abielu-õnne kohta täiesti julge, sest ma pean teie peigmeest tubliks, ustavaks poisiks, kes ei jäta oma minevikku uue, parema eluga heaks tegemata.»

«Aga minu isa?» sähvas Annile korruga meelde. Ka Jaani nägu tõmbus murelikuks.

«Teie isa käest peab muidugi luba tulema,» tähendas ülem, «aga ma arvan, et tal asja ei ole seda keelata. Ma tahan teie heaks sõnakese kaasa rääkida. Olge esiotsa üsna mureta: see takistus on võidetav.»

Tundmused, mis Anni rinda sulatasid, kui ta oma puuri tagasi pöördus, olid enam kui pruutlikud. Ta langes seal oma kaaslaste nähes nurka põlvili ja saatis palava tänu- ja abipalve ülespoole. Ta ei pannud teiste koerusi mitmel ajal tähele, ta elas aina oma uuele, nii magusale lootusele.

Ja tõesti — luba tuli. Mitte ainult ülemuselt, vaid ka mõrsja isalt. Nagu Jaani ema kodukohast oli kuulnud ja pojale edasi rääkinud, olevat Virgu Andres kostnud: «Mis luba minult küsitakse? Mul ei ole Anna-nimelist last enam. Ma ei tunne niisugust. See, kes linnas türmis istub, võib teha, mida tahab. Mingu vargale või mõrtsukale — see pole minu asi. Päästa ei jõua ma ta hinge siiski enam.»

Võib olla, et Andres hoolimata sellest oleks hakanud takistust tegema — kuigi ainult viha ja kiusu pärast Jaani vastu —, kui mitte mõistlikud inimesed talle ei oleks selgeks teinud, et tema keeld on ju ainult vormiasi, millest tütar kaugel maal uute palvete abil kergesti üle jõuaks; või kui ka mitte seda — mis võis ta aga selle vastu teha, kui Anni ilma loata ja ilma laulatuseta mõne mehega ühendusse heidab? Kui kaua kestab voorus ümbruses, kus kurjategijad koos elutsevad?

Haruldane sündmus — laulatus vangikojas — saabuski viimaks. Väljas mühasid sügisesed tuuled, vihm pragises vastu trellidega aknaid, korstnatest ja

lõõridest kostis leinav ulgumine. Jaani ja Anni põues aga valitses kevad — kidur, kurblik, õilmevaene, aga ikkagi kevad.

Missugune pulm!

Kes oleks neile seda võinud ennustada, kui nad aastate eest oma hingeühenduse argsetest, häbelikkudest pilkudest, nagu kullateri korjates, olid kokku lükkunud! Tume tulevik täis raskusi ja ohtusid ees, lahkus senisest maailmast, lahti kistud kõigest, mis neile seni omane ja armas oli olnud, — nõnda astusid nad teineteisega eluühendusse.

Kentsakas pulmatuba, kuhu neid talutati, ja veel kentsakamad pulmalised!

Üks suurem kong, kuhu viiskümmend vangki sisse mahtus, oli kirikuks muudetud. Seal seisis väike kaetud laud kahe pidulikult põleva küünlaga. Muidu oli ruum paraku ehteta, tühi ja lage, kurb ja õudne. Tuhmi imetlemisega vahtis sein seinale vastu ja selle pidusalgakese peale maha, kes siia kogunes. Altarit tähendava laua kõrval seisis halli peaga õpetaja oma pikas mustas ametikuues ja ajas vangikoja paari ametnikuga tasakesi juttu. Nurkadesse pugesi hall hulgake vange, kes olid loa saanud pühalikku toimetust pealt vaadata. Peiu emake kahe lapsega, kõik kohmetud ning kahvatud sünge maja ja kogu ümbruse muljest, naaldusid paremal käel õpetajast seina vastu. Mann, kes vange väga kartis, peitis näo eidekese seelikusse ja nuuksus.

Nüüd toodi peig ja tema kannul kohe mõrsja sisse — kumbki oma puurist.

Neil ei ole pulmaehteid ümber — kurvad, põlatud vangiriided katavad nende ihu, häbikuues astuvad nad ülevale pidulikule sündmusele vastu. Aga kes neid teraselt silmitseb, kes nende hingeolu nende nägudest ja pilkudest püüab uurida, peab tunnistama, et mitte iga pruutpaar ei astu altari ette nii selgesti loetava õnnetundega, nii kindla, ustava ja puhta hingeühendusega kui need kaks siin. Neid vaadeldes kerkib tahtmata küsimus keelele: kuidas sattusid nemad siia, miks kannavad nad seda riidet, miks ei pühitse nad oma pulmapidu täie iluga pidulikult valgustatud, rõõmust naervas pulmamajas?

Õpetaja alustas laulatust.

Ta ise oli nähtavasti liigutatud ja ta häälekaja, mis ruumist pühalikult läbi värises, liigutas ka teisi, kel oli seesuguseks tundmuseks põues veel maad. Peiu ema põlvitas nuttes mõlema lapse vahel põrandal. Mõrsja kahvatu palge üle veeres pisar pisara järel, tulehelgil särades kui pärlid. Sügavast südame põhjast kerkis jaa-sõna mõlema huultele, ja nad vahetasid pilgu, millesse kokku valgus terve maailm armastust, truudust ja vahvust.

Tulgu nüüd veel, mis tuleb — nad olid valmis!

Kui õpetaja oli lõpetanud, astus Jaan maas põlvitava ema juurde ja tõstis ta oma tugevate kätega üles.

«Mitte sina — lase mind põlvili olla, mina olen süüdlane, mul on vaja armu paluda!»

Ja ta noor naine seltsis nende kilda ja nad olid koos kitsas armuringis ning tahtsid rääkida, nii palju rääkida, aga nad võisid ainult nutta — rõõmu ja ärarääkimata kurbuse pärast...

18

Õhtune rong seisab jaama ees ärasõiduks valmis. Vaksaliesine kihiseb tihedast rahvahulgast nagu puudutatud sipelgapesa, sest praegu helises kell esimeseks märguandeks. Õhk on rusuv ja rõhuv sügisese aja kohta; sinimustad, lõhestatud pilverünkad annavad taevavõlvile nagu mäestiku näo. Vaevalt jõuavad gaasileegikesed jaama laternates tõrvakarva pimedusest läbi tungida.

Rongi on lükitud pikk rida vaguneid mitmest liigist. Neil mõlemal seal eesotsas, mis kohe tendrile ja pakivagunile järgnevad, on ainult kaks kõrget pisukest akent kummaski küljes, teine teises otsas, raudsete trellidega, mille tagant inimeste näod hallide nokata mütside alt välja vahivad — pea pea küljes kinni. Akende pärast näikse neis vagunites äge võitlus valitsevat, sest tihti kerkib uus pusklev pea teiste sekka, neid nagu talvaga koost ajades, kuni ta ise jälle uuele vaheletikkujale peab ruumi andma. Esimese vaguni ühest aknast vahivad ka naisterahva-pead välja ning seesama võitlus väljavaate ja vaba õhu pärast paneb neid päid nähtavale kerkima ja jälle kaduma.

Siberisse saadetavaid vange veetakse nende vagunitega lähema tapijaama poole.

Uudishimuliste seas, kes on seisatama ja vahtima jäänud, seisab siin ja seal ka mõni kahvatanud näoga kurb saatja, mõni nutja isa või ema, õde või vend, poeg või tütar, mõrsja või armuke. Sest need hallid kujud seal trellide taga, nagu kiskjad loomad kindlas puuris — nad olid kord ka inimesed, ühiskonna liikmed, vere, armastuse ja sõpruse sidemetega välise maailmaga ühendatud. Neid kõiki on emad ilmale toonud, imetanud ja kasvatanud, kuni elu nad oma pöörisesse kiskus, ühe sinna, teise tänna virutas.

Paljudele puutub vangide saatjate seast silma üks nutja ema kahe lapsega, kes visalt kaitseb oma paika trellidega vaguni akna all pealetungijate vastu; ikka jälle asub ta sinna seisma, kui voolav rüsin ta taoti pisut kõrvale on vedanud. Veel vahvamalt näikse üht noort vangi trellide taga oma seisukoha pärast rübelevat. Kuigi ta pea sealt vahel kaob — uuesti kerkib ta varsti nähtavale.

Ema ja poeg — nad ei mõista teineteisele enam midagi öelda, ainult näha tahavad teineteist veel — on see ju viimne kord. Nad tunnevad seda mõlemad, ja kuigi nende suud seda ei väljenda — tumm valu nende märjas vaates kõneleb selget keelt. Lahkumine surmani! Jaani meelest on, kui avaneks ema selja tagant pimedusest haigutav haud: vanakesel tarvitseb oma põdurate liikmetega veel vähe vankuda — ja ta langeb väsinult sisse... Mis saab siis küll nendest seal, neist linnupojukestest, kes nii hirmunud silmadega üles trellide taha lahkuva venna poole vahivad? Kas neid vahest ka mitte kord seesuguses veerevas puuris kuhugi ei veeta?... Jaani keha raputab värin, ta kisub enda süngest mõttest vägisi lahti ja hüüab ema poole alla:

«Vaata ka, mis mu naine teeb, ja ütle talle, et ta nii väga ei nutaks.»

Ema on juba paaril korral ka selle akna taga seisnud, millest Anni välja vaatab. Ta täidab poja soovi ja poetab enda rahvatungist läbi uuesti naisvangide vaguni juurde.

Jaani noor naine ei nuta. Ta süda ja silm on sisemisel palavusel kuivaks kõrbenud. Asjata otsis ta seni inimeste kihinast ühtegi nägu, mis talle kallist kodu veel kord elavamalt meelde oleks tuletanud. Mitte ainust! Ta isa ja õed — nad ei ole sellele viimaselegi jumalaga-jätmisele ilmunud. See põdur naine seal all oma suure armastusega on ka tema ainus saatja, ta ema, ta kõik, mis talle siia maha jääb. Ja kui mõlema emale ei oska ta temale lahkumiseks muud öelda kui: «Mõtle meie peale, palveta meie eest, nagu meie sinu eest tahame palvetada!»

Veel pilk pojale, teine miniale.

Teine kellalöök. Erutatud kihin.

Oma nõrga jõuga tõstab eideke esmalt nutva Manni, siis kartuses väriseva Mikukese kõrgemale, et vend neid läbi trellide viimast korda saaks paitada. Ka Anni tahab neid sel kombel jumalaga jätta, aga juba kajab kolmas kell üdist läbi lõikava manitsusega üle rahvahulga, konduktorid lagendavad rongi ääre inimestest — ja juba liiguvad rattad.

«Jumalaga, ema!»

«Jumalaga, poeg, jumalaga, minia!»

Kaie silmad läigivad nagu palavikutõbisel, ta sirutab mõlemad käed kaduvale rongile järele, nagu tahaks teda veel vilkeks peatada; siis hakkab valju häälega nii südantlõhestavalt nutma, et kõik lähedalolijad seisma jäävad ja tema ümber sõõri kogunevad.

Sel silmapilgul sähvab hele välk, pika täkilise tulejoana mustavaid pilvemägesid lõhestades. Kõu kärgatab nii, et maa vangub ja paljud jaamahoone aknad põrisedavad. Ühtlasi algab raske vihmahoo tume pahin. Ruttu tühjeneb vaksaliesine, igaüks otsib ulualust, nutja naine vaid jäetakse sinna seisma voolava vihma, piksemaru ja ta suure valu kätte.

Rong aga tormab edasi nii õnnetute kui õnnelistega, keda ta kannab. Linna vilkuvad tuled nihkuvad kahvatades ja kadudes ikka kaugemale, muudkui äike salvab aplamisi sinist eredat valgust ta kõrgete tornide ja hallide müüride üle. Ikka kohutavamaks läheb piksemäng. Raksatus käib raksatuse järel, veerev, kõmisev ja tümisev mürin paneb õhu värisema, maapinna vabisema; kogu taevaruum on nagu elavat väavli tuld täis ja lõhestatud pilvist paiskub päris uputus alla. See on mäss, mis maad ja taevast ähvardab hävitada, kõik maha murda, purustada, kildudeks teha, mis nii kindlalt ja kõikumatult paigal on püsinud.

Välgu sähvatustel tulevad vangide kahvatanud näod trellide taga nähtavale. Jaan vahib üksisilmi linna poole, mida hirmus tulevärk sageli täiel pildil otsekui peeglist näitab ja pagevale raudteerongile nagu lähemale toob. Pikk vingerdav tulemadu lookleb äkitselt läbi rusuvalt mustava õhuringi, kõledalt lajatav toon väriseb talle järele. Kohe selle kannul käib teine samasugune vahedalt kärstav

lajatus. Lähemal pilgul on, kui nilpaks veripunane keel ühe suure, mitmekordse, linna võimsalt valdava iidse kivihoone aknast välja. Ning ühtaegu näib, kui süütuks priginal leekidesse ühe kiriku sihvakas torn.

Ent varsti raugab ning vaikib loodusemäss. Ja kui rong järgmisele linnale läheneb, ruskab koit võidurikkalt täiel nooruseilul loita ja emalik päike oma ilmlõpmatu armastusega peletab pimeduse ning udu enese eel ja koob sügisese sureva maailma ümber kuldvõrgu — hiilgav ja õnnestav, nagu suur magus elulootus.